

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Diplomová práce

Bc. Daniel Veith

**„Najdorf“:
Monografie zaniklé vsi na Vitorazsku**

“Najdorf”:
Monography of the Defunct Village on Vitorazsko Region

Praha 2013

Vedoucí práce: PhDr. Jan Pargač, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. dubna 2013

.....

Abstrakt:

Předkládaná práce na modelovém příkladu zaniklé obce Nová Ves u Klikova (1792–1953) mapuje specifický soubor tradičních subsistenčních praktik. V 18. století dochází obecně ve střední Evropě k výrazným změnám ve způsobu exploatace lesa. Zvýšená poptávka po palivovém a stavebním dříví vede k „racionalizaci“ lesního hospodářství. Jako další energetický zdroj pro nově se rozvíjející průmysl je v této době objevena rašelina. Nová Ves u Klikova byla příkladem tak zvané novověké rašeliništní sídlištní kolonizace. Chalupnické usedlosti byly založeny na chudé rašeliništní půdě, která nemohla obyvatelům poskytnout dostatečnou obživu. Proto se zde v druhé polovině 19. století vyvinulo významné centrum domácí výroby slaměných ošatek a košíků z borovicových loubků. Zatímco touto pletařskou tradicí regionu se národopisná literatura již v minulosti zabývala, téma těžby a zpracování rašeliny ve vztahu k lidové kultuře je stále nezpracované. Proto práce klade důraz především na „kulturní dějiny rašeliny“.

Klíčová slova: Nová Ves u Klikova, jižní Čechy, zaniklé vsi, evropská etnologie, těžba rašeliny, domácí výroba, košíkářství, lesní řemesla, dvojjazyčné regiony, pohraniční kolonizace.

Abstract:

The present work maps a specific set of the traditional subsistence techniques by way of example of the abandoned village named Nová Ves u Klikova (1792–1953). In the 18th century occur changes in methods of forest exploitation in Central Europe in general. The increased demand for fuelwood and building wood gave rise to the “rationalization” of the forest management. Another source of energy for the developing industry was peat at that time. Nová Ves u Klikova was an example of the so called peat colonization. Small farmsteads were founded on the infertile peaty soil that was not able to ensure sufficient means of subsistence. As a consequence it was developed an important centre of production of straw baskets and chip baskets in the second half of the 19th century. The existing ethnological literature pursued the local production of baskets, whereas the topic of the cutting of peat and its further treating in relation to folk culture is still untreated. In view of that fact this text lays stress on the “cultural history of peat”.

Key Words: Nová Ves u Klikova, South Bohemia, abandoned villages, European ethnology, peat cutting, cottage industries, basketwork, forest crafts, bilingual regions, frontier colonization.

Obsah

Úvod	6
1. Obecně k Nové Vsi u Klikova	7
2. Počátky průmyslu v regionu	14
2.1 Sklářská huť na chlumeckém panství	14
2.2 Sklárna v Suchdole nad Lužnicí	17
2.3 „Staré železářství“ v regionu jižních Čech	20
2.4 Chlumecké železářny v Josefově údolí	22
2.5 Železářny ve Františkově na chlumeckém panství	26
2.6 Výroba dřevěného uhlí	28
2.7 Výroba kolomazi	32
3. Změny způsobu exploatace lesa v době průmyslové revoluce	35
4. Nástin „kulturních dějin“ rašeliny	44
4.1 Společenské předpoklady využití rašelin	45
4.2 Smí se rašelina těžit? Archaické myšlení v moderní vědě	47
4.3 Historické typy klasifikací rašelin a rašelinišť	50
4.4 Sídlištní kolonizace rašelinišť	52
4.5 Snahy o „racionalizaci“ využívání rašelin	54
4.6 Způsoby kultivace rašeliništní krajiny	54
4.7 Hospodářské využití rašeliny v jižních Čechách	56
4.8 Vzorové rašelinné hospodářství v Zálší	59
4.9 Pracovní postupy při těžbě palivové rašeliny	60
4.9.1 Příprava doloviště	60
4.9.2 Těžba rašeliny borkováním	62
4.9.3 Zpracování rašelinných borek	65
4.9.4 Pokusy o mechanizaci borkování	68
4.10 Užití rašeliny jako topiva	70
4.11 Pálení rašelinného uhlí v milířích a pecích	70
4.12 Užití rašeliny v zemědělství	71
4.13 Specifické způsoby zužitkování rašeliny	73
5. Lidová výroba v regionu: košíkářství	75
6. Závěr	80
Seznam použité literatury	81

Obrazové přílohy	87
Textové přílohy	97

Úvod

Nová Ves u Klikova je jednou z mnoha bývalých sídelních lokalit v českém pohraničí, které byly zlikvidovány v důsledku vzniku železné opony mezi komunistickým Východem a demokratickým Západem po roce 1948. Katastr zaniklé vsi dnes správně spadá pod sousední obec Rapšach (okr. Jindřichův Hradec) a z původního zástavby se zůstala pouze budova bývalé hájovny. Nucené vystěhování obyvatel se odehrálo v roce 1953. Je to tedy celých šedesát let, které nás dělí od zániku této obce. Za šedesát let se vystřídá několik aktivních generací; je to doba, která pokrývá většinu délky lidského života. Přesto šedesát let není tak dlouhý věk, aby zaniklá ves nemohla ožít ve vzpomínkách pamětníků, kteří zde prožili nejen své dětství, ale mnohdy i rané období své dospělosti.

Byla to jedna těch z nepatrných obcí, které se nijak nezapsaly ve „velkých dějinách“. Přesto, jako snad v každé lidské komunitě, bychom našli kulturní specifika, která mohou být předmětem zájmu sociálních a humanitních věd. V dosavadní historiografické literatuře jsou zmínky o Nové Vsi především v souvislosti s mnohdy dramatickými událostmi v této jihočeské oblasti tzv. Vitorazska v období druhé světové války a následujících poválečných let.¹

Co však nás zde zajímá především, národopisná literatura si povšimla Nové Vsi v souvislosti s výzkumem lidové rukodělné výroby. Jednalo se totiž o významné středisko výroby slaměných ošatek a loubkových košů. V případě prvního okruhu výrobků se dokonce jednalo o nejvýznamnější centrum tohoto domácího průmyslu v Čechách (na Moravě se ošatky na kynutí chleba zhotovovaly ve vícero výrobních oblastech).²

Národopis tedy zná Novou Ves jakožto vesnici s pletařskou tradicí. Úkolem této práce je zasadit tento fenomén místního do širších souvislostí. Výběr lokality pro účely této práce byl motivován především tím, že příklad Nová Ves u Klikova je konkrétním příkladem kombinace specifických subsistenčních technik. Obyvatelé Nové Vsi se totiž ve své většině zaměstnávali přes letní období roku těžbou rašeliny a následně se v zimním období proměnili v domácí výrobce košíkářského zboží.

Po krátkém kulturněhistorickém vstupu o dané obci následují tématické bloky, které se týkají vlastního hospodářského života.

¹ Mlynárik, Ján: *Tragédie Vitorazska 1945–1953. Poprava v Tušti*. Třeboň 2005; Petráš, Jiří, *Život na hranici dvou světů*. In: *Tak blízci, a přece tak vzdálení. Lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945–1989*. Dvořák, Jiří a kol. Jindřichův Hradec 2012, s. 313–368.

² Eberhardová, Arnoštka – Šenfeldová, Helena: *Sláma a orobinec. Technologie lidové výroby I*. Uherské Hradiště 1970, s. 8; Šenfeldová, Helena: *Pletení z loubků. Technologie lidové výroby*. Uherské Hradiště 1975; Šenfeldová, Helena: *Pletení ze slámy*. Praha 2004. Ze starších místopisných prací např.: Semrád, O (ed.): *Třeboňsko*. Třeboň 1926, s. 34–35.

1. Obecně o Nové Vsi u Klikova

Samotný vznik Nové Vsi souvisí s ranou industrializací této pohraniční části jižních Čech v 18. století. Přímo na místě později založené vesnice pracovala od roku 1753 sklárna. V důsledku velké těžby dřeva se utvořila uprostřed původního přírodního lesa planina, která již nebyla zalesněna, nýbrž se stala předmětem zájmu poslední kolonizační vlny v regionu.

V roce 1782 převzal chlumecké panství jako dědictví po svém otci hrabě Jan František z Fünfkirchenu. Byl to typ šlechtice, který měl smysl pro hospodářské otázky a zajímal se o další možnosti podnikání na svém panství. V duchu osvícenského racionalismu chtěl chlumecké panství povznést tím, že novými pracovními možnostmi postupně vzroste počet obyvatelstva. Prvním významným hospodářským krokem J. F. Fünfkirchena bylo to, že nechal vypracovat v roce 1784 katastr svého panství. Nový katastr ukázal majetkový stav na panství; řečí exaktních čísel tak byl nyní kvantifikován největší hospodářský problém v životě poddaných – nedostatek půdy, kterou by bylo možno rozdělit pro domkáře a úplné bezzemky.³

Hrabě Fünfkirchen se ve spolupráci s tehdejším ředitelem panství Hermanem Kösslerem snažil nedostatek poddanské půdy řešit pronajímáním půdy velkostatků a přeměnou některých lesů na zemědělské pozemky. Na konci 18. století tak vznikla pro Chlumecko typická rozptýlená zástavba chalupnických hospodářství ve volné krajině (tzv. *jednot*).⁴

Půdy ovšem bylo ovšem na Chlumecku stále málo; zároveň rostl objem těžby pro výše zmíněný první velký průmyslový podnik, sklárnu založenou na chlumeckém panství v roce 1753. Původní poloha této sklárny byla na samém kraji panství, na jihu, u hraniční řeky Dračice. Tento podnik měl plenivý efekt na své lesní okolí; v osmdesátých letech 18. století se sklárna přestěhovala z okraje lesů panství přímo do jejich středu, blíže Chlumu u Třeboně. Na místě vytěženého lesa byla v roce 1792 založena nová ves, která byla pojmenována podle vrchního ředitele panství *Kösslersdorf*.⁵

Schallerova *Topographie des Königreichs Böhmen* se věnuje panství Chlum ve svém třináctém díle *Budweiser Kreis*. Tento díl topografie vyšel tiskem roku 1789 ještě před založením Nové Vsi. V rámci panství zmiňuje lokality: Chlum, Staňkov, Lutová, Žíteč, Stříbřec, Mirochov, Pelle („Pella“), Hamr a Klikov.⁶

³ Janoušek, Emanuel: *Chlum u Třeboně před sto padesáti lety*. Chlum u Třeboně 1937, s. 28–29.

⁴ Vařeka, Josef: *K otázce vzniku čtyřbokých usedlostí v jihočeském pohraničí*. In: Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 21, 1984, 4, s. 271–275.

⁵ Janoušek, Emanuel: *Chlum u Třeboně před sto padesáti lety*. Chlum u Třeboně 1937, s. 32.

⁶ Schaller, Jaroslaus: *Topographie des Königreichs Böhmen, darin alle Städte, Flecken, Herrschaften,*

Sommerova *Das Königreich Böhmen* popisuje Novou Ves takto: „Köblersdorf (Nowawes), 2¼ Sd. von Chlumetz, Dominicaldorf von 57 H. mit 469 E., ist ebenfalls nach Rothenschachen eingepf., und hat 1 Schule und 1 obrigkeitl. Jägerhaus. Dieses Dorf ist im J. 1791 angelegt worden, und hat den deutschen Namen dem damaligen herrschaftlichen Amtsdirektor Köbler zu Ehren erhalten.“⁷

Důležitým benefitem při založení nové vsi byla blízkost rašeliniště zvaného *Breites Moos*. Podle dosavadní literatury započala tzv. novověká sídlištní kolonizace rašelinišť v českých zemích založením osady Žofinka (dnešní okres Jindřichův Hradec) v roce 1788 pro dělníky, kteří zde těžili palivovou rašelinu pro provoz sklárny na novohradském panství. Případ vzniku Nové Vsi tedy můžeme zařadit do této vlny „rašeliništní kolonizace“ konce 18. století.⁸

Vesnice, o které je zde řeč, měla od založení v roce 1792 jak své německé úřední (Kösslersdorf), tak i české oficiální pojmenování (Nová Ves). Do titulu této diplomové práce bylo zvoleno pojmenování sice neoficiální, avšak dodnes v regionu jako jediné všeobecně užívané (*Najdorf*). Zdá se nám totiž, že tento specifický „lidový“ název, který vznikl jako mutace českého úředního pojmenování v místním dialektu němčiny, nejlépe vyjadřuje charakter vesnice na pomezí dvou etnik. Již Emanuel Janoušek, badatel se zájmem o území bývalého panství Chlum u Třeboně, pokládal vznik Nové Vsi v roce 1792 s příchodem nových osadníků za počátek „germanizace“ původně „typicky českého“ pohraničního kraje.⁹

Národnostní rozpeře ovlivňovaly život v Nové Vsi především v poslední třetině 19. století a po celou první polovinu 20. století. Při sčítání lidu v roce 1880 se z 517 obyvatel obce přihlásilo k české národnosti 405 jedinců (tj. 78, 3 %). V devadesátých letech 19. století začaly v obci aktivně působit národovecké spolky Národní jednota pošumavská (na české straně) a Der deutsche Böhmerwaldbund (na německé straně). Hlavní politikem tohoto sporu se – stejně jako v případě mnoha jiných obcí – stalo školství. V Nové Vsi v té době existovala pouze německá jednotřídka, kterou subvencoval spolek Deutscher Schulverein. Když v roce 1880 pročeští aktivisté podali žádost o zřízení české školy, byli všichni žadatelé, zaměstnanci

Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Wertwürdigkeiten beschrieben werden. Dreyzehnter Theil, Budweiser Kreis. Prag–Wien 1789, S. 119–120.

⁷ Sommer, Johann Gottfried: *Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt.* Bd. 9 *Budweiser Kreis.* Prag 1841, S. 123.

⁸ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště.* Praha 1965, s. 160.

⁹ Janoušek, Emanuel: *Chlum u Třeboně před sto padesáti lety.* Chlum u Třeboně 1937.

sklářské firmy Stölzle při výrobě rašelinných borek, propuštění. Soukromá česká škola, kterou provozovala Ústřední matice školská, tak byla (přes odpor představitelů tehdejších obce) založena až v roce 1890.¹⁰ O české škole v Nové Vsi máme zprávy, že se zde pořádaly kurzy košíkářství, které měly posílit vliv české menšiny.¹¹

Počet obyvatel se vyvíjel následovně. Při sčítání roku 1869 bylo v obci Nová Ves 489 obyvatel a tento počet nadále mírně rostl. V roce 1880 na 517, v roce 1890 na 548, až v roce 1900 dosáhl maxima počtu obyvatel 564, které již nebylo překročeno. V následujících letech se počet obyvatel začal poněkud snižovat. V roce 1910 na 537 obyvatel, v roce 1921 bylo napočítáno 547 obyvatel. Demografická změna je patrná při sčítání v roce 1930, 414 obyvatel. Sčítání v roce 1950, tedy jediné poválečné sčítání, které se Nové Vsi týká, přineslo součet pouhých 206 obyvatel.¹² Jak je z uvedených statistiky patrné, počet obyvatel velmi opisoval křivky hospodářské konjunktury a deprese

Při sčítání obyvatelstva v roce 1900 se poměr obou národností jevil vyrovnaně (52, 6 % obyvatel se hlásilo k české národnosti). Při dalším sčítání v roce 1910 počet Čechů poněkud poklesl, na 46, 3 %. Proto bylo poměrně překvapivé, když se po vzniku Československé republiky (při sčítání v roce 1921) přihlásili k německé národnosti pouze tři obyvatelé Nové Vsi z celkového počtu 457 obyvatel. Národní jednota pošumavská si tento jev vysvětlovala dřívějším nátlakem ze strany německých zaměstnavatelů: „Teprve převrat ukázal, na čem stálo zdejší němectví. Pominul nátlak a ihned r. 1921 rozplynulo se němectví jako sníh na slunci.“¹³ Spíše se však jednalo o „národnostní indiferentnost“ oblasti tzv. Vitorazska, která se dále projevovala v událostech třicátých a čtyřicátých let a která přispěla k tomu, že Nová Ves byla v roce 1953 vysídlena a následně fyzicky zlikvidována.¹⁴

Jméno Nová Ves je v toponymii časté. Uveďme pro zajímavost případy formálních shod Nové Vsi u Klikova s jinými lokalitami. V soupisu osad vzniklých na území Čech

¹⁰ Vondráček, Karel: *50 let Národní Jednoty Pošumavské. 1884–1934*. Praha 1934, s. 97–98.

¹¹ Jeden takový košíkářský kurz, o kterém podává zprávu školní kroniky, se konal v roce 1897. SOKA Jindřichův Hradec, fond Národní škola Nová Ves u Klikova, *Kronika české školy v Nové Vsi*, 1889–1938, s. 32.

¹² Růžková, Jiřina – Škrabal, Josef a kol: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*. Praha 2006, s. 218–219. Poznamenejme, že je v této publikaci chybně uvedena první písemná zmínka o Nové Vsi u Klikova k roku 1841.

¹³ Vondráček, Karel: *50 let Národní Jednoty Pošumavské. 1884–1934*. Praha 1934, s. 90.

¹⁴ Petráš, Jiří, *Život na hranici dvou světů*. In: *Tak blízce, a přece tak vzdálení. Lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945–1989*. Dvořák, Jiří a kol. Jindřichův Hradec 2012, s. 313–368.

v letech 1654–1854 napočítáme – společně s naším Kösslersdorfem – celkem 29 Nových Vsí.¹⁵

V západních Čechách měla v poválečném období podobný osud obec Nová Ves/Neudorf (uvedená v knižním katalogu *Putování po zaniklých místech Českého lesa*, jehož autorem je Zdeněk Procházka).¹⁶ Tato ves v lesích jižně od Přimdy, dnes část obce Třemešné, však poválečném období nezanikla zcela, ale byla postižena vysídlením německých obyvatel a následně v roce 1946 velkým požárem. O této obci Neudorf existuje německojazyčná monografie *Neudorf. Ein Dorf an der Grenze*.¹⁷ Mimo území České republiky, v německojazyčných oblastech, je pochopitelně název Neudorf mnohem častější.

V statistické literatuře, která vyhodnocuje sčítání lidu, Nová Ves figuruje takto: Ve sčítacích operátech z let 1869–1930 bychom obec našli pod názvem Nová Ves. V roce 1950–2000 se jako osada neuvádí a od 1. 1. 2001 se uvádí jako část obce Rapšach v okrese Jindřichův Hradec.¹⁸

Podle *Historického lexikonu obcí České republiky 1869–2005* je nejčastějším názvem pro obec či část obce v současnosti právě Nová Ves (vyskytuje se v 62 případech). Historická Zato toponymum Neudorf se jako oficiální jméno obce či části obce ve sčítáních na území ČR v minulosti objevuje čtyřikrát. Ze všech Nových Vsí mají čtyři z nich své paralelní německé jméno *Neudorf*. Neudorf najdeme jako název pro část obce Horšův Týn (okr. Domažlice).

Jiný Neudorf se nachází v okrese Karviná. Dnes jde o součást obce Bohumín (Skrzeczon). Tato ves na českopolském pomezí se také vyskytovala pod názvem Nikeltaff a Nowa Wies.

Další Neudorf/Novou Ves nalezneme v okrese Frýdek-Místek, dnes jako část obce Frýdlant nad Ostravicí. A konečně poslední Neudorf/Nová Ves se dnes nachází v okrese Šumperk jako část obce Hradec.¹⁹

Písemné prameny, které se nabízejí k tématu Nové Vsi u Klikova, nejsou příliš hojné. Především můžeme litovat, že se nám nezachovala obecní kronika. Velmi signifikantní je

¹⁵ Křivka, Josef: *Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854*. Praha 1979, s. 227.

¹⁶ Procházka, Zdeněk: *Putování po zaniklých místech Českého lesa II. Tachovsko. Osudy 45 zaniklých obcí, vsí a samot*. Domažlice 2011, s. 169–177.

¹⁷ Hagner, Josef: *Neudorf. Ein Dorf an der Grenze*. Weiden 1983.

¹⁸ Růžková, Jiřina – Škrabal, Josef a kol: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 II. Abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1869–2005*. Praha 2006, s. 354.

¹⁹ Růžková, Jiřina – Škrabal, Josef a kol: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 II. Abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1869–2005*. Praha 2006, s. 352–353.

způsob, jakým se kronika ztratila. Poslední meziválečný starosta obce, Adolf Marek z čp. 31, kroniku ještě před okupací ukryl tím způsobem, že jí zazdil. Následně však bývalý starosta zemřel, a tak po válce kronika již nebyla nalezena. V poválečné době byl ustanoven nový kronikář až v druhé polovině roku 1952, tedy nedlouho před vysídlením obce. Obecní kronika tak v poválečném období pravděpodobně vůbec vedena nebyla.²⁰

Ačkoli nám tedy chybí kronika obecní, dochovala se kronika české školy v Nové Vsi, která byla svědomitě psána od založení místní české matiční školy v roce 1889 až do vojenského záboru obce německou armádou jako součást tzv. Sudet v roce 1938. Zápisy se netýkají pouze úzce vymezené „povinné“ školní problematiky, ale všímají si často dění v obci. Dalo by se říci, že se školní kronika snaží suplovat obecní kroniku. Z toho snad můžeme usuzovat, že ztracená obecní kronika snad nebyla vedena příliš programově – ačkoli písemné memoáry Václava Maxy z šedesátých let tvrdí opak.²¹

Jeden z rodáků napsal na podkladě vyprávění svého otce „kroniku rodu“, která uvádí některé detaily z každodennosti života v Nové Vsi u Klikova.²²

Dále si můžeme povšimnout příslušné vlastivědné literatury, která se týká nejbližšího okolí Nové Vsi u Klikova. Některé obce, které sousedí s katastrem Nové Vsi u Klikova, se dočkaly svých publikací. Jedná se o starou Josefa Pospíšila s názvem *Klikov na panství chlumeckém*, která byla vydána bez přesného data v Třeboni ve dvacátých letech 20. století.²³ Svou monografii, která vyšla v 80. letech 20. století, má také obec Staňkov.²⁴ Podobně jako Staňkov sousedí lesní částí svého katastru s Novou Vsí také centrum chlumeckého regionu – městys Chlum u Třeboně. Starší, avšak velmi kvalitně napsaná monografie o Chlumu pochází z pera Emauela Janouška (1897–1970).²⁵ Souhrnná monografie Chlumecka vyšla v sedmdesátých letech; jejími autory byli amatérští historici, manželé František a Jiřina Kodlovi. Zde nalezneme také krátkou zmínku o dějinách Nové Vsi. Je třeba dodat, že kniha je ve svých interpretacích dějinných událostí velmi zatížena panující ideologií normalizačních let.²⁶

²⁰ SOkA Jindřichův Hradec, fond Archiv obce Nová Ves u Klikova, protokol o schůzích obecní rady a obecního zastupitelstva, zápis schůze obecní rady dne 12. 9. 1952.

²¹ Maxa, Václav: *Vzpomínky*. Třeboň 1965, s. 34.

²² Chadt, Karel: *Kronika rodu Chadtů*. Brno 1987. Karel Chadt také provozuje stručné webové stránky rodáků obce Nová Ves u Klikova (<http://www.chadt.unas.cz>).

²³ Pospíšil, Josef: *Klikov na panství chlumeckém*. Třeboň, b. d.

²⁴ Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Staňkov. Kronika čtyř století*. Chlum u Třeboně 1983.

²⁵ Janoušek, Emanuel: *Chlum u Třeboně před stopadesáti lety*. Chlum u Třeboně 1937.

²⁶ Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Chlum u Třeboně. Kapitoly z dějin jihočeského pohraničí*. Chlum

Obci Rapšach, která se do roku 1920 nacházela na rakouském území, se monograficky věnuje diplomová práce Lucie Kropíkové s názvem *Život na hranici na příkladu obce Rapšach v první polovině 20. století*.²⁷

Poměrně chudá oblast tzv. Vitorazska a sousedních obcí je velmi zajímavá z hlediska výzkumu způsobů obživy místních obyvatel. Z obce Klikov (dnes místní část města Suchdol nad Lužnicí) se v druhé polovině 19. století vyvinulo významné centrum hrnčířství. Vrchol zdejší výroby představoval přelom 19. a 20. století. Hrnčířská tradice se ovšem v malém měřítku v místě zachovala dodnes. K tématu hrnčířské tradice v Klikově nalezneme hned několik studií a diplomových prací.²⁸

Přímo s tématem Nové Vsi u Klikova je spojena také jedna beletristická kniha. V rozhovorech s pamětníky několikrát problesklo, že v Najdorfu se pohyboval jakýsi spisovatel. Vzpomínky respondentů však neobsahovaly jinou informaci, nežli že prý chodíval do hořejší „panské“ hospody. Když jsem potom procházel novoveskou školní kroniku, zjistil jsem, že jeden z řídících učitelů uvádí své jméno společně s pseudonymem, i když se zde o sobě jakožto spisovateli ani slovem nešíří. Tyto dvě indicie se spojily: V Najdorfu čtyři roky žil učitel Jaroslav Krátký (5. 4. 1896 – 5. 2. 1937), který svou desítku knih vydal pod pseudonymem Jaroslav Hamerský.²⁹ Jméno prozaika se nedostalo ani do regionálních literárních místopisů, znalců regionální literatury je neznámé.³⁰ Krátkého knihy jsou dnes dostupné často jen v jediném exempláři Národní knihovny. Specifickým hospodářským a sociálním prostředím Nové Vsi u Klikova se Hamerský nechal inspirovat ve svém společenském románu nazvaném *V okovech vášní*.³¹

u Třeboně 1979.

²⁷ Kropíková, Lucie: *Život na hranici na příkladu obce Rapšach v první polovině 20. století*. České Budějovice 2003. Diplomová práce.

²⁸ Kamiš, Adolf: *Profesionální hrnčířské výrazy v Klikově na Třeboňsku*. In: Naše řeč 45 1962, 7–8; Plessingerová, Alena: *Hrnčířské náhrobní štíty v Chlumu u Třeboně*. In: Časopis Národního muzea v Praze, řada historická, 153, 1984, s. 180–197; Rojková, Kateřina: *Klikovská keramika včera a dnes. Tradice a inovace*. Brno 2004. Diplomová práce, Ústav evropské etnologie MUNI; Sedlák, Jan: *Klikovská keramika 1880–1950*. Praha 1998. Diplomová práce Ústav etnologie FF UK; Scheufler, Vladimír: *Lidové hrnčířství v českých zemích*. Praha 1972.

²⁹ Dolenský, Antonín: *Slovník pseudonymů a kryptonymů v československé literatuře*. Praha 1934, s. 41; Vopravil, Jaroslav: *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*. Praha 1973.

³⁰ Např. Kotalík, Josef: *Jižní Čechy v české literatuře*. České Budějovice 1957; Mráz, Zdeněk: *Literární místopis jižních Čech*. Hluboká nad Vltavou 1977; Mráz, Zdeněk: *Literatura jižních Čech mezi světovými válkami a za okupace*. České Budějovice 1988.

³¹ Hamerský, Jaroslav: *V okovech vášní. Vesnický román*. Praha, L. Mazáč, 1927.

2. Počátky průmyslu v regionu

2.1 Sklářská huť na chlumeckém panství

S Novou Vsí úzce souvisí existence sklářské huti a přilehlé sklářské osady. Původně se tato sklářská huť nacházela u říčky Dračice na území katastru později vzniklé Nové Vsi. Jak si podrobněji ukážeme, přemístila se později sklárna asi o čtyři kilometry severněji směrem k Chlumu, do lokality zvané dnes Nová Huť.

Nesmělé počátky sklářství na Chlumecku se datují do poloviny 16. století, do období vlády Krajířů z Krajku.³² Období většího rozvoje regionálního průmyslu však začalo až v polovině 18. století. Počátku existence Nové Vsi se tak nepřímo týká studie třeboňské archivářky Anny Smolkové [*Sklárny na panství Chlum u Třeboně v letech 1753–1835*](#), ze které v následujícím textu především vycházíme.³³

Sklářství patřilo mezi ta výrobní odvětví, která od počátku vyžadovala specialisty a pokročilou dělbu práce. V tomto sklářství spadalo vjedno s hornictvím, hutnictvím, sklářstvím či středověkým stavebním hutnictvím. V rámci lidové kultury skláři a jiní odborníci tvořili „společenské mikroorganismy s osobitým způsobem života, projevujícím se především ve společenských vztazích, většinou i v oblékání, méně již v bydlení, zvykosloví a nejméně ve vlastní výrobě“ (Vladimír Scheufler).³⁴

Tato rozvinutá dělba práce způsobila, že ve sklářství přežívají až do 19. století společenské formy a výrobní techniky, které byly v podstatě typické pro dobu feudalismu. Národopisná věda si v problematice sklářství nejdříve povšimla fenoménu lidové podmalby. Lidové malířství na skle vzniklo v 18. století a příslušné výrobní oblasti úzce souvisí s výskytem sklářských hutí. V případě chlumeckých skláren nemáme o podmalbě zprávy. Zato na nedalekém novohradském panství se vyvinulo významné středisko výroby podmaleb v Hojné Vodě.³⁵

Již ve staré práci Františka Mareše *České sklo* je uvedeno, že vrchnostenská sklárna na panství Chlum u Třeboně byla založena roku 1753. Avšak Mareš zde mylně uvedl za lokalitu této sklárny Nová Huť.³⁶ Na tento omyl poukázala ve zmíněné studii A. Smolková Na základě

³²Více in: Muk, Jan: *Počátky průmyslu na Jindřichohradecku*. Jindřichův Hradec 1937.

³³ Smolková, Anna: [*Sklárny na panství Chlum u Třeboně v letech 1753–1835*](#). In: Archivum Trebonense, 6, 1986, s. 198–234.

³⁴ Československá vlastivěda III. *Lidová kultura*. Praha 1968, s. 101.

³⁵ Viz např.: Kafka, Luboš: *Malované na skle. Lidové podmalby*. Praha 2005.

³⁶ Mareš, František: *České sklo. Příspěvky k dějinám jeho až do konce XVIII. století*. Praha 1893, s. 124.

pramenů uložených ve Státním oblastním archivu v Třeboni (především matrik, pozemkových knih, manufakturních a merciálních tabel, soudních spisů o projednávání finančního úpadku a pozůstalosti) zrekonstruovala život těchto sklářen.³⁷ V pramenech je sklárna založená roku 1753 nazývána jako *Huť u Klikova*, *Skleněná Huť*, *Officina vitraria Chlumecensis* či *Clumetzer Glasshütte*. Tato původní chlumecká sklárna se nacházela u říčky Dračice na území pozdějšího katastru naší obce Nová Ves u Klikova.³⁸ Tento vrchnostenský podnik byl v rámci chlumeckého velkostatku majetkem hraběte Jana Františka Fűfkirchena. Sklářským mistrem a prefektem tu byl František Antonín Kreidl (zemř. 1791), který pocházel ze staré sklářské rodiny na sousedním dolnorakouském panství Litschau. K jeho osobnímu životu není nezajímavé, že podle matriky farnosti Lutová Kreidlovi jeho první manželka Terezie porodila na zdejší sklářské huti osmnáct nebo devatenáct dětí (z nichž se dospělosti dožilo 8 potomků), přičemž přišel na panství již jako ženatý. Jejich děti byly křtěny v kostele v Litschau, případně v Lutové, v Suchdole, nebo v kapli v Chlumu. Zemřelé děti byly pohřbívány v Litschau. Většina příslušníků sklářské osady – tedy nejen manželé Kreidlovi, ale i tovaryši, pomocníci, dřevorubci a jejich ženy – byli osobně svobodní a sňatky uzavírali opět s členy sklářských rodin z jiných hutí. V této v mnohém výlučné sklářské subkultuře existovala dosti častá migrace mezi jednotlivými sklárnami.³⁹

Profese, které se vyskytovaly ve zdejší sklářské huti, uvádí jednotlivé zápisy lutovské farní matriky. Nalezneme zde správce (lat. *prefectus*), taviče (lat. *cocus*, něm. Schmeltzer), tovaryše (lat. *socius*, něm. Glassmacher), sluhu, pomocníka (lat. *famulus*), dřevorubce (lat. *ligni secae*, něm. Holzhacker), stoupaře (něm. Buchermann), řezníka (lat. *lanio*), obchodníka se sklem (něm. Glasshändler), řezače skla (něm. Glassschneider), tabuláře (něm. Taffelmacher), tkalce (lat. *textor lanii*), písaře (lat. *scriben*). Podle zachovaných statistik obyvatelstva panství žilo ve zdejší sklářské osadě 115 obyvatel. V roce 1779 to bylo již 191 obyvatel (48 rodin) ve 25 domech.⁴⁰ Dobová topografická literatura tuto sklářskou osadu

³⁷ Archivní fond velkostatku Chlum není pro toto období příliš sdílná; pro 18. století se zachovala pouze torza spisů. Blíže Tríska, Karel: *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921. Inventář*. Třeboň, Státní archiv v Třeboni, 1970.

³⁸ Tuto lokalizaci sklárny uvádějí již Kodlovi. Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Chlum u Třeboně. Kapitoly z dějin jihočeského pohraničí*. Chlum u Třeboně 1979, s. 159–160.

³⁹ Smolková, Anna: [Sklárny na panství Chlum u Třeboně v letech 1753–1835](#). In: Archivum Trebonense, 6, 1986, s. 199–200.

⁴⁰ Smolková, Anna: [Sklárny na panství Chlum u Třeboně v letech 1753–1835](#). In: Archivum Trebonense, 6, 1986, s. 201

neuvádí vůbec. V 80. letech 18. století však v této původní sklářské osadě žil již jen stoupař (stoupa byla nadále v provozu) a dřevorubec.

Nová sklárna byla postavena blíže k Chlumu, při cestě z Chlumu do Litschau. V pramenech je označována opět jako Chlumská sklárna (něm. *Chlumetzer Glashütte, Glasfabrik*). V dataci přestěhování sklárny do nové lokality vypomohla opět matrika farnosti Lutová, kde se v záznamu z roku 1783 objevuje označení Stará huť. Z dalších indicií vyplývá nová chlumecká sklárna byla postavena v roce 1782.⁴¹

Tuto novou sklárnu posléze předal zakladatel František Antonín Kreidl svému synovi a sám odešel do sklárny v Litschau, kde v roce 1791 zemřel. Jeho syn František Josef Kreidl, který po určitých neshodách se sourozenci v dědickém řízení sklárnu zdědil, měl se svou manželkou Annou celkem deset dětí (z nichž osm se dožilo dospělosti).

V roce 1789 zakoupili majitelé sklárny od hraběte Františka Fűfkirchena do emfyteutického vlastnictví pozemky okolo staré i nové sklárny, jejichž celková výměra byla přibližně 60 hektarů. V rámci těchto majetkových úprav bylo mimo jiné dohodnuto, že majitel panství povoluje pastvu dobytka v lese. Z popisu vhodných míst k pastvě je zřejmé, že v roce 1789 byl již hotový projekt na založení Nové Vsi u Klikova. Kupní smlouva dále obsahovala povolení na zřízení mlýna a pily na řece Dračici, ovšem toto povolení nebylo využito.⁴²

V popisu hranic pozemků manželů Kreidlových se hovoří také o cestě ze Staré Huti do Nové Vsi. Z toho lze usuzovat, že osídlení v těchto místech existovalo již před rokem 1792, kdy došlo k emfyteutickému nákupu pozemků. Současně máme v tomto prameni z roku 1789 zmíněnou *novoveskou myslivnu*. Z objektů bývalé sklárny ve Staré Huti se zde jmenuje pouze stoupa.⁴³

Po koupi těchto pozemků začali majitelé sklárny zaměstnávat dělníky na kultivaci polí a luk. V roce 1791 vystavěli velkou stodolu, v dalších letech draslárnu a na Staré Huti u Nové Vsi postavil puchernu na vodní pohon. Ovšem náklady na tyto práce spolu s problémy odbytu skleněných výrobků (způsobené francouzskými válkami) přivedly majitele sklárny Františka Josefa Kreidla v roce 1796 do vážných finančních problémů a k dočasnému zastavení chodu

⁴¹ Schaller, Jaroslaus: *Topographie des Königreichs Böhmen, darin alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Wertwürdigkeiten beschrieben werden. Dreyzehnter Theil, Budweiser Kreis*. Prag–Wien 1789.

⁴² Smolková, Anna: [Sklárny na panství Chlum u Třeboně v letech 1753–1835](#). In: Archivum Trebonense, 6, 1986, s. 204

⁴³ Tamtéž, s. 205

sklářny. Zaměstnanci tehdy odešli do rakouských skláren. Již o rok později (1797) se však situace zlepšila; na Nové Huti byla postavena druhá sklářská pec, což pochopitelně umožnilo značné rozšíření výroby.⁴⁴

Podle smlouvy z roku 1804 se Kreidl dohodl s majitelem panství Františkem Janem Fűfkirchenem na těžbě dřeva pro sklárnu v *starohuťském revíru*, nově zvaném *revír novoveský* (a dále v revírech Vochoz, Litošín a Staňkov). Tuto těžbu prováděl sklářský mistr ve vlastní režii. V této smlouvě se také povoluje pastva padesáti krav a osmi párů volů ve starohuťském a staňkovském revíru. Dále měli Kreidlovi dělníci povoleno sečení trávy v lesích a užívání zahrádek pro pěstování zelí a brambor o výměře půl měřice (0, 096 ha) na rodinu.

Kolem roku 1805 se majitelé sklárny rozhodli pro stavbu nového domu. Na místě staré dřevěné obytné budovy, která byla stržena, postavili budovu zděnou se šindelovou střechou. Stavbu včetně vyhotovení stavebního plánu prováděl zednický mistr Josef Schaffer z Jindřichova Hradce. Tento objekt měl krom místností obytných a provozních také domácí kapli a ve věži hodiny a zvon. U domu byla založena rozsáhlá zahrada se skleníkem a bazénem, takže dojem záměčku byl úplný. Co se týče hospodářské části, měla stáj kapacitu na čtrnáct koní a dvacet čtyř kusů hovězího dobytka. Tehdejší prosperita se odrazila také na takových detailech, jako je na příklad oplocení polností v Nové Huti proti zvěři. V dalších letech prováděl Kreidl u sklárny další stavební zásahy, mimo jiné postavil dělnické obydlí o čtyřech bytech. Také životní standard majitelů sklárny byl zřejmě v té době dosti náročný.⁴⁵

Pro sklárnu v Nové Huti se zachovaly prameny, které uvádí nejen počty zaměstnanců sklárny, ale také jejich jména a původ. Počet zaměstnanců býval okolo čtyřiceti.⁴⁶

Pokud jde o výrobní sortiment, sklárna produkovala jemné a obyčejné duté a tabulové sklo. Část produkce se zušlechťovala řezáním a broušením. Výrobky této sklárny se vyvážely do Turecka, Španělska a Itálie. Největší část exportu směřoval do Turecka, pro nějž měl Kreidl od roku 1803 ve Vídni vlastní sklad. Největší prosperita Kreidlových skláren spadá mezi léta 1797 až 1809. Vývoz do zahraničí však začal od roku 1810 váznout. K několika nevydařeným obchodům se přidala ta okolnost, že v Cařihradu v roce 1815 a 1816 vypukl

⁴⁴ Tříška, Karel: *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921. Inventář*. Třeboň, Státní archiv v Třeboni, 1970, s. 34.

⁴⁵ Smolková, Anna: [Sklárny na panství Chlum u Třeboně v letech 1753–1835](#). In: Archivum Trebonense, 6, 1986, s. 210.

⁴⁶ Státní oblastí archiv v Třeboni, fond Velkostatek Chlum u Třeboně, signatura V/7, karton 59 (tabule zaměstnanců sklárny, 1793–1808)

mor.⁴⁷

K finančním problémům majitele sklárny přispělo také to, že roku 1817 najal dvůr *Hüttenhof* na panství Litschau, kde se snažil oživit zemědělskou činnost a roku 1820 zde na panství Litschau dal do provozu sklárnu v Josefthalu o jedné sklářské peci. Do této slibné aktivity však v roce 1821 začaly v Turecku řecké nepokoje a vývoz skla do Turecka opět ustal. Kromě všeobecné krize ve sklářství byl problém se zajištěním dostatečného množství dřeva pro sklárnu (majitelé panství podnikali v železářství, což znamenalo také velkou spotřebu palivového dříví). V této situaci se dostal Kreidl do finančního úpadku, jehož řízení se protáhlo až do roku 1832. Na majetek Františka Josefa Kreidla tak byla uspořádána dražba.

Co se týče religiozity sklářů, farní kostel v Lutové byl značně vzdálen. Podle zprávy z této fary z roku 1759 byla sklárna od kostela vzdálena čtyři hodiny cesty. Avšak bohoslužby se odbývaly také v Kreidlově domácí kapli. Nadto zde od roku 1807 trvale žil P. František Wolf.⁴⁸

Provoz sklárny byl definitivně zastaven v říjnu roku 1821. Sklářští zaměstnanci odešli a ze sklářské osady na Nové Huti zůstalo obydleno pouze deset domů, ve kterých žilo 78 obyvatel. V roce 1823 zemřela Kreidlova manželka Anna, která byla majitelkou podstatné části rodinného jmění. V roce 1828 zemřel také František Josef Kreidl. Dědictví připadlo potomkům; především chlumecká sklárna připadla synovi Josefovi.

V roce 1835 se novým majitelem bývalých skláren se stala přímo vrchnost. Všechny pozemky a nemovitosti na Staré Huti i na Nové Huti přešly do vlastnictví hraběte Stadionu. Obnovení skláren již nepřicházelo v úvahu, poněvadž samy chlumecké železářny spotřebovaly velké zásoby dřeva. Byl zde proto založen „Hut'ský dvůr“, jehož úřední název byl po polovině 19. století přeměněn na Fichtenthal. V 80. letech 19. století se hospodářský dvůr jako sídlo polesí Fichtenthal/Nová Huť.⁴⁹

2.2 Sklárna v Suchdole nad Lužnicí

Výroba skla na českorakouském pomezí byla nejproslulejší v oblasti Novohradska. Tuto tradici založili již Rožmberkové. Nicméně také na sousedních panstvích existoval

⁴⁷ Tříška, Karel: *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921. Inventář*. Třeboň, Státní archiv v Třeboni, 1970, s. 37.

⁴⁸ Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Chlum u Třeboně. Kapitoly z dějin jihočeského pohraničí*. Chlum u Třeboně 1979, s. 159.

⁴⁹ Tříška, Karel: *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921. Inventář*. Třeboň, Státní archiv v Třeboni, 1970, s. 11n.

sklářský průmysl. Na třeboňském panství byla založena jediná sklárna, a to v Suchdole nad Lužnicí. Tuto sklárnu založil v roce 1793 Jan Michal Peter, bývalý skelmistr sklárny v Jiříkově Údolí na panství Nové Hradky. Suchdolská sklárna vznikla adaptací někdejší schwarzenberské stříbrné huti, kterou Peter emfyeuticky zakoupil od třeboňského panství.⁵⁰

Na třeboňském panství podle názoru vrchnosti již v době vzniku sklárny nebylo dostatek dřeva, aby stačily pokrývat potřeby nového průmyslu. Proto měl majitel sklárny smluvně povoleno nakupovat dřevo také u sousedních velkostatků v Dolním Rakousku. Zemská hranice s Dolními Rakousy tehdy běžela těsně u Suchdola.

Nová huť byla založena nikoli v nejlepší situaci. Napoleonské války na začátku 19. století přinesly také do Čech krizi sklářství a huti v té době spíše zanikaly. Skelmistr Peter se také dostal do finančních problémů. Z pramenů studovaných A. Smolkovou však vyplývá, že Peter v počátcích více nežli se sklárnou počítal s přeměnou bývalé stříbrné huti na železářnu. Pro tento svůj plán však neobdržel císařské povolení.

V roce 1810 zakladatel sklárny Peter zemřel a podnik dále spravovala vdova Anna Marie Peterová. Téhož roku byl krajský úřad v Českých Budějovicích upozorněn na existenci sklárny v Suchdole a začal se zajímat, zda existuje povolení k této činnosti. Peterová se povolením prokázat nemohla, a tak byl provoz na začátku roku 1811 sklárny úředně zakázán. V tomto sporu šlo o to, že nové sklárny směly vznikat pouze v oblastech, kde jsou v lesích k dispozici dostatečné zásoby dřeva, což se v této době pro panství Třeboň neplatilo. Ve snaze získat potřebné guberniální povolení se vdova Peterová řešila situaci tak, že se vdala za Martina Josefa Rotharda, správce panství Eisgarn v Dolním Rakousku, který ji zajistit potřebou správu sklárny.⁵¹

Od roku 1814 Rothardová podnikala v suchdolské sklárně se společníkem Janem Josefem Kellnerem, vídeňským obchodníkem se sklem a nájemce hutě Klenová na panství Nová Bystřice. Suchdolská sklárna v té době vyráběla pouze nejobyčejnější druhy bílého a zeleného skla a spoléhala se na odbyty zejména do Turecka. Pokud obchod s tureckými odběrateli vázl, vyrábělo se sklo pouze v drobném množství.

V roce 1849 dědici po původním skelmistrovi Peterovi prodali zchátralou huť sklářskému podnikateli Karlu Stölzlovi z rakouského Joachimsthalu. Stölzle byl již v té době zámožný muž, sklářský podnikatel, který vlastnil sklárny v Joachimsthalu, Schwarzenau, Alt-

⁵⁰ Mareš, František: *České sklo. Příspěvky k dějinám jeho až do konce XVIII. století*. Praha 1893, s. 123.

⁵¹ Smolková, Anna: *Nové poznatky o sklárně v Suchdole nad Lužnicí v letech 1793–1850*. In: Jihočeský sborník historický 60–61, 1991–1992, s. 50–59. s. 51.

a Neu-Nagelbergu.⁵²

Touto koupí nastala nová etapa nejen pro suchdolskou sklárnu, ale i pro celý region. Rozsah výroby skla, výrobní zařízení i počet zaměstnanců se rychle měnily. Podle zprávy z roku 1853 zde již pracovalo 105 dělníků u dvou pecí. K tomu bylo při huti zaměstnáno 40 drvoštěpů. Pec na tabulové sklo měla sedm pánví a pec na duté sklo devět pánví.⁵³

Firma v padesátých a šedesátých letech dobře prosperovala a vyvážela své výrobky také do zahraničí (do Ruska, Itálie, Spojených států amerických, Turecka, Egypta, Persie atd.). Výrobní sortiment obsahoval sklo křišťálové, brusné, křídové, tabulové, zelené, lahvové a okrajově také luxusní barevné sklo. Co se týče kvantifikace, na příklad za rok 1865 se podle výroční zprávy na tuto výrobu spotřebovalo 3 000 sáhů dřeva a 1 000 000 rašelinových borků (nepočítaje ostatní suroviny, jako je křemen, písek, potaš, soda, Glauberova sůl, barviva, vápno atd.). V dalších letech pak toto množství stále ještě rostlo. Sklárna měla dobrý odbyt, a tak byla v osmdesátých letech 19. století přistavena třetí tavicí pec. V této době se vyrábělo křišťálové sklo, barevné a tabulové sklo a také tzv. červený hyalit. K otopu se používalo dřevo a rašelina.⁵⁴

Podle údajů z roku 1891 zaměstnávala 359 dělníků. Na počátku 20. století se sklárna rozšířila o čtvrtou pec. Sklárna prosperovala až do počátku první světové války, kdy byl provoz sklárny výrazně omezen. Ovšem po válce se výroba opět znovu naplno obnovila. Současně však z dvacátých let máme zprávy o několika dělnických stávkách a demonstracích v suchdolské sklárně. Důvodem byla výše mzdy a cena potravin. Tehdy sklárnu vlastnil vnuk zakladatele, Karel Stölzle. V roce 1926 bychom v areálu suchdolské sklárny našli čtyři tavicí pece, parní pilu a výrobu lepenky. Karel Stölzle vlastnil také v Nové Vsi nad Lužnicí strojírnou se slévárnou a výrobou drátěného pletiva. Vlastnil také sklárnu v Žofině huti.⁵⁵

Stölzleova firma měla svou ústřední kancelář ve Vídni. Zajímavé by jistě bylo sledovat národnostní složení zaměstnanců suchdolské sklárny. Ředitel závodu ing. Evžen Stölzle byl od roku 1921 československým státním příslušníkem. Ve dvacátých letech (1928), kdy pracovalo ve zdejší sklárně celkem 320 dělníků, měla výrazná menšina z nich rakouskou státní příslušnost (97 osob). Zbývajících počet, českoslovenští státní příslušníci, se v počtu 162

⁵² Tamtéž, s. 56.

⁵³ Adler, Jiří: *Zaniklá sklárna v Suchdole nad Lužnicí*. In: Jihočeský sborník historický 53, 1984, 11.

⁵⁴ Adler, Jiří: *Zaniklá sklárna v Suchdole nad Lužnicí*. In: Jihočeský sborník historický 53, 1984, 10–17.

⁵⁵ Tamtéž, s. 14.

hlásili k české národnosti. Složení dělnictva továrny tak bylo „národnostně smíšené“ a vedení podniku tíhlo k Rakousku. Počátek konce sklárny můžeme vidět v propuštění části dělnictva v roce 1930 a přesunu části výroby do sklárny v Heřmanově Hutí. Hospodářský stav podniku se nadále zhoršoval, k čemuž přispěla také celosvětová finanční krize. Zaměstnanci suchdolské sklárny, kteří nebyli přeloženi do Heřmanovy Hutě, odešli do Rakouska. Zbytek dělníků byl propuštěn.⁵⁶

2.3 „Staré železářství“ v regionu jižních Čech

Počátky průmyslového železářství se objevují v jižních Čechách na konci 18. století. Těmto velkým průmyslovým podnikům ovšem předcházely v předchozích staletích menší hamry, které byly nejčastěji v majetku jednotlivých panství (a byly najímány samostatnými hamerníky), nebo byly ve vlastnictví samostatných hamerníků. Pro oblast Šumavy je železářství pokládáno za jedno z nejstarších řemesel, provozované zde již od konce 12. století. Větší jihočeské železářské podniky první poloviny 19. století byly především železářny Josefov, Františkov, Adolfov, Terezov, Gabriela, Heřmaň, Včelnička, strojírna Engensthal a Karolina. Zásadní studie o počátcích železářského průmyslu v jižních Čechách pochází od Jana Kořana z roku 1938. Kořan připomíná, že prosperita tohoto druhu podniků závisela na celkovém technologickém pokroku. Tyto železářny totiž zanikají, když se na výrobu surového železa a jeho zkujňování začíná používat uhelný koks místo dřevěného uhlí. Zmíněné jihočeské podniky pak nadále nebyly schopny obstát v konfrontaci se svou modernější konkurencí.⁵⁷

Základní surovinou tehdejšího železářství byla železná ruda, která se těžila především v oblasti Třebońska a Českobudějovicka. Touto rudou většinou byly tzv. hlinité limonity; v menší míře se zpracovávaly také tzv. magnetity, které se ovšem pro jihočeské železářny těžily mimo oblast jižních Čech. Jednotlivé železářské podniky mívaly své stálé těžební okrsky. Tak na příklad železářny ve Františkově na chlumeckém panství dobývaly rudu na Třeboňsku u vsí Přesecka, Libín, Štěpánovice, Mladošovice, Lhota, a také v přilehlé části Dolního Rakouska v lokalitách Rottenschachen/Rapšach, Schwarzbach/Tušť, Beinhöfen/Německé, Lindau či Kottau.⁵⁸

⁵⁶ Smolková, Anna: *Nové poznatky o sklárně v Suchdole nad Lužnicí v letech 1793–1850*. In: Jihočeský sborník historický 60–61, 1991–1992, s. 58.

⁵⁷ Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: Jihočeský sborník historický 11, 1938, s. 46–53, 76–86.

⁵⁸ Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: Jihočeský sborník historický 11, 1938, s. 47.

Starším typem užívané železářské pece byla pec ležatá nebo nízká stojatá. V peci byla směs železné rudy a dřevěné uhlí, přičemž se dmýchadly vháněl dovnitř vzduch. Také se do tohoto druhu pece přidávalo kujné železo, aby se usnadnily chemické reakce a železná ruda se snáze roztavila. Takto získaný produkt (surové železo) bylo nutné dále ještě vyčistit od příměsů, aby se získalo železo kujné. Asi do roku 1750 měly vysoké pece tvar nízkých komolých kuželů. Tyto pece ovšem nebyly schopny udržet dostatečnou teplotu, a tak získané železo bylo vhodné pouze ke zkujňování (tzv. bílá surovina). Přibližně od poloviny 18. století modernizovaný typ konstrukcí vysokých pecí umožňoval vyrábět nejen kujné železo, ale také slévačské (tzv. šedá surovina). Touto konstrukční změnou je užší a vyšší pec. Zpočátku byly tyto pece vysoké 5, 5 až 7, 5 m, v první polovině 19. století jejich výška byla už 8 až 14 metrů. Obecně lze říci, že kvalitní vysoká pec v první polovině 19. století měla kapacitu výroby až 300 q surového železa za týden a vyžadovala obsluhu pěti až sedmi dělníků. Na pec dohlížel šmelcmistr, nahoře u ústí pece byli dva až tři přidavači a dole u tzv. podstavy byli dva až tři taviči. Dále byl v podniku vždy zaměstnán kulmistr, který měl na starosti uhlí. Se struskou z vysoké pece dále nakládali dva až tři další dělníci. Pec byla v noci hlídána hlídačem. Pracovní směny dělníků tehdy byly dvanáct hodin denně.⁵⁹

Tato vysoká pec se naplnila vždy střídavě vrstvou uhlí a vrstvou rudy. Přídavkem do rudy byl vápenec. S vysokou pecí obvykle sousedila slévárna, kde se litina z vysoké pece formovala. Většina českých sléváren byla zaměřena na výrobu kuchyňského nádobí, ale ve velkém množství se vyráběly také na příklad dvířka ke kamnům.

Přeměna surového železa na železo zkujnělé se provádělo v tzv. kujnárnách. Nutným vybavením zde byly výhně a při nich velká kladiva na vodní pohon. Na zkujnění železa bylo opět potřeba velkého množství dřevěného uhlí. Výsledným produktem kujnění bylo tyčové kujné železo, které se často přímo v podniku dále zpracovávalo na konečný produkt (podkovy, vozové obruče, radlice, mříže atd.). Z tenkého tyčového železa se následně v hřebíkárnách vyráběl hřebíčkářský sortiment. Jiným druhem vyráběného zboží mohl být plech, který byl zpracováván ve válcovnách. Výroba plechu byla ovšem poměrně náročná a v železárnách jihočeského regionu se téměř neprováděla. Administrativu spojenou s provozem železářny vykonávali příslušní úředníci. Jeden z nich měl na starost finance (něm. *Kontrollor*, *Rechnungsführer*, *Kasier*) a další zpracovával technickou agendu (něm. *Schichtmeister*, *Hüttenheister*). Tyto dvě administrativní síly pro menší závod postačovaly, případně byl zaměstnáván ještě písař či úřední praktikant.⁶⁰

⁵⁹ Kořan, Jan: *Staré české železářství*. Praha 1946.

⁶⁰ Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: Jihočeský sborník historický 11,

V roce 1850 v regionu jižních Čech pracovalo sedm vysokých pecí, které byly podle odhadů v provozu 36 týdnů v roce. Mezi ty nejvýkonnější vysoké pece patřily právě ty na chlumeckém panství: v Josefově a Františkově. Třetí nejvýkonnější pecí byla ta v Adolfově.⁶¹ Podle statistiky českobudějovické obchodní komory se přibližně jedna třetina suroviny použila na litinové zboží (stroje, nádobí, pláty, kamna) a ostatní objem produkce tvořilo kujné železo. Z kujného železa se následně vyráběly mříže, potřeby pro podkovářství, obruče, rozmanité součástky hospodářského nářadí atd. Kolem poloviny 19. století v souvislosti s tenčícími se zásobami dřeva v lesích stoupla cena dřevěného uhlí. Vyšší cena této důležité suroviny donutila podnikatele k pokusům nahradit dřevěné uhlí lignitem či rašelinou. V té době je stále pro železářské výrobky dobrý odbyt, ale železářské hutě se krom vyšší ceny paliva potýkají také s úbytkem dělníků (dřevařů a uhlířů), kteří začali sezónně migrovat za prací především do rakouských zemí. Výsledkem bylo, že cena železa stoupla. Dodejme, že v železářství pracovalo v polovině 19. století v jižních Čechách asi 1 200 lidí. Z tohoto počtu většina (přibližně 700 dělníků) byla zaměstnána přímo ve vlastních železárnách, k nimž se dále družilo přibližně 400 horníků a 100 uhlířů. Vůbec největší železářským podnikem v jižních Čechách 19. století byly chlumecké dominikální železárny v Josefově. Železárny byly založeny koncem 18 století hrabětem Stadionem, od kterého přešly roku 1862 do majetku vévody z Modeny.⁶²

2.4 Chlumecké železárny v Josefově údolí

Ačkoli počátek hutí a hamrů v Josefském údolí u Chlumu u Třeboně je oproti jiným příkladům poměrně pozdní, o to víc se tento podnik vyznačoval stálostí. (Nejbližšími železářskými podniky v té době byla huť ve Včelničce u Kamenice nad Lipou a huť Gabriela na Novohradském panství. A ovšem přímo v rámci chlumeckého panství vznikla v téže době, v roce 1793, soukromá železárna ve Františkově (Franzensthal) u Klikova.).⁶³

1938, s. 50.

⁶¹ Železárna v Adolfově však byla řádově o půlstoletí mladší nežli dříve jmenované podniky na chlumeckém panství. Adolfovskou železárnou u Holubova založil roku 1840 známý českobudějovický průmyslník Adalbert Lanna (1805–1866). Na vytápění se zde již příliš nevyužívalo dřevěné uhlí (nebo rašelina), nýbrž uhelný koks z Kladna. Více o obci Holubov např. in: Schusser, Vladimír: *Druhé putování za růží a lilií*. České Budějovice 2009, s. 39n.

⁶² Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: Jihočeský sborník historický 11, 1938, s. 51.

⁶³ Dodejme, že uvádí postavení chlumecké vysoké pece pro rok 1794. Viz Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: Jihočeský sborník historický 11, 1938, s. 51.

Tento podnik nebylo nutné nikdy za dobu jeho existence uzavřít či pronajmout; po jeho osmdesátileté trvání patřil přímo správě velkostatku a provoz byl v celé této epoše poměrně plynulý. V podstatě však šlo o manufakturní podnikání ještě pozdně feudálního typu. Zřízení železáren přineslo do života panství obrovské změny. Podle E. Janouška se změnou výrobních vztahů a příchodem nových pracovníků do panství teprve tehdy de facto zaniká v kraji feudální zřízení. Totiž noví lidé, kteří přicházejí do nového podniku, jsou vůči vrchnosti v námezdním vztahu a nekonají svou práci v rámci robotních povinností. Samotná náplň práce poddaných pro vrchnost se také mění; doposavad šlo pouze o činnost v polním a lesním hospodářství. Feudální naturální renta se částečně převádí na rentu peněžní. Ovšem zbývající robotní dny nejsou povětšinou využívány k práci v železárnách. Všechny provozy železáren byly vykonávány za plat. Také samotný Chlum se začíná měnit z poddanské zemědělské vesnice na městečko.⁶⁴

Oficiální název chlumeckých dominikálních železáren zněl *Eisenwerk Joseftaal*. Železářská huť v Josefově se skládala především z vysoké pece na tavení železné rudy a hamrů na zkujňování vyrobeného surového železa. Nejpádnějšími argumenty, proč na panství vůbec železářnu zakládat, byl jednak dostatek vlastních lesních porostů a jednak možnost těžít a zpracovávat vlastní rudu. Projekt této železářny, který byl dílem horního mistra Kristiana Fischera z Kutné Hory, zamýšlel zásobovat podnik rudou pouze z vlastních zásob uvnitř dominia, jmenovitě z dolů u obce Klikov.⁶⁵

V Klikově se začalo dolovat pro nové chlumské železářské hutě v šestnácti šachtách. Horní mistr Fischer odhadoval, že ruda tzv. klikovského pohoří vystačí železářně na plných pětiosmdesát let plného provozu. Výhodou dolů v Klikově měla být také jejich nepříliš velká vzdálenost od nově vzniklé železářny. Projektant odhadoval, že dovoz na místo určení bude trvat nejméně čtyři hodiny. Základní objemovou měrnou jednotkou pro rudu bylo jedno *kolečko* (*vožík*), zde v hodnotě čtyř krychlových stop (tj. 0, 124 m³). Pro srovnání zmiňme, že při dolování v oblasti Českých Budějovic byla užívána jednotka s názvem *koš*, s objemem pěti krychlových stop.⁶⁶

Klikovská ruda byla výhodná také tím, že její dolování bylo technicky poměrně snadné. Tato ruda se totiž nacházela v písčitém a hlinitém terénu. Šlo o třetihorní vrstvy, kde se nacházel *hnědel hlinitý* s obsahem železa kolem třiceti procent. Podle J. Pospíšila jsou

⁶⁴ Janoušek, Emanuel: *Chlum u Třeboně před stopadesáti lety*. Chlum u Třeboně 1937, s. 30–32.

⁶⁵ Janoušek, Emanuel: *Železářny v Chlumu u Třeboně*. In: Jihočeský sborník historický 28, 1959, s. 66.

⁶⁶ Tamtéž, s. 66.

železnorudné vrstvy, které byly těženy v lokalitách kolem Klikova, součástí pásu nalezišť, který se táhnul z Dolního Rakouska a také na Novou Bystřici. Dolování probíhalo na vícero lokalitách na pomyslné spojnici míst Klikov, Nová Bystřice, Alběř a Hůrky. Dodejme, že pro samu ves Klikov přineslo dolování značné oživení místního života. Kolem obce protéká říčka Dračice, od níž byly štoly vedeny do svahů. Kutání rudy zůstalo v paměti místa jako čas, „když hory šly“, „za čarů havířů“. Mimochodem pro Klikov se nejednalo o první vlnu těžby. Již v předešlém 17. století za doby vlády Slavatů se zde ruda těžila a tento ruch přinášel změny do života obce. Na počátku byl Klikov pravděpodobně etnický českou vesnicí a s těžbou rudy v 17. století přicházeli Adama Pavla Slavaty němečtí dělníci, kteří s sebou přinášeli evangelictví. Tento nový živel postupně splynul s okolní majoritou.⁶⁷

Vysoká pec byla v Josefově postavena v roce 1794 a teprve v polovině následujícího století (1852) k ní přibyla druhá vysoká pec. Starší z obou pecí byla vysoká téměř 11 metrů a její průměr dosahoval 3 metrů. Rozměry novější pece byly obdobné. Na počátku výroby se podnik podle projektu skládal z vysoké pece postavené u vesnice Hamr pod rybníkem Vydymáček. Blízkost tekoucí vody byla nutná pro pohon vodního kola, které uváděly v činnost vzduchové měchy u pece. Když se v peci vyrobilo surové železo, mělo být zkujněno v hamrech na holové (tyčové) železo. Produkce chlumecké železářny se stala totiž typickou tím, že většinu výroby tvořilo kujné železo. (V podobných podnicích téže doby bychom našli větší uplatnění výrobků z litiny.) Ke zmíněnému zkujňování železa sloužilo několik hamrů na Koštěnickém potoce, který protékal Josefským údolím. Mezi výrobní náklady se mimo jiné počítalo přibližování dříví k milířům a pálení dřevěného uhlí, dále koupě dřevěného uhlí od kolomazných pecí a jeho dovoz k hamrům.⁶⁸

Projekt této železářny, který byl dílem horního mistra Kristiana Fischera z Kutné Hory, zamýšlel zásobovat podnik rudou pouze z vlastních zásob uvnitř dominia, jmenovitě z dolů u obce Klikov.⁶⁹

K železářně příslušné doly na železnou rudu (hlinitý železovec) byly rozmístěny na vícero lokalitách, pouze menší část byla na území panství. Tyto doly byly na panství především ve vsi Klikov, dvě menší díla byly také v blízkosti Chlumu po lesích (zvány Struha a Vobůrka). K železářskému podniku dále patřily některé doly mimo vlastní oblast chlumeckého panství. Na dominiu města České Budějovice, mezi obcemi Hlinsko a Suché

⁶⁷ Pospíšil, Josef: *Klikov na panství chlumeckém*. Třeboň, b. d., s. 107–108.

⁶⁸ Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: Jihočeský sborník historický 11, 1938, s. 51.

⁶⁹ Janoušek, Emanuel: *Železářny v Chlumu u Třeboně*. In: Jihočeský sborník historický 28, 1959, s. 66.

Vrbné, byl důl zvaný jednoduše „Budějovický“. Druhý důl u Českých Budějovic, zvaný „Dobrý Voda“, bychom konkrétně našli u stejnojmenné obce. Na sousedním jindřichohradeckém panství pak chlumecká železárna využívala důl u obce Jarošov.⁷⁰

V Klikově se začalo dolovat pro nové chlumské železářské hutě v šestnácti šachtách. Horní mistr Fischer odhadoval, že ruda tzv. klikovského pohoří vystačí železárně na plných pětaosmdesát let plného provozu. Výhodou dolů v Klikově měla být také jejich nepříliš velká vzdálenost od nově vzniklé železářny. Projektant odhadoval, že dovoz na místo určení bude trvat nejméně čtyři hodiny.

U chlumeckých pecí pracovala také stoupa na strusku a kuplovna. Produktivita těchto pecí byla přibližně 50 vídeňských centů (tj. 28 q) surového železa za jeden den. Podle výkazů pro českobudějovickou obchodní komoru připadalo na výrobu jednoho vídeňského centu tohoto surového spotřeba 12, 5 stop dřevěného uhlí a 11, 5 stop rašelinného uhlí.⁷¹ U vlastní josefovské pece pracovalo šestnáct dělníků a jeden dozorce. Podnik zaměstnával přibližně dvacet uhlířů. K železářskému podniku náleželo sedm výhní na zkujňování železa a jedna hřebíkárna – celkem pracovalo dvanáct vodních kol. Výhně byly pochopitelně doplněny mechanickými dmychadly a kladivy. Zkujňování železa se v chlumeckém podniku věnovalo šest mistrů, čtyři dozorci, 35 dělníků, k nimž ještě příslušelo dvacet uhlířů. Pokud se sečtou všechny tyto profese, docházíme k počtu 460 zaměstnanců. V poslední dekádě existence podniku přibyla ještě válcovna plechu a drátovna. Vysoké pece fungovaly v Chlumu do sedmdesátých 19. století. Následně dochází k marginalizaci podniku, který vyráběl již pouze z dovážené suroviny.⁷²

Rašelinné uhlí se v chlumeckých železárnách používalo zejména na přetavování surového železa v kuplovnách a dále při zkujňování železa. Na zuhelňování rašeliny na rašelinné uhlí zde existovala zvláštní pec. V této peci se topilo opět rašelinou (horší kvality). Pro Josefov máme zprávy o celkem patnácti pecích na zuhelňování rašeliny, z nichž každá pojala 25 m³ rašeliny. Účinek tepla z rašelinného uhlí nebyl v porovnání s dřevěným uhlím o mnoho menší.⁷³

⁷⁰ Janoušek, Emanuel: *Historie porostů v lesích bývalého panství Chlum u Třeboně*. In: Sborník Československé akademie zemědělských věd. Historie a musejnictví 3, 1958, č. 4, s. 270.

⁷¹ Na výrobu jednoho vídeňského centu surového železa bylo potřeba přibližně čtyřech centů průměrně kvalitní rudy a dále přídatku asi 60 liber vápence.

⁷² Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: Jihočeský sborník historický 11, 1938, s. 52.

⁷³ Tamtéž, s. 52.

2.5 Železárny ve Františkově na chlumeckém panství

Druhý železářský podnik na chlumeckém panství byl ve Františkově. Tamější železářnu založili v roce 1793 podnikatelé Swoboda a Seidel, avšak jejími majiteli byla rodina Taschkova (a jako společníci se uváděli také A. Schmidl a F. Axterová). Ve Františkově stála vysoká pec a slévárna u potoka Dračice (Reissbach). Tento podnik byl doplněn hřebíkárnou a kovářskou dílnou. U vysoké pece stály boudy na dřevěné uhlí, od kterých vedly koleje k budově s pecí. V samostatné budově se nacházela kujnána. Celému zařízení hutě se říkalo *hamr* a příslušným dělníkům *hamrníci*. Hamrníci tvořili u tavicí výhně dvě *party*, jednu denní a jednu noční, ve kterých pracovali po dvanácti hodinách.⁷⁴

Ve Františkově se do železářské pece v první polovině 19. století vešlo 300 vídeňských centů rudy, 4 tuny uhlí a 18 vídeňských centů vápence.⁷⁵ Tímto množstvím se pec denně naplňovala asi čtyřicetkrát. Největší konjunktury dosáhly františkovské železářny na konci třicátých let 19. století, kdy podnik vedl šichtmistr Ballig. Tento vzdělaný odborník hledal způsob, jak zefektivnit tavbu železa a zavedl vhánění horského vzduchu do pece, čímž ušetřil celé tuny dřevěného uhlí a zvýšil výrobu železa. K železářně ve Františkově přikoupili majitelé v roce 1835 železářnu v Harmannschlagu v Dolním Rakousku, která byla od Františkova vzdálena osm hodin cesty. Ve františkovských železárnách byl od počátku problém s nedostatečnou hnací silou vodních motorů. Vodní náhon, který přiváděl vodu z říčky Dračice, byl technicky nepříliš dobře zvládnutý, a tak nebylo možné spustit současně všechny provozy železářny (stoupy na strusku a rudu, hřebíkárnu atd.). Proto byl vodní pohon záhy nahrazen pohonem parním, který však snížil rentabilitu podniku. Když se pak k těmto nedostatkům přidal zhoršený technický stav samotné vysoké pece, rozhodli se majitelé situaci řešit v roce 1835 prodejem podniku. Projekty na renovaci železářny tehdy počítaly s nutností výstavby nové železářské pece. Z prodeje nakonec sešlo a nová pec byla vystavena v režii původních majitelů a dána do chodu v roce 1838. Její výška byla 10 metrů a průměr 2, 5 metru. K dalším úpravám z téže doby patřilo rozšíření slévárny. V 60. letech 19. století měl podnik spojených železáren Františkov a Harmansthal na české straně zemské hranice jednu vysokou pec a kuplovnu, dva hamry a dvě výhně na zkujňování železa.⁷⁶

Nejdůležitějším faktorem životnosti františkovských železáren ovšem byl přístup ke

⁷⁴ Pospíšil, Josef: *Klikov na panství chlumeckém*. Třeboň, b. d., s. 109.

⁷⁵ Jeden „vídeňský cent“ se v přepočtu na dnešní míru rovná 56 kilogramům.

⁷⁶ Kodlovi. Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Chlum u Třeboně. Kapitoly z dějin jihočeského pohraničí*. Chlum u Třeboně 1979, s. 143–144.

zdrojům rudy. Pro tuto železářnu se těžil jednak *magnetovec* v Dolním Rakousku (u Lindau). Dále byl pro železářnu těžen *hnědel* v prostoru mezi Litschau a Schrems a u původně dolnorakouských obcí Rottenschachen/Rapšach, Schwarzbach/Tušť. Na české straně zemské hranice se těžil hnědel u Nové Vsi, u Kuny, Přeseky, Velechvína, u Branné a Suchdola. Některé tyto těžbařské lokality jsou od Františkově poměrně vzdálené, a proto jejich dovoz výrobu železa značně komplikoval. Transport rudy probíhal především v zimě na saních. Co se týče spotřeby dřeva, chlumské panství mělo velkou spotřebu na průmyslové podniky ve své vlastní režii, a proto františkovská sklárna musela nakupovat dříví převážně z blízkých dolnorakouských panství (Weitra, Heidenreichstein).⁷⁷

Pokud se na efektivitu františkovských železáren podíváme z hlediska maximálního množství železa vyrobeného za týdenní pracovní dobu, pak největší výnosy existovaly po polovině 19. století, kdy podle tzv. *šmelcraportů* (hutních výkazů) bylo toto týdenní množství přibližně 300 vídeňských centů (tj. 168 q) železa. Na jeden vídeňský cent vyrobeného železa připadala spotřeba 22 krychlových stop dřevěného uhlí. Ve dvacátých letech 20. století píše regionální historik Josef Pospíšil: „Život františkovských železáren byl nerozlučně spjat s bohatstvím rudných vrstev po okolí, když tyto vyschly, bylo souzeno i hutím zaniknouti. R. 1879 zbývaly ve Františkově po železárnách již pouze začazené budovy, jichž místo pak zaujal mlýn Dubských. (...) Zajímavost jest čísti, jak v údolí dříve zamlklém, ano opuštěném, se rozvířil koncem 18. století při dolech klikovských a kolem františkovských železáren rušný život.“⁷⁸

Zánik jihočeských železáren, včetně těch na chlumeckém panství, souvisel velkou měrou se zdražením paliva – dřeva. Toto zdražení výroby dřevěného uhlí se snažily železářny kompenzovat zaváděním náhradních zdrojů paliv, především rašeliny. Pokusy s dlouhodobou tavbou železa pomocí zuhelnatělé rašeliny ovšem nepřinesly nejlepší výsledky. Jinou možností, která se železářským podnikatelům nabízela, byl dovoz kamenného uhlí z kladenského uhelného revíru. Ovšem v tomto případě byly transportní výlohy natolik nepříznivé, že v praxi se tato možnost téměř nerealizovala.⁷⁹

2.6 Výroba dřevěného uhlí

⁷⁷ Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: Jihočeský sborník historický 11, 1938, s. 53.

⁷⁸ Pospíšil, Josef: *Klikov na panství chlumeckém*. Třeboň, b. d., s. 109–110.

⁷⁹ Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: Jihočeský sborník historický 11, 1938, s. 81.

Jako palivo železáren se užívalo dřevěné uhlí výlučně až do poloviny 19. století. Souviselo to s typem vysokých pecí, které ani neumožňovaly vytápění kamenným uhlím. Jako náhrada za drahé dřevěné uhlí byla také k vytápění pecí užívány rašelinné borky a rašelinný koks.⁸⁰

Milíře na dřevěné uhlí pracovaly ve skupinách po třech. Jeden se chystal, druhý se páčil a třetí se vybíral. Bylo tomu tak proto, že uhlí muselo být stále v zásobě pro železářnu, železářská pec nesměla nikdy vyhasnout. Obvyklým počtem uhlířů u jedné bylo přibližně asi třicet těchto lesních dělníků. Na příklad u hutě ve Františkově pracovalo v době největšího rozkvětu kolem osmdesáti uhlířů.⁸¹

V oblasti jižních Čech se uhlířství ojediněle provozovalo ještě na začátku 20. století. Znovuvzkříšení této činnosti přicházelo obvykle v návaznosti na polomy a kůrovcovou kalamitu. Díky milíření se tak vždy poměrně rychle spotřebovalo velké množství tohoto kalamitního dříví. Celkově lze říci, že práce uhlířů byla namáhavá, nebezpečná, hygienicky nepříjemná a psychicky vyčerpávající. Přesto v některých soudobých lesnických příručkách je uváděn technologický postup pálení dřevěného uhlí jako součást „přidružené lesní výroby.“⁸²

Nejprimitivnějším způsobem výroby dřevěného uhlí bylo jeho vypalování v jamách, ve kterých bylo založeno ohniště. Při tomto způsobu výpalu je však nízká výtěžnost uhlí. Častým způsobem výroby bylo pálení dřevěného uhlí v milířích, které vytvářely redukční atmosféru. Milíře jsou hromady specificky srovnané dřevní hmoty. Jejich objem se mohl pohybovat od 20 až do 200 m³ dřeva. Pro milíře byl nejtypičtější tvar parabolického kuželu. Méně obvyklý typ, tak zvaný ležatý milíř, mívával tvar hranolu. V druhé polovině 19. století byly vyvinuty také různé typy karbonizačních pecí a reort, která dodávaly potřebné teplo pro zuhelnění dříví. Typologicky je zde ten rozdíl, že v případě milířů a karbonizačních pecí dodává potřebné teplo pro tepelný rozklad samo dřevo, kdežto u karbonizačních pecí je dříví zahříváno reortou.

83

Jak bylo řečeno, dřevěné uhlí se páčilo v milířích především pro železářny. Dříví se nařezalo na délku 10/4 českého lokte či 3/4 českého lokte.⁸⁴ Samotné dřevěné uhlí se počítalo na měrnou jednotku *tuna* a někdy *koš* (něm. Kübel, Korb), přičemž vlastní objem této jednotky nebyl ujednocený, hodnota variovala mezi přibližně 0,3 až 1 m³.

⁸⁰ Kořan, Jan: *Staré české železářství*. Praha 1946.

⁸¹ Pospíšil, Josef: *Klikov na panství chlumeckém*. Třeboň, b. d., s. 109.

⁸² Viz např.: Simanov, Vladimír: *Přidružená lesní výroba*. Brno 1995.

⁸³ Simanov, Vladimír: *Přidružená lesní výroba*. Brno 1995, s. 13–14.

⁸⁴ Jeden český loket měřil v přepočtu 59,3 cm.; jeden vídeňský loket měřil 77,8 cm.

Popisy technologického postupu milíření máme také ze Šumavy. Tam byly milíře sestavovány z 15 až 20 m³ polenového dříví, přičemž se udává, že na bavorské straně pálili milíře objemově ještě o něco větší. Pro milíř bylo nutné najít rovnou plochu, která bude v závětrří. Tato plocha se nejprve pokryla vrstvou tzv. *lösche*, tedy zbytků dřevěného uhlí z předchozího milíře. Pokud se milíř stavěl na zcela novém místě, tento *lösche* byl přivážen z předchozího milířiště. Následujícím úkonem bylo zaražení třech kůlů do tvaru trojúhelníku v tomto připraveném prostoru. Mezi tyto kůly se následně skládalo dřevo. Doprostřed se naskládalo dřevo drobné a směrem k budoucím vnějším stěnám se dávaly silné dřevěné tyče. Tyto dřevěné tyče byly dále obloženy drobnějším palivovým dřívím. Na pečlivě sestavenou kopu dřeva se následně nanosily větve a jehličí a zcela navrch se dostala vrstva zmíněného *lösche*, směsi zeminy a starého přepáleného uhlí. Následně byl milíř zapálen. Když se správným způsobem uvnitř rozhořel, zakryl se hořejší otvor drny. Pálení trvalo pět až šest dnů, při kterém se až třikrát denně přikládalo otvorem do milíře palivové dříví. Výroba pečlivě vypáleného vypálení uhlí však mohla trvat také čtrnáct dní. Nejobtížnější byla regulace hoření. Do milíře se v případě potřeby prorážely otvory, aby se zvětšil přístup vzduchu. Mohla nastat také situace, kdy příliš zakrytý milíř pro kumulaci plynů explodoval. Současně však milíř nesměl hořet příliš rychle. V takovém případě bylo zapotřebí přístup vzduchu naopak zamezovat. Když byl vypálený celý milíř, poznal to uhlíř zkouškou, kdy dosáhl tyčí shora skrz milíř až na dno. Nutností byla také blízkost potoka či jiného zdroje vody. Při ukončení vypalování se totiž milíř vodou ochlazoval.⁸⁵

Dřevěné uhlí pálili od středověku v lesích uhlíři (lat. *carbonistes*), jak poddaní, tak osobně svobodní. Pokud dále připomeneme středověkou terminologii, dřevo pro uhlíře připravovali *laterníci* a *drvoštěpové* (*sertores*). Obchod s dřevěným uhlím se obvykle kombinoval s obchodem se smolou. Zprávy o uhlířích z českých historických pramenů shromažďoval již Zikmund Winter.⁸⁶

V 19. století si hamerníci dřevěné uhlí buď pálili sami, nebo si na tuto práci najímali kočovné uhlíře, které sezónně zaměstnávali. Když železárny po polovině 19. století postupně přecházely na vytápění hutí kamenným uhlím, výroba dřevěného uhlí sice pokračovala nadále, ale v podstatně menším rozsahu. Nesmíme však zapomenout na venkovské kováře, kteří dřevěné uhlí běžně potřebovali ke své práci a vytvářeli tak po něm poptávku.

⁸⁵ Nedvěd, Pavel – Voděrová, Hana: *Šumavské vzpomínky. Na časy, kdy práce voněla lesem*. Plzeň 2009, s. 42–43.

⁸⁶ Winter, Zikmund: *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku* I, II. Praha 1890, 1892.

Technologii pálení uhlí v 18. století a na začátku 19. století popisuje Georg Ludwig Hartig ve své knize *Umění lesní*: „Kus dřeva rozpálíme, na svobodném povětří docela zažhneme, obdržíme uhel, který ale, jsa později opět zanícen, jenom ještě málo horka vydá, poněvadž nepřekaženým oučinkem povětří příliš mnoho hořavosti ušlo. Jestli ale kus dříví zapálíme a povětří na něj jen tak dalece oučinkovati necháme jak zapotřebí jest, aby se docela rozpálil, a jestli pak toto řěravé dříví odejmouce mu povětří, náhle zhasneme, anebo kus dřeva v nádobě skoro docela uzavřené i s touto nádobou rozpálíme, a potom v ní vystydnouti necháme, udělá se uhel, který jsa opět roznícen, velmi vysoký stupeň horka vydá. Také uhlí buď na krytém místě při velmi skrovném tahu povětřím pálené, anebo v jámě uzavřené připravené, oučinkuje podle zkušenosti silněji a stáleji na blízké okolní věci, nežli syrové dříví.“⁸⁷

Milíře se stavěly přímo na pasekách nebo na tzv. *uhlištích*. Milíř musel být pod dozorem i v noci, neboť se musela neustále kontrolovat intenzita hoření. Regulace tohoto hoření se děla buď zesílením pokrývky dřeva, nebo naopak prorážením otvorů – dymníků. Milíř se také musel průběžně opravovat, pokud uvnitř došlo k explozím vinou kumulace vybuchujících plynů. Když dříví začalo uhelnatět, bylo nutné až pětkrát denně doplňovat na místa již vyhořelá nové palivové dříví. Když byl proces zuhelnování hotov, muselo být nově vyrobené uhlí co nejrychleji ochlazeno tím, že se celý milíř rozkopál a dřevěné uhlí se z něj vyhrabalo.⁸⁸

Do jednoho milíře se obvykle naskládalo nejméně šestnáct krychlových *sáhů* (v přepočtu asi 120–160 m³) tvrdého dřeva nebo dvacet krychlových *sáhů* (tedy 160–200 m³) dřeva měkkého. Jednotlivé druhy dřeva se pálily vždy zvlášť, nikdy ne v jednom milíři současně. Dřevo bylo v milíři naskládáno do výšky 6 až 7 metrů, což odpovídalo délce tří polen. Nejvýhodnějším způsobem organizace výpalu bylo obsluhovat tři milíře současně, přičemž jeden se právě stavěl, v druhém se pálilo dřevěné uhlí a třetí milíř se v těžé době již rozebíral. Milíř musel hořet přibližně čtrnáct až dvacet dní, aby došlo k plnému zuhelnění dřeva. Na výrobu jednoho vídeňského centu dřevěného uhlí (tj. asi 56 kg) spotřebovalo přibližně osmnáct krychlových stop surového dřeva. Následně na výrobu jednoho vídeňského centu kujného železa se spotřebovalo asi 24 těchto stop dřevěného uhlí. Vidíme z tohoto množství, že potřeba dřevěného uhlí byla v dobovém průmyslu velká. Vlastní zuhelnění dřeva prováděl *kulmistr*, který měl k dispozici dva nebo tři pomocníky. Jejich výplata za

⁸⁷ Hartig, Georg Ludwig: *Umění lesní* I.–III. Praha 1823. Citováno podle: Janotka, Miroslav – Linhart, Karel: *Řemesla našich předků*. Praha 1987, s. 4–5.

⁸⁸ Šimanov, Vladimír: *Přidružená lesní výroba*. Brno 1995, s. 13.

vykonanou práci se obvykle vypočítávala podle množství vypáleného dřevěného uhlí. K tomu bylo ale zapotřebí nejprve provést zkoušku, při níž se zjistilo, kolik *košů* uhlí se vypálí z jednoho sáhu dříví. Pokud následně bylo reálně vypálené množství dřevěného uhlí menší, než odhadovalo prostřednictvím zkoušky uhelnatosti, byli nuceni uhlíři tento množství rozdíl ze svého uhradit.⁸⁹

Uhlířský pracovní *plac* v lese býval doplněn dřevěnou boudou, ve které uhlíři při pálení za nečasu pobývali. Janotka uvádí, že uhlíři si v těchto boudách často chovali kočky, protože se k uhlíšti stahovaly za mrazu myši.⁹⁰

Pokud se na věc podíváme z chemického hlediska, dřevěné uhlí je produkt tepelného rozkladu dříví suchou destilací, k níž dochází při minimálním přístupu atmosférického vzduchu. Zásadní důležitost při výrobě dřevěného uhlí v milířích proto měla regulace procesu hoření. V první fázi hoření milře se většina tepla spotřebovala na odpar vody z naloženého dříví. Teprve následně začíná docházet k jeho vlastnímu zplynování, při kterém uvolňující se plyny začnou hořet tak zvaným *dlouhým plamenem*. Zatímco první fáze hoření vyžadovala tepelné investice, ve fázi hoření dřeva dlouhým plamenem je naopak značné množství tepla vyvíjeno. V následující třetí fázi odhořívají zuhelnatělé zbytky dřeva.

Tavba kovů z rud vyžadovala co nejrovnoměrnější vyvíjení teploty hoření dřevěného uhlí. Proto je zásadním technologickým krokem při výrobě dřevěného uhlí přerušování procesu hoření, nejlépe ve chvíli, kdy v milíři shořel zmiňovaný zplynovatelný podíl a zbytky dříví tak zuhelnatěly. Pokud tyto uhelnaté zbytky dřeva – dřevěné uhlí – budou znovu zapáleny, vydávají intenzivní teplo, a přitom hoří pomalu, bez plamene a kouře. Díky dřevěnému uhlí se tak docílilo v někdejších železářských hutích a příbuzných průmyslových provozovnách téměř dvojnásobných teplot, než jakých by se docílilo spalováním obvyklého dřeva. Pro výrobu kvalitního produktu se na uhlíření nejvíce hodilo listnaté dříví, avšak zcela běžně se používalo také dřevo z jehličnatých stromů. Důležitější než konkrétní druh dřeva bylo, aby surovina pro výrobu dřevěného uhlí měla co nejméně suků. Také nesmělo jít o dřevo napadené hnilobou, neboť takové se následně často samovolně vznítalo.⁹¹

O milíření na chlumeckém panství máme četné archivní zprávy ve spojitosti s chlumeckou železárnou, která byla v provozu od roku 1796. Vedení sklárny se snažilo propočítat, který způsob výroby dřevěného uhlí je ekonomicky nejvýhodnější. Rozhodovalo se mezi dvěma možnostmi. První z nich bylo vyrábět uhlí přímo v lesích, druhou možností

⁸⁹ Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: Jihočeský sborník historický 11, 1938, s. 47–48.

⁹⁰ Janotka, Miroslav – Linhart, Karel: *Řemesla našich předků*. Praha 1987, s. 7.

⁹¹ Šimanov, Vladimír: *Přidružená lesní výroba*. Brno 1995, s. 12–13.

bylo pálit dřevěné uhlí ve zvláštním *milířišti* poblíž železářských hutí. Reálná situace se vyvinula tak, že většina produkce dřevěného uhlí se milířila v místních panských lesích. Když však požadavky železáren na objem dříví z lesů začaly vzbuzovat u příslušné lesní správy obavy o osud lesů, dřevo na výrobu dřevěného uhlí začalo být nakupováno z lesů sousedních panství Jindřichův Hradec a Litschau. Mezi využívané výhodné příležitosti, při kterých se podařilo získat levné dříví na zuhelnatění, patřily velké lesní polomy. Jeden z takových polomů postihl sousední panství Jindřichův Hradec ve dvacátých letech 19. století; především šlo o jindřichohradecký revír Jemčina. Tehdy se situace s nákupem dříví pro chlumecké podniky vyřešila tak, že se milířilo přímo na místě polomu v revíru Jemčině a k chlumeckým železárnám se dovážel rovnou výsledný produkt – dřevěné uhlí.⁹²

2.7 Výroba kolomazi

Doplňkovou výrobou při pálení dřevěného uhlí v milířích byla výroba kolomazi a smoly. Tyto produkty vznikaly suchou destilací dřeva, takže při pálení uhlí vznikal také dehet či kolomaz. Dehet se používal od středověku na příklad v kožedělné výrobě jako impregnace a v kombinaci s lojem také jako mazivo. Pokud se z výroby kolomazi stal samostatný obor činnosti, pak ji vykonávali dělníci zvaní již nikoli uhlíři, ale *kolomazníci* či *smolaři*. Toto označení také někdy přecházelo na obchodníky s těmito produkty.

Pece na kolomaz měly – na rozdíl od pecí užívaných k výrobě samotného dřevěného uhlí – od topeniště oddělený a samostatný destilační prostor. *Smolárna*, jak někdy bývala též nazývána pec na kolomaz, měla nejčastěji podobu kopulovité stavby z jílu, s otvorem v dolní části na vsazování dřeva do pece a dalšími průduchy na odvádění plyných zplodin. Vnitřní jílovitá stěna byla obestavěna kamenným pláštěm. Prostor mezi stěnami sloužil k vytápění, vlastní prostor uvnitř se plnil dřevem pro výrobu smoly. Díky sálání tepla do vnitřního prostoru přes vnitřní plášť vznikaly z naskládaného dřeva tekuté zplodiny, zvané *dřevěný ocet* a dehet, které se srážely na stěnách a následně stékaly dolů na dno pece. Toto dno bylo mírně skloněné směrem k odtoku, aby kýžené produkty mohly být jímány do nádob u pece. Přesněji řečeno, schraňoval se pouze dehet; dřevěný ocet byl pro výrobce odpadem.⁹³

Zázemí k této „výrobní jednotce“ tvořily jednoduché kůlny, umístěné poblíž kolomazné pece. V jednom z těchto přístřešků býval uskladněn popel z předchozích výpalů, v dalším pak zasmolená polena. Samotná kolomaz byla uskladněna v sudovitých nádobách.

⁹² Janoušek, Emanuel: *Železářny v Chlumu u Třeboně*. In: Jihočeský sborník historický 28, 1959, s. 130.

⁹³ Janotka, Miroslav – Linhart, Karel: *Řemesla našich předků*. Praha 1987, s. 15.

Popis technologie získávání kolomazi zařadil do své knihy *Umění lesní* již citovaný Georg Ludwig Hartig: „Má-li se získat dobrá, zčernalá, tekutá a olejnatá kolomaz, je dobře pozornost mít především na vybírání a přípravu dříví k pálení kolomazi příhodného. (...) Všecko jehličnaté dříví dává kolomaz. Ne však každý jehličnatý druh a kus na kolomaz tak hojný jest, abychom ji s užitkem z něho dobývali. Nejvíce dehtu dá dříví pryskyřičné čili smolné, jako jest dříví sosnové čili borové, kosodřevinné, jedlové. Zvláště příhodné k pálení kolomazi jsou však borovice. Nejvíce kolomazi vydávají kořeny a pařezy starých, před několika lety skácených borovic, a to takový, ve kterých se jakoukoliv náhodou tolik pryskyřičné a olejnaté mízy nashromáždilo, že ji po žlutohnědé barvě, po silné vůni, po neobyčejné tíži dříví a na kmeni po černém povrchu znamenati můžeme.“⁹⁴

Kromě výše popsaného typu dehtářské pece se k získávání dehtu používalo pálení dřeva v milíři. Záleželo na velikosti milíře, zda hlavním produktem bylo dřevěné uhlí, nebo kolomaz. Milíř na kolomaz míval menší rozměry. Mezi důležitější specifika kolomazného milíře však patřilo, že před jeho vlastní stavbou se prostor *milířiště* vydláždil kameny do podoby kruhu přibližně o čtyřmetrovém průměru. Tato plocha musela spád od obvodu směrem do svého středu, kde byl zařízen odtok pro dehet. Jednalo se tedy svého druhu o kamennou „vanu“ s vypouštěcím otvorem uprostřed. Dřevěné potrubí pod milířem vyvádělo výsledný produkt k obvodu milíře, kde byla dehet jímán. Jako ochrana před deštěm se nad kolomaznou pecí obvykle stavěl jednoduchý šindelový přístřešek, který byl podpírán čtyřmi dřevěnými kůly v nárožích.⁹⁵

Samotná stavba „kolomazného milíře“ probíhala tak, že se na kamenný podstavec skládala naštípaná polena do tvaru veliké homole tak, aby byl uprostřed ponechán volný průduch. Povrch této homole se musel utěsnit vrstvou jehličím a úlomky větví. Následně se tento posyp milíře zapálil, čímž oheň pronikl také dovnitř milíře a na jeho povrchu vznikla vrstva popele. Tato vrstva se ještě doplnila zásobou popele z předešlého milíření, aby oheň uvnitř milíře byl náležitě utlumen. Když dříví přešlo do fáze doutnání, postavila se nad milíř stříška, aby byl chráněn před vlhkostí. Z „kolomazného milíře“ vytékal dehet. Teprve další destilací s následným přidáním speciálních přísad se dehet měnil na kolomaz. Tímto způsobem se kolomaz získávala v některých lokalitách ještě počátkem 20. století, avšak jednalo se o těžké, špinavé a málo produktivní řemeslo.⁹⁶

⁹⁴ Hartig, Georg Ludwig: *Umění lesní* I.–III. Praha 1823. Citováno podle: Janotka, Miroslav – Linhart, Karel: *Řemesla našich předků*. Praha 1987, s. 17.

⁹⁵ Petráš, Karel: *Krajem šumavských Lad*. České Budějovice 2004, s. 42.

⁹⁶ Janotka, Miroslav – Linhart, Karel: *Řemesla našich předků*. Praha 1987, s. 16.

Organizace práce vypadala buď tak, že *smolař* pracoval nezávisle, nebo jako zaměstnanec v režii příslušného podniku. Kolomaz se často nabízela formou podomního prodeje a tato scéna přesně hojně do folklóru. Také v obecních kronikách regionu jižních Čech nalézáme dosti zmínek o kolomaznících. Tak na příklad pro obyvatele Stráže nad Nežárkou existovala přezdívka (škádlivka), že jsou to *Kolomažníci*. Stejně jako obyvatelé sousedního Chlumecka totiž Strážští jezdili daleko do kraje a volali: „Kupte kolomaž! Kupté!“ Když se jich někdo zeptal, odkud jsou, odpověď zněla: „Ze Stráže.“ Ve strážské obecní kronice nacházíme též popis výroby *kolomaže*: „Polena se rozsekala na drobné loučky a stavěla se do kolomažní pece, vrstva na vrstvu, až byl vrchní džbán do vrchu plný: Otvor nahoře se dobře ukryl, buď velikou hliněnou deskou nebo kamenem a hlinou omazal. Pec měla obyčejně dva nístěje, kudy se zatápělo. Kolem vnitřního džbánu se pražilo, ale hořet nemohlo. Výtažek (kolomaž) z něho vytékal rourou do nádoby. Z vychladlé pece vybíralo se dříví, které výhradně kupovali kováři, zámečníci atd.“⁹⁷

⁹⁷ Hule, Miroslav (ed.): *Stráž nad Nežárkou. Historie města do roku 2002*. Třeboň 2002, s. 182–183.

3. Změny způsobu exploatace lesa v době průmyslové revoluce

Od poslední čtvrtiny 18. století se v archivních fondech velkostatku (nejen toho chlumeckého) objevují nové prameny pro dějiny lesa. Souvisí s nově zastoupivším hospodářským zájmem o les a jeho produkty. Zatímco dřívější prameny k dějinám lesa bývají ve svém úhrnu nejčastěji právně-normativní povahy, v posledních dvou desetiletích 18. století se objevuje nový typ plánování a péče o les a jeho produkty.⁹⁸

Prakticky to znamená, že vznikají tzv. systematizační elaboráty, jejichž součástí jsou mapy lesů. Porozumět tomuto druhu pramenů vyžaduje erudici nejen historika a archiváře, ale také v lesnické vědě interesovaného badatele. Nezasvěcenému se tyto lesní elaboráty mohou na první pohled jevit spíše jako nezpracovatelná změť statistických čísel a málomluvných mapových příloh. V tematických okruzích volně souvisejících se zaniklou obcí Nová Ves má les nezastupitelný význam a problematiku lesa lze jen těžko obejít. Ovšem jsme v šťastné situaci, kdy se můžeme v tomto heuristicky náročném tématu vývoje lesa na chlumeckém panství opřít o několik kvalitních studií z oblasti hospodářských dějin regionu.

Situaci navíc komplikuje to, že metody systematizace – jako hlavní pramen historického poznání vývoje lesa – nebyly ujednocené a že každý systematizátor měl svým způsobem vlastní metodu. Naším tématem však není analýza samotných lesních elaborátů. Pro náš účel postačuje, když se budeme zabývat daty konkrétního případu, tedy lesními elaboráty chlumeckého velkostatku. Ty nám mohou osvětlit exploataci lesa v 18. a 19. století. Tím získáme kontext, do kterého byla zasazena nově vzniklá Nová Ves.

Když se historik Emanuel Janoušek se v roce 1950 ohlíží za posledními dvěma sty lety lesní historie, píše: „Chlumské lesy přešly obdobím hojnosti a nepatrného odbytu dříví, zažily zhoubný vliv skláren, byly silně zasaženy poměrně velkým průmyslovým podnikem, prodělaly období jednostranné obnovy a nesou v dnešním svém stavu všechny stopy těchto v dějinách lesů nejdůležitějších událostí.“⁹⁹

Sluší se hned vzápětí poznamenat, že Janouškovy texty v oboru lesní historie byly ve své době novátorské. Pokoušely se totiž o podrobné studium konkrétních lesních *porostů*, nejen větších lesních celků. Snažily se zachytit všechny změny, které se v historii jednotlivých

⁹⁸ Pro starší období tyto normativní texty zpracovali např.: Černý, Václav: *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*. Praha 1930; Chadt, Jan Evangelista: *Dějiny lesů a lesnictví. Hospodářství lesního a hospodářského lesního zřízení či úpravy lesa v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Písek 1913.

⁹⁹ Janoušek, Emanuel: *Historie porostů v lesích bývalého panství Chlum u Třeboně*. In: Sborník Československé akademie zemědělských věd. Historie a musejnictví 3, 1958, č. 4, s. 265–282. zde 265

porostů udály.¹⁰⁰

Archiv chlumského velkostatku obecně není příliš bohatý; v případě lesnické problematiky toto však neplatí, čehož E. Janoušek využil. Na podkladě systematizačních elaborátů a lesních map (a také těžebních a kulturních výkazů či lesních účtů) kreslí vývoj lesů na chlumeckém panství od počátku. Podstatný je především systematizační plán z roku 1823, který vypracoval zeměměřič Buschek. Tato systematizace nám poprvé ukazuje jednotlivé lesní celky na mapě pečlivě rozhraničené. Základní jednotkou systematizace je *porost* (něm. Bestand).

Chlumecké panství mělo před svým zestátněním (po první světové válce) přibližně 4 500 ha lesa. Tyto lesy se rozkládaly na jihu třeboňské pánve a sousedily s lesy okolních panství (Třeboň, Jindřichův Hradec, Litschau a Heidenreichstein). Většina území panství je rovinatá a jsou zde rozsáhlé rybníčné plochy. Směrem k východu se však rovina mění na zvlněný terén (to se týká částí revírů Hut', Hamr a celých revírů Staňkov a Mirochov). Z geologického hlediska tento zvlněný terén vykazuje prahorní stáří, kdežto přiléhající rovina je třetihorního stáří. Na rovině se nacházejí části polesí Zámek a Hamr. V první polovině 20. století na lesních rovinných terénech terciárního původu rostla převážně borovice (lidově *sosna*). Pokud byla borovice sázena také do přilehlých vyšších terénů, její porosty zde příliš neprosplávaly. Původně na této části totiž rostly smrk, buk a jedle. Pokud jde o rašelinné půdy, rostl na nich smrk s borovicí. Na samotných rašeliništích bychom našli především bahenní borovici. Pod rybníčními hrázemi byly také olše.¹⁰¹

Chlumecký velkostatek byl vždy charakterizován převahou lesního a rybníčního hospodářství nad hospodářstvím zemědělským. Ovšem až do zavedení průmyslu v 18. století lesy nebyly intenzivně využívány. V polovině 16. století byla Krajíři z Krajku založena rozsáhlá chlumecká rybníční soustava. Toto vodní dílo mělo pochopitelně velký vliv na okolní krajinu. Mnohé doposud zbahněné pozemky byly odvodněny a výsledkem na příklad bylo, že mohla být rozšířena zemědělská plocha chlumeckého velkostatku. Když rybníky takto stáhly vodu, také lesy dostaly nové podmínky pro svůj rozvoj.¹⁰²

¹⁰⁰Tato odborná lesnická taxonomie počítá s řadou „porost“, „lesní oddělení“, „revír“ a „lesní komplex“.

¹⁰¹ Janoušek, Emanuel: *Historie porostů v lesích bývalého panství Chlum u Třeboně*. In: Sborník Československé akademie zemědělských věd. Historie a musejnictví 3, 1958, č. 4, s. 265–282.

¹⁰² Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Chlum u Třeboně. Kapitoly z dějin jihočeského pohraničí*. Chlum u Třeboně 1979, s. 83–85.

Chlumské panství tvořilo jakýsi drobný klín mezi velkými patrimoniemi: na západě třeboňským a na východě jindřichohradeckým. Chlumské území bylo původně pouze okrajovou částí novobystřického panství. To se však změnilo, když zde vybudovali Krajířové z Krajku v polovině 16. století rozsáhlou rybníční soustavu. Tato nová podnikatelská aktivita si také vyžádala přesné vyměření hranic dominia. V souvislosti s touto stavbou rybníků a vyměření nových hranic byla k chlumeckému panství připojena nová lesní oblast na jihu (později tvořící revíry huťský a hamerský).¹⁰³

V období stavby těchto rybníků existovala jistě zvýšená potřeba dřeva. Ovšem lesy při své rozloze tím nebyly výrazněji dotčeny. Nicméně tato těžba znamenala počátek ústupu lesa zemědělské půdy, neboť využívány byly především okraje lesů. S tímto procesem souvisí typický charakter chlumecké krajiny, ve které jsou výrazně zastoupeny rozptýlené zemědělské usedlosti zvané *jednoty*. Dá se předpokládat, že na jedné straně se jednalo o ústup lesa kvůli potřebě stavebního či palivového dříví a na straně druhé se projevoval u venkovanů (bezzemků) *hlad po půdě*. Většina těchto usedlostí, nejčastěji chalupnických, na původně lesní půdě vznikla v 18. století, kdy proces ústupu lesa vyvrcholil.¹⁰⁴

Zcela novou kapitolu do zdejší lesní historie přinesla průmyslová výroba. Ta má své počátky již v 16. století, kdy se dá předpokládat v oblasti dnešní obce Hamr průmyslový podnik, podle E. Janouška pravděpodobně pec a hamr na železo. V 17. století, kdy chlumecké panství vlastnil rod Slavatů, existoval hornický průmysl kolem dnešní obce Klikov. Jednotlivé zmínky existují o zdejší železářské peci.¹⁰⁵

Skutečně výraznou lesní těžbu přinesl však sklářský průmysl v 18. století. Zde jsme u jádra naší exkurze do historie lesů chlumeckého panství. Nový průmyslový podnik byl založen zcela na jižním okraji panství. Tedy u řeky Dračice, která tvořila nejen hranici panství, ale také zemskou hranici česko-dolnorakouskou. Teprve s nástupem sklářství se stala těžba skutečně pustošivou. V okolí sklárny byla brzy vytěžena velká lesní plocha. Tato holosečná těžba právě vytvořila prostor, kde byla roku 1792 v sousedství původních objektů sklárny založena Nová Ves – Kösslersdorf. Je zřejmé, že půda, která posloužila k založení Nové Vsi, byla původně lesní půdou.¹⁰⁶

¹⁰³ Tríska, Karel: *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921. Inventář*. Třeboň, Státní archiv v Třeboně, 1970, s. 2.

¹⁰⁴ Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Chlum u Třeboně. Kapitoly z dějin jihočeského pohraničí*. Chlum u Třeboně 1979, s. 102–103.

¹⁰⁵ Více in: Pospíšil, Josef: *Klikov na panství chlumeckém*. Třeboň, b. d.

¹⁰⁶ Janoušek, Emanuel: *Chlum u Třeboně před sto padesáti lety*. Chlum u Třeboně 1937, s. 29

Když tedy sklárna v oblasti pozdější Nové Vsi vytěžila dostupné dřevo, byla přemístěna asi o čtyři kilometry severněji. Z okraje lesů se tak sklářský podnik dostal přímo do jejich středu. V novém umístění sklárny se opakoval předchozí scénář: Opět nastala v okolních plenivá těžba a okolní plocha zbavená lesa byla později využita k zřízení menšího panského dvora Fichtenthal (dnešní samota Nová Hut').¹⁰⁷

Řečeno spolu chlumskými lesními hospodáři, první sídlo sklárny pustošilo hut'ský lesní revír, druhé umístění sklárny pak kromě hut'ského také revíry staňkovský a hamerský. Jak bylo předestřeno, těžba po velkou část 18. století byla dosti plenivá. Dřevo se získávalo z nejdostupnějších oblastí, zatímco odlehlejší plochy byly naopak ponechány nevyužity. Bylo zřejmé, že těžení tímto způsobem není možné nadále zachovat. Bez plánu systematické obnovy lesů by došlo k jejich úplnému vytěžení a tím také kolapsu rozvíjejícího se průmyslu. Les byl doposavad exploatován také rozsáhlou pastvou dobytka. Mezi první opatření nového stylu vedení lesa proto patřil právě zákaz volné lesní pastvy.¹⁰⁸

Abychom záležitost zasadili do kontextu, ve druhé polovině 18. století dochází k zásadnímu přehodnocení postojů vůči lesu v celé společnosti. Případ Chlumecka je v tomto jedním malým dějstvím. Změny postojů iniciuje státní aparát, který se, ve snaze získat nové daňové příjmy, snaží vůbec poznat výměry lesů a vydává např. roku 1754 významný lesní patent, kterým je zakázáno ubývání lesů ve prospěch zemědělské půdy. K této iniciativě státu se přidružuje snaha velkostatkářů hledat nové cesty dominikálního podnikání. Konec 18. se vyznačuje krizí zemědělské velkovýroby. Ve velkém se ruší panské dvory a půda bývá parcelována poddaným.

V této situaci se les jeví jako příhodný zdroj nových příjmů. Když po roce 1795 vznikaly železářny v Josefském údolí poblíž Chlumu, vypracovával jejich architekt Kristian Fischer podrobné projekty těžby železné rudy. Je velmi signifikantní, že na analogický plán těžby druhé významné suroviny pro železářskou huť, totiž dřeva, zakladatel sklárny nepomyslel. Doba si tehdy ještě vystačila s pouhým odhadem zásob dřeva. Les byl již chápán jako zdroj hospodářského užitku, ale zatím spíše jen ze stránky možnosti zpeněžení dříví, pro které byl doposavad jen malý odbyt. Jaký bude mít masová těžba dřeva efekt na život lesů, se

¹⁰⁷ Janoušek, Emanuel: *Počátky úpravy lesního hospodářství na panství Chlumu u Třeboně. Příspěvek k analýze lesních odhadů katastru josefínského a prvních systemisačních elaborátů*. In: *Lesnická práce* 15, 1936, s. 429–430.

¹⁰⁸ Janoušek, Emanuel: *Historie porostů v lesích bývalého panství Chlum u Třeboně*. In: *Sborník Československé akademie zemědělských věd. Historie a musejnictví* 3, 1958, č. 4, s. 268.

stalo předmětem agendy teprve v nastalém procesu.¹⁰⁹

V osmdesátých letech 18. století také se také na Chlumecku vyměřovaly pozemky a zjišťoval se rozsah jednotlivých půdních kategorií. Z map, které byly výsledkem této práce, E. Janoušek odhadl, že 20 % lesní půdy bylo v období 18. století přeměněno na půdu zemědělskou. Jde převážně o pozemky na okrajích lesů, které byly nově pronajímány poddaným (tzv. činžovní půda). Tato půda byla tedy pro lesní podnikání ztracena, protože sociální situace na panství neumožňovala poddaným tuto půdu z nájmu opět odebrat. Naopak byly tyto pachtý ve prospěch poddaných převedeny do nájmu dědičného. Zmíněné vyměřování se uskutečnilo z iniciativy panství. Ovšem téměř současně bylo prováděno měření tzv. josefinského katastru, jehož vypracování bylo nařízeno císařským patentem z 20. dubna 1785.¹¹⁰ Nový josefinský katastr rozdělil chlumské lesy podle daňového zatížení na lesy normální a zabahněné. Katastrální měření bylo na chlumeckém panství použito k nakreslení nových lesních map. Velké zásoby dříví byly v té době především v odlehlých částech revírů hamerský a staňkovský.¹¹¹

Před vyhotovením josefinského katastru v 80. letech 18. století máme pouze kusé zmínky o rozsahu lesů u chlumského velkostatku. Na příklad z roku 1713 pochází údaj, že lesů je zde 31 lečí, přičemž výklad této měrné jednotky je nejednoznačný. Podle dr. Janouška se v tomto případě nejedná o prostorovou míru. Lesní plochy jsou jednoduše nazvány obecným názvem *léč* (něm. Stallung) ve významu *les* (něm. Wald). Tereziánský katastr přináší údaj o rozloze lesů 1 040 strychů. Pokud se tento údaj porovná s pozdějším pečlivým vyměřováním, pak vyznívá zcela nevěrohodně, neboť lesů je zde o polovinu méně, nežli ukazoval stav po stu letech. Josefinský katastr počítá s rozlohou lesa 5 858 jiter. Možná více než konkrétní číselná data stojí za zmínku, že konkrétně josefinský katastr započítává mnohé zamokřené plochy do rubriky pastviny, zatímco vrchnostenská lesní zřízení s těmi samými plochami počítají jako s lesem. Na tomto detailu je patrné, že způsob využívání lesa na konci 18. století ještě nebyl zdaleka monofunkčně lesnický.¹¹²

¹⁰⁹ Janoušek, Emanuel: *Železářny v Chlumu u Třeboně*. In: Jihočeský sborník historický 28, 1959, s. 69.

¹¹⁰ Komplexně se problematikou katastru zabývá Pekař, Josef: *České katastry 1654–1789. Se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním*. Praha 1932.

¹¹¹ Janoušek, Emanuel: *Chlum u Třeboně před sto padesáti lety*. Chlum u Třeboně 1937, s. 28–29.

¹¹² Janoušek, Emanuel: *Počátky úpravy lesního hospodářství na panství Chlumu u Třeboně. Příspěvek k analýze lesních odhadů katastru josefinského a prvních systemisačních elaborátů*. In: Lesnická práce 15, 1936, s. 430.

Další změny přicházejí v souvislosti se založením chlumské železářny v roce 1795, do té doby nejrozsáhlejší průmyslový podnik na panství. V téže době vznikly menší železářny také na jihu panství, v lokalitě Františkov. Výsledkem zřízení těchto nových podniků je to, že význam lesů pochopitelně stoupá. K dosavadním provozovnám (sklárna v hut'ském revíru, chlumský pivovar, od roku 1787 také papírna) si palivo a další surovinu vyžadovaly také tyto nové železářny.¹¹³

Železné hutě potřebovaly k svému provozu dřevěné uhlí. Projekty na chlumeckou železářnu počítaly s 6 000 rakouskými sáhy dříví.¹¹⁴ Spolu s ostatními podniky se dostáváme na 8 500 sáhů dřeva. Takové množství dřeva nebylo možné vyprodukovat, aniž by se nezměnil charakter lesního hospodářství. Odtud tedy vznikla potřeba lesní reformy. Změnilo se nejen hospodaření v lese, ale také manipulace se samotným dřívím. Práce se dřívím pro hutě začala být dělníkům proplácená. Do té doby se práce v lese vykonávala v rámci robotních povinností.¹¹⁵

Začátek epochy této rozsáhlé těžby od vzniku průmyslových podniků bylo možné sledovat také prostřednictvím pozůstalostního odhadu panství z roku 1808. Přibližně polovina rozlohy lesů představovala stále ještě nedotčenou zásobárnu dřeva. Přesto také podstatná část lesů je zde zobrazena ve věku od jednoho do dvaceti let. V této době se těží již ve všech lesních revírech (nejvíce zachovalé revíry jsou staňkovský a hamerský).¹¹⁶

Již na začátku 19. století se tedy ukázalo, že zásoby dřeva chlumeckého panství nebudou do budoucna stačit na provoz zdejších hutí a že bude zapotřebí kupovat suroviny od velkostatků v okolí. V této situaci se chlumeckým hutím od roku 1818 naskytla příležitost nakupovat levné polomové dříví z jindřichohradeckého panství. V té době (1821) byla také zrušena sklárna, jeden z velkých spotřebitelů dřeva.¹¹⁷

První skutečně zevrubný systematizační plán lesů chlumského panství vypracoval

¹¹³ Tříška, Karel: *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921. Inventář*. Třeboň, Státní archiv v Třeboni, 1970, s. 36–37.

¹¹⁴ 1 krychlový sáh = 6,820 m³

¹¹⁵ Janoušek, Emanuel: *Železářny v Chlumu u Třeboně*. In: Jihočeský sborník historický 28, 1959, s. 65–75.

¹¹⁶ Janoušek, Emanuel: *Historie porostů v lesích bývalého panství Chlum u Třeboně*. In: Sborník Československé akademie zemědělských věd. Historie a musejnictví 3, 1958, č. 4, s. 270.

¹¹⁷ Smolková, Anna: [*Sklárny na panství Chlum u Třeboně v letech 1753–1835*](#). In: Archivum Trebonense, 6, 1986, s. 218.

v roce 1823 Karel Buschek z Českých Budějovic.¹¹⁸ Tento zeměměřič prvně vypočítal celkovou výměru lesa a poprvé pečlivě rozdělil a rozhraničil les do šesti oddělení, tzv. revírů. Jednalo se o revíry zámecký, hamerský, *kösslersdorfský* (*hut'ský*), staňkovský, mirochovský a stříbřecký. Vrchní správu lesů panství vedl lesmistr. Celková výměra lesa činila 7401 jiter a 640 sáhů.¹¹⁹

Správní organizace chlumských lesů se taktéž vyvíjela. V padesátých letech 18. století byly veškeré chlumecké lesy rozděleny pouze do tří revírů: mirochovského, staňkovského a *klikovského*. Později byly na dominiu čtyři revíry: mirochovský, *hut'ský* (dřívější *klikovský*), staňkovský a zámecký. Dále byl někdy v první dekádě 19. století oddělen od původního mirochovského revíru nový revír stříbřecký. Roku 1820 byl pak rozdělen zámecký revír dvě části; na revír zámecký a hamerský. Na tomto zdokonalování lesní správy (nejen správní organizace, ale i lesní služby) je vidět, jak stoupá význam lesů, zejména v návaznosti na vzrůst významu průmyslového podnikání. Co se týče oblasti, kde později vznikla Nová Ves, nacházela se od poloviny 18. století v *klikovském* revíru, později přejmenovaném na *hut'ský* a následně – v návaznosti na vznik vesnice – revír *kösslersdorfský*. Zmíněný taxátor Buschek rozdělil *kösslersdorfský* revír v roce 1824 na tři oddělení. V tomto jediném revíru však naplánoval těžbu až za několik let, neboť právě v centru bylo ohnisko dřívější těžby pro sklárnu.¹²⁰

E. Janoušek se pokusil na základě zmíněných systematizačních map z roku 1807 a 1823 dojít k poznání původního stavu porostů, resp. jejich dřevinné skladby. Lze říci, že čím blíže daného úseku lesa byly sklárny či železárny, tím více byly dané porosty těženy. Po původních vytěžených porostech nastupovaly druhotné porosty, které zpočátku vznikaly samovolně, bez lidského zásahu. Nicméně v systematizaci z roku 1823 se již dají najít snahy o umělé zalesňování vytěžených částí lesa. Počátky této umělé výsadby a snahy o řízené

¹¹⁸ Na okraj poznamenejme, že Buschkova metoda systematizace lesů představovala pokus spojit tzv. kamerální taxační metodu s lánovou soustavou. To však přesahuje rámec našeho zájmu. Této poměrně úzce lesnické problematice je věnována starší Janouškova studie: Janoušek, Emanuel: *Počátky úpravy lesního hospodářství na panství Chlumu u Třeboně. Příspěvek k analýze lesních odhadů katastru josefínského a prvních systemisačních elaborátů*. In: Lesnická práce 15, 1936, s. 425–449.

¹¹⁹ V přepočtu do soudobé soustavy měr se jednalo o 4 258, 57 hektarů.

¹²⁰ Janoušek, Emanuel: *Počátky úpravy lesního hospodářství na panství Chlumu u Třeboně. Příspěvek k analýze lesních odhadů katastru josefínského a prvních systemisačních elaborátů*. In: Lesnická práce 15, 1936, s. 438.

pěstování lesů se dají datovat k rokům 1809 a 1810. Tato nová výsadba tvořila dlouhé pásy na dříve vymýcených místech.¹²¹ Původní „přírodní“ les se těmito zásahy změnil na les hospodářský, který má v jednotlivých částech vždy porost stejného věku. V první polovině 19. století byla k této umělé výsadbě využívána na Chlumecku především borovice. Přes tyto technologické novinky podle lesní systematizace z roku 1823 však pochopitelně stále ve zdejších lesech převládal les, který vyrostl bez umělých zásahů. Také paralelně s umělým vysazováním nového lesa stále ještě probíhala na některých místech přirozená (samovolná) obnova lesa po těžbě.¹²²

Z archivních první lesní systematizace velkostatku Chlum je možné podrobně sledovat vývoj lesa od přirozeného stavu přes nehospodárnou těžbu až k počátku výsadby umělého lesa. Výjimku bohužel tvoří právě hutské polesí, pro které se mapy a elaboráty nezachovaly. Bohužel tak se nám tak v tomto případě uzavírá možnost poznat tuto část historie lesů, které bezprostředně navazovaly na nově vzniklou Novou Ves.¹²³

Co se týče chlumského lesního personálu, do roku 1836 zde byl nadlesním J. Kohout a po něm nastoupil A. Stoy. Ten byl vystřídán roku 1846 Aloisem Schönauserem. Především poslední jmenovaný byl agilní lesní hospodář, který vypracoval nové lesní elaboráty (1846). Podle těchto Schönauserových plánů měly být ponechány pozůstatky starých porostů jako rezerva na stavební dříví. Za jeho působení také začala být prováděna probírková těžba a těžba pařezů. V tomto období kolem poloviny 19. století jsou však lesy nadále přetěžovány pro železářské hutě.¹²⁴

Nadále se prováděla tzv. kulisová seč a pro zmlazení lesa byly ponechávány *výstavky* (jednotlivé solitérní stromy). Semena lesních stromů, které byly využity lesní školky, se začaly na Chlumecku sbírat již ve 30. letech 19. století. Zpočátku šlo spíše o dosazení stromků do přirozeného stromového náletu. Nejvíce se v této době vysazovala borovice, co do množství je na druhém místě smrk. Dále se sázela také bříza a v malém množství dub. Již od třicátých let však není celá suma sazených stromů autochtonního původu – semena stromů

¹²¹ Tento způsob těžby se v lesnické terminologii nazývá *kulisová seč*.

¹²² Tříška, Karel: *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921*. Třeboň, Státní archiv v Třeboni, 1970, s. 18.

¹²³ E. Janoušek na několika místech připomíná, že jím publikované studie o chlumské lesní historii jsou výtahem z komplexní práce, kterou má autor dosud v rukopise. Tato informace platila také v roce 1958. O osudech Janouškova rukopisu není autorovi této diplomové práce bohužel nic dalšího známo.

¹²⁴ Tříška, Karel: *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921*. Třeboň, Státní archiv v Třeboni, 1970, s. 14.

se začaly také nakupovat z cizích zdrojů (především z Brna a Vídně). Nadlesní Schönauer do svých plánů uvedl, kromě potřeby většího sběru semen v domácím terénu, také plány na odvodňování lesů, zakládání školek pro listnaté stromy (duby, jasany, javory a jilmy). Shrňme-li toto působení, jedná se o snahu chovat se v lese jako hospodář, kterému záleží na zajištění dobrého chodu umělého hospodářského lesa. Nový les byl vysazován bez ohledu na původní skladbu dřevin. Jedli a buk tak nahradila borovice se smrkem.¹²⁵

Druhá celková systematizace chlumských lesů byla zpracována v letech 1847 až 1849. Tuto systematizaci vypracoval lesní hospodář Jan Smetáček. Načasování této systematizace se zdá být na první pohled nelogické, když si uvědomíme, že byly v té době nadlesním Schönauerem právě dokončen projekt hospodářského využití lesů. Skutečným hybatelem změn v lesním hospodaření byl opět železářský podnik, jehož spotřeba dříví byla velická. Pozadím těchto nových lesních projektů je spor, mezi potřebami železáren a zájmy lesního personálu. Jednalo se o to, zda se zkrátí dosud dodržovaná obmýtní doba osmdesáti let. Nově se měla většina porostů těžit již ve věku pouhých šedesáti let. (Pouze malé lokality měly být ponechány na delší obmýtní dobu. Naopak na rašelinných a jiných zabahněných lokalitách se měly stromy kácet již po čtyřiceti letech). Tlaku průmyslového podniku nakonec lesníci nepodlehli a původní obmýtní doba zůstala nadále nachována. Když E. Janoušek srovnával stav lesů této Smetáčkovy systematizace z poloviny 19. století se systematizací předchozí, konstatoval konečně odklon od „pustošivého hospodaření“. Zvýšila se zásoba dříví a věkové průměry lesních porostů přestaly být nevyvážené. Snahou lesníků v té době bylo vyrovnávat „pustošivou těžbu“ 18. století. Při této snaze změnili les k nepoznání; nový les 19. století vypadá nejčastěji jako borová monokultura.¹²⁶

¹²⁵ Janoušek, Emanuel: *Historie porostů v lesích bývalého panství Chlum u Třeboně*. In: Sborník Československé akademie zemědělských věd. Historie a musejnictví 3, 1958, č. 4, s. 275.

¹²⁶ Tamtéž, s. 276.

4. Nástin „kulturních dějin“ rašeliny

Člověk je s rašeliníšti různými vazbami spojen již od pravěku. Ve střední době kamenné sídlil člověk v některých územích, která dnes pokrývají rašeliníště. V některých oblastech Evropy jsou prokázány tzv. nákolní stavby, např. ve Švýcarsku, Německu nebo na Balkánském poloostrově. Není vždy jednoduché rozhodnout, zda byla v době osídlení tato stanoviště přirozenými vodními nádržemi, které se teprve dodatečně změnily v rašeliníště. Co se týče českého území, byly v šedesátých letech 20. století známy tři rašeliníště prokazatelně osídlená již v pravěku. Jde o rašeliníště u Františkových Lázní, dále Komořanské jezero v Krušných horách a Libišanské slatiniště u Bohdanče. Ve zmíněném rašeliníšti u Františkových Lázní byl první archeologický nález učiněn v roce 1872, kdy spolu s lidskými a zvířecími kostmi byla nalezena měděná sekera a skupina kůlů zapuštěných do podloží rašeliníště. Podobně Komořanské jezero vydalo kamennou industrii, úlomky keramiky a opět kůly zapuštěné do podloží rašeliníště. O nálezech v posledním z nalezišť, slatiništi v Libišanech, publikoval zprávu v roce 1913 archeolog Karel Buchtela, který pravěké osídlení přiřadil ke „kultuře nordické.“¹²⁷

V období středověku neplodná a nekolonizovaná půda, mezi níž se mnohá rašeliníště počítala, právně patřila přímo českému státu, přesněji královské komoře. Pochopitelně již v období středověku existovala snaha rašeliníště kultivovat, nejčastěji formou zakládání rybníčního hospodářství. Rašelina jako taková však v tomto období v českých zemích nebyla ještě člověkem využívána. Výjimku tvořila některá jihočeská *blata* (rašeliníště), kde byly určité rašeliníštní plochy využívány poddanými jako pastviny pro dobytek. V jihočeském folklóru se až do 19. století zachovaly aluze na známou vzpouru poddaných z hlubockého panství v roce 1581, kde měl podle legendy „rychtář Kubata dát hlavu za blata“. Tuto kubatovskou legendu „dekonstruoval“ archivář Josef Salaba ve své publikaci z roku 1906.¹²⁸

Písemných zmínek o používání rašeliny jakožto topiva máme pro období středověku minimum. Jeden z těchto vzácných dokladů pochází z roku 1548 z pera kardinála Aenea Sylvia, tehdy papežského legáta na dvoře českého krále Jiřího z Poděbrad, známého však spíše pod jeho papežským jménem Pius II. Aeneáš Sylvius ve zmíněném textu komentoval holandské poměry, kde se topí rašelinou pro nedostatek jiného paliva. Skutečné zhodnocení rašeliny jakožto hodnotné suroviny přineslo až osvícenství a průmyslová revoluce. Tento přelom v oceňování rašeliny souvisí s počátkem většího využívání rašelině příbuzné nerostné surovin k otopu – kamenného uhlí a dále také s ubýváním zásob dřeva v tehdejších lesích. Na

¹²⁷ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliníště a slatiniště*. Praha 1965, s. 158–159.

¹²⁸ Salaba, Josef: *Kubata dal hlavu za Blata*. Praha 1906.

tyto skutečnosti reagoval tak zvaný *lesní patent* z roku 1754, který vydala císařovna Marie Terezie. Tento lesní patent již počítá s využíváním rašeliny jakožto paliva. (V českém znění zmíněného patentu je rašelina nazývána jako „mechem porostlá bahnovina“.) Avšak praktický dopad na využívání rašeliny v českých zemích tento patent ještě neměl, poněvadž v té době se začíná první období těžby uhlí, které bylo hodnotnějším topivem nežli rašelina. Rašelina se však přesto již v 18. století v některých lokalitách jako topivo využívala. Především šlo o oblast Třeboňské pánve, kde je doloženo dobývání *rašelinných borek* již v počátku 18. století.¹²⁹

Jinou jihočeskou oblastí, kde byla velká koncentrace rašelinišť, patřilo Pošumaví. V oblasti Pošumaví v 18. století existovalo stále velké bohatství dřeva a zároveň poměrně malá zalidněnost. Proto se v této oblasti jižních Čech těžba rašeliny z tamějších bohatých ložisek nedatuje dříve než od počátku 19. století. Jen výjimečně byla kultivace rašelinišť v této oblasti starší záležitostí. Na příklad v nejbližším okolí města Volary (něm. Wallern) byly velké močálovité plochy, které byly přeměněny na louky a pastviny, na nichž byly vybudovány seníky. Tato kultivace rašelinišť v okolí Volar se odehrála již ve 14. století.

4.1 Společenské předpoklady využití rašelin

Na konci 18. století dochází ke vzniku a rozvoji mnoha empirických oborů. Zájem o rašeliniště na jedné straně živí touha po exaktním poznání přírody, na straně druhé existuje o rašelinu zájem praktický, který má za cíl hospodářské využití rašeliny. Přibližně od poloviny 19. století jsou v Evropě zakládány vědecké instituce – rašelinářské společnosti, jejichž úkolem byla především snaha o rozvoj hospodářské exploatace rašelinišť. Taková rašelinářská společnost, která hledala možnosti využití rašeliny v zemědělství a v průmyslu, byla v Rakousku-Uhersku založena v roce 1899.¹³⁰

Historie průzkumů rašelinišť v českých zemích by jistě bylo zajímavým tématem pro historické studie. Dosavadní literatura k této problematice uvádí, že první počín odborného zájmu o rašeliniště v českých zemích byl učiněn *Moravskoslezskou společností pro rozvoj zemědělství, přírodních věd a vlastivědy* v roce 1841. Tehdy byl v spolkovém periodiku této instituce uveřejněn článek A. Heinricha (1785–1864) o možnostech hospodářského využití rašelinišť.¹³¹

¹²⁹ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 160.

¹³⁰ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 161.

¹³¹ *Mittheilungen der k. k. Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Berörderungen des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*. Brünnl 1841.

Těžba rašeliny zažila svůj rozmach od poloviny 19. století, kdy několikanásobně vzrostla cena dřeva. V této době, konkrétně v roce 1858, byla ve Vídni založena komise pro výzkum rašelinných ložisek. Tento ústav pro průzkum rašelinišť pracoval při vídeňské zoologicko-botanické společnosti. Klíčovou osobností zde byl A. Pokorný (1826–1886), původem jihlavský Němec. Komise uveřejnila několik zpráv o jednotlivých rašeliništních lokalitách na území rakouského soustátí; většinu zájmu věnoval Pokorný studiu rašeliništních lokalit v Uhrách. A. Pokorný byl prvním rakouským vědcem, který dal svůj hlas názoru, že odvodnění rašelinišť zejména v horských oblastech je nebezpečím pro dostatek vody v celé krajině. Vlastním původcem tohoto náhledu byl německý přírodovědec a cestovatel Alexander von Humboldt. Také podle Pokorného jsou rašeliniště jakési obrovské přírodní houby. Tyto „houby“ v období dešťů na jaře, když odtává sníh, nebo v létě, kdy přichází období lijáků, do sebe přijímají velké masy vod a zabraňují tak záplavám. Rašeliniště pohlcenou vodu zase odevzdávají v období sucha. Humboldtovsky viděno, rašeliniště jsou především velikými zásobárnami vody, podobně jako ledovce ve vysokých horských polohách., které také zásobují vodou prameny potoků a řek. Tento náhled, který ve vědeckých kruzích poloviny 19. století převládl, měl rozsáhlé hospodářské konotace. Tehdejší vzdělanci měli obavu, že nadměrná těžba rašeliny může poškodit nedostatkem vody rakouské zemědělství.¹³²

Studium rašelinišť po stránce jak hospodářské, tak přírodovědecké, bylo dlouho v české odborné literatuře nedoceňovanou oblastí. Souvisí to s tím, že kromě českého pohraničí a oblasti Třebońska, nebylo využití rašelinišť v českých zemích druhé poloviny 19. století výraznou komponentou hospodářské činnosti. Za první českou rašelinářskou publikaci, která dosahovala odborných kvalit, se považuje spis *O rašelinách českých* od Františka Sitenského, vydaný v roce 1886. V témže roce Sitenský provedl odbornou dotazníkovou akci o rašeliništích v Čechách, kterou zaštiťovala Zemská kulturní rada pro Království české. Následně Sitenský zpracoval výsledky této dotazníkové akce do podoby publikace, kterou vydal roku 1891. Sitenského aktivitami byl v české odborné literatuře ustanoven diskurs o rašelinách a jejich využití.¹³³

Následující bádání o rašelinách lze v zásadě rozdělit podle zaměření na dva proudy. Přírodovědecký proud se našeho tématu týká pouze nepřímo, zato literatura věnující se

¹³² Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebungendes Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 90.

¹³³ Sitenský, František Ladislav: *O rašelinách českých. Se stanoviska přírodovědeckého i hospodářského, se zřetelem ku rašelinám zemí sousedních*. Praha 1886; Týž: *Über die Torfmoore Böhmens*. Praha 1891.

praktickému hospodářskému využití literatury nám může poskytnout mnoho cenných informací. Přírodovědecké práce o rašelinách se posléze stále více specializovaly na jednotlivé dílčí problematiky v oblasti disciplín palynologie, hydrologie, chemie, botaniky, hydrologie atd.

Zmíněný František Ladislav Sitenský, jeden z prvních českých přírodovědců, který se zabýval rašelinami, se na jednom místě textu také svěřil se svou emocionální vazbou k objektu výzkumu: „Když před lety poprvé as o sv. Janu vkročil jsem na vrchoviště Borkovické, byl jsem unesen krásou neznámého mi dotud zjevu. Útlá něžná klikva (*Oxycoccus palustris*) popínající polehavými stonky svými měkká, světle zelená, místa načervenalá Sphanga, věnčila ji krásnou zelení svých drobných lístkův, a nad tento podklad vznášely se její nazpět vyvrácené růžově nachové kvítky. (...) K malebnému tomuto obrázku družily se skupiny brusinek, vlochyňe a vřesů na pokraji lesíku tak krásné, že mi obraz ten nikdy z mysli nevymizí. Takové podrobné všímání si krás tvarů rostlinných nových tomu, kdo rašelin dříve neviděl, jest ovšem s to, aby zaplašilo trudnou náladu, v níž celkový dojem vzhledu rašelin nás uvádí.“¹³⁴

Nejvýraznější osobností rašelinářské hospodářské praxe v českých zemích byl v prvních desetiletích 20. století český Němec Hans Schreiber (1859–1936). Schreiber založil a v letech 1889 až 1929 vedl pokusnou rašelinářskou stanici v Hoře Svatého Šebestiána v Krušných horách a také byl zakladatelem spolku Deutsch-oesterreichischer Moerverein.¹³⁵

4.2 Smí se rašelina těžit? Archaické myšlení v moderní vědě

V historii odborného diskursu o rašelinističní krajině nacházíme zajímavý spor o původu a povaze rašeliny. Proti sobě stála dvě opačná stanoviska: Od konce 18. století mělo část badatelů za to, že rašelinistiště hrají roli obrovských zásobáren vody, ze kterých následně vznikají vodní toky. Tento názor podpořil svou autoritou Alexander von Humboldt (1769–1859), známý přírodovědec a cestovatel. Představa o rašelinistištích tehdy byla taková, že jde o jakési obrovské houby, které do sebe v deštivém období stahují vodu a v suchém období sytí vodní toky. V této době ovšem nebylo ještě možné Humboldtovu představu ověřit cestou podrobných výzkumů a pokusů v rašelinistištích. Humboldtův názor přejal v polovině 19. století jiný významný badatel, Ferdinand von Hochstetter a tato představa se nadále tradovala.¹³⁶

¹³⁴ Sitenský, František Ladislav: *O rašelinách českých. Se stanoviska přírodovědeckého i hospodářského, se zřetelem ku rašelinám zemí sousedních*. Praha 1886, s. 26.

¹³⁵ Tiskový orgán spolku byl *Oesterreichische Moorzeitschrift*, který vycházel v letech 1910–1915.

¹³⁶ Např. viz: von Hochstetter, Ferdinand: *Karlsbad, seine geognostischen Verhältnisse und seine*

Nešlo pouze o spor ve vědeckých kuloárech, nýbrž o spor s praktickými důsledky. V této souvislosti je vhodné podotknout, že výrazný český rašelinářský badatel konce 19. století, František Sitenský, prosadil v roce 1890 na zemědělském kongresu ve Vídni schválení rezoluce proti odvodňování a těžbě rašeliníšť. Podobného názoru na těžbu rašeliny byl v habsburské monarchii také Sitenského kolega a současník Gustav von Wex (1811–1892). Spor o to, zda je vůbec vhodné rašeliníště těžít, se vlastně táhl až do poloviny 20. století. Na příklad český botanik a badatel v rašelinářství K. Kavina v roce 1946 uváděl ve spojitosti s vrchovišti názor, že jsou nevyčerpatelným vodním rezervoárem pro řeky, jejichž vysušení by mělo obrovský vliv řeky v celém regionu střední Evropy.¹³⁷

Proti představě o rašeliníštích jakožto o základním zdroji vod pro potoky a řeky, která původně vycházela od Alexandra von Humboldta, se vytvořila opozice zejména od sedmdesátých let 19. století. Názor, že odvodňování rašeliníšť a jejich rekultivace nemá vliv na množství vody v řekách a že navíc kultivace těchto ploch zlepší místní podnebí, prosazoval na příklad Jan Evangelista Purkyně (1787–1869). Významnou aktivitu v tomto názorovém táboru vyvíjel také rašelinářský praktik, český Němec Hans Schreiber, který v roce 1895 uspořádal na toto téma anketu a následně ji v několika publikacích zpracoval. Schreiber své názory na povahu rašeliníšť testoval ve výzkumném rašelinářském pracovišti v Hoře Svatého Šebestiána (Sebastianberg).¹³⁸

Proti starému Humboldtovu názoru se postavil také ruský badatel Evženij Vladimírovič Oppokov, který studoval vodnatost řek západního Ruska. Spor zde měl velmi praktické konotace. Šlo o rozhodnutí, zda bažiny a rašeliníště v oblasti ruského Polesí jsou nutné rezervoáry pro vodnatost zdejších řek. Pokud rašeliníště roli obrovských nasákových hub nehrají, pak je možné je odvodnit a rašelinu z nich využít, aniž by se s říčními toky a místním podnebím stala výrazná změna. Oppokov tak polemizuje s Humboldtovým přirovnáním rašeliníště k mycí houbě. Podle Oppokova tato pomyslná „houba“ ztrácí schopnost přijímat vodu, jakmile se plně nasytí vlhkostí. Pokud houbu vystavíme slunci, ztratí se její vlhkost výparem. Naopak podložka, na které tato houba spočívá, nezíská od houby vlhkost téměř žádnou. K tomuto Oppokovu příkladu se hlásil také český badatel v rašelinářství Jaroslav Spirhanzl (1889–1960). Také podle něj má rašeliníště sice skutečně schopnost zadržet velké množství vody, ale tato vodní zásoba se ve své většině pouze vypaří

Quellen, 1858.

¹³⁷ Kavina, K.: *Speciální botanika zemědělská* I. Praha 1946.

¹³⁸ Schreiber, Hans: *Neues über Moorkultur und Torfgewinnung*. Staab 1903. Týž: *Sind die Moore Wasserregulatorren?* In: *Oesterreichischer Moorzeitschrift* 1902.

do vzduchu, aniž by byla využita k „humboldtovskému“ sycení řek. Rašeliniště využívá vody k odparu do ovzduší, zatímco pro zemské vodní toky upouští rašeliniště ze svého množství vody pouze zlomek. Dalším výrazným argumentem tohoto názorového tábora bylo, že rašeliniště jakožto domnělé rezervoáry vody zároveň často podléhají požárům. V suchých letech tak mívají některá rašeliniště sama nedostatek vlhkosti.¹³⁹

Spor o to, zda je „morální“ vůbec rašelinu těžit, měl svá četná lokální dějství. Uvedme jeden konkrétní případ z regionu jižních Čech. V meziválečném období se o vztah rašelinišť k okolní krajině zajímalo také ředitelství státních lesů v Třeboni. Z pozorování provedených v roce 1936, která se týkala vodních poměrů rašelinišť na Třeboňsku, se bohužel zachovaly neúplné záznamy. Závěrem těchto třeboňských pozorování však bylo, že neodvodněná rašeliniště působí na odtok vody spíše záporně. Při velkých deštích již nejsou schopny přijímat vodu, a v období sucha téměř žádnou vodu nevydávají. Podobně nevýhodné se však pro krajinu Třeboňska tehdy jevily rašeliniště zcela odvodněné, které jsou prachovité a vodu také nejsou schopny přijímat. Za nejvhodnější stav rašelinišť se třeboňským lesohospodářům třicátých let jevilo mírné odvodnění, tedy částečná kultivace. Toto odvodnění spočívalo v hloubení příkopů hlubokých šedesát až osmdesát centimetrů, které pomohly část profilu rašeliniště vysušit, a zároveň se rašelina nevysušila zcela. Ředitelství lesů v Třeboni se tak svými pozorováními rovněž přiřadilo do opozice proti Humboldtově staré vizi rašeliniště jako obrovské zemské houby.¹⁴⁰

Jinou dobovou „vědeckou“ představou, která však byla posléze vědou prohlášena za „pověru“, byl v hospodářské literatuře 19. století obecně rozšířený názor, že rašelina je schopná za ideálních podmínek poměrně rychle dorůstat. Představa byla taková, že odtěžená vrstva rašeliny se za několik desítek let vrátí do své původní mocnosti. Proti tomuto názoru vystoupil na příklad Hans Schreiber ve své práci *Vegletscherung und Moorbildung in Salzburg*. Schreiber zde exaktním měřením ukázal, že v časovém horizontu lidského života je zcela nemožné, aby rašeliniště opět vyprodukovala odtěženou rašelinu.¹⁴¹

¹³⁹ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*. Praha 1951, s. 36; Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebungen des Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 91.

¹⁴⁰ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*. Praha 1951, s. 59.

¹⁴¹ Schreiber, Hans: *Vegletscherung und Moorbildung in Salzburg mit Hinweisen auf das Moorvorkommen und das nacheiszeitliche Klima in Europa*. Staab, Verlag des Deutschösterreichisches Moorvereines, 1912.

4.3 Historické typy klasifikací rašelin a rašeliníšť

Na počátek uvedme několik „přírodovědných“ skutečností o rašelině. Rašelina je zemina (hornina) ústrojného původu, vytvořená ze zbytků vlhkomilných (mokřadních a vodních) rostlin. Její vznik je spojen se specifickou konfigurací místního podnebí, terénu, půdní a atmosférické vlhkosti a s tím spojených rostlinných společenstev. Jinak řečeno, rašelina je hmota organického původu, která vznikla hromaděním a přeměnou ústrojného materiálu. Tento druh rozkladu ústrojných zbytků se nazývá rašelinění (*ulmifikace*). Důležitým specifikem procesu rašelinění je to, že vzniklá hmota si částečně zachovává buněčnou strukturu a zvyšuje se zde obsah uhlíku. Ulmifikace se děje za omezeného přístupu vzdušného kyslíku. Výsledkem rašelinění mohou být různé typy rašelin, a proto v dobové literatuře zabývající se rašelinou nalezneme mnoho způsobů jejich klasifikace.¹⁴²

Starší české názvosloví pojem rašeliníště chápalo obvykle ve významu lokality, která je ložiskem rašeliny. V tomto významu byl tedy patrný akcent na možné hospodářské využití rašelinného ložiska. Příkladem může být publikace F. Sitenského z roku 1886, kde bylo rašeliníště chápáno jako typ půdy, který úzce souvisí s příslušnou vegetací. Tato vegetace se podle Sitenského nedokonale rozkládá půd vodou a vytváří tak zvláštní půdní vrstvu.¹⁴³

Rašelinářský odborník Jaroslav Spirhanzl navrhoval v českém názvosloví pojem rašeliníště rozšířit z tohoto úzkého vymezení na samotnou rašelinu (jaké najdeme na příklad u Sitenského), a rašeliníště proto chápal jako soubor půdy, jejího rostlinného krytu a příslušných půdních živočichů. V tomto přírodovědeckém smyslu tak je rašeliníště je druhem půdy, která se tvoří pod společenstvem rašeliníštních rostlin.

Ať už jednotliví autoři-přírodovědci vymezovali rašeliníště a rašeliny v detailech jakkoliv, společná vždy byla představa, že rašelina je zvláštní druh půdy. Také rašeliníště malé rozlohy a s malou mocností vrstvy rašeliny pak spadá do tohoto vymezení. Naopak z hlediska těžby označovali autoři-technologové pojmem rašeliníště především ty lokality, u kterého existuje alespoň možnost hospodářského využití. Obecně lze říci, že základními parametry zde pak byla mocnost rašeliny a rozloha rašeliníště. Aby se o rašeliníšti dalo hovořit z hlediska těžby, mělo mít po odvodnění mocnost rašelinné vrstvy alespoň 30 cm, častěji však 50 cm, a rozloha měla dosahovat alespoň 0,5 ha.¹⁴⁴

¹⁴² Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 20.

¹⁴³ Sitenský, František Ladislav: *O rašelinách českých. Se stanoviska přírodovědeckého i hospodářského, se zřetelem ku rašelinám zemí sousedních*. Praha 1886.

¹⁴⁴ Schreiber, Hans (ed.): *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebung des Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924.

O vlastním ložisku rašeliny, kde hloubka rašeliny skutečně dosahovala požadovaných 30 či 50 cm, hovořili rašelinářští technologové jako o *jádru*. Okrajové plochy, které svou mocností požadovanému parametru nedosahovaly (mocnost rašeliny zde byla přibližně 20 až 50 cm), se označovaly za *dvorec* rašeliniště.¹⁴⁵

Rašeliniště se z hlediska utváření ložiska dělí do několika typů. Nejužívanější rozčlenění počítá s dvěma základními typy: *slatiniště* (též *slatina*, *slatinné rašeliniště*) a *vrchoviště* (též *vrchovištní rašeliniště*). Mezityp se nazývá *přechodové rašeliniště*.

Slatiniště jsou taková rašeliniště, která vznikla zarůstáním vodních nádrží (jezer, rybníků atd.). Ke vzniku slatiny bylo zapotřebí mělkých pánví zaplavených vodou, které postupně vyplní slatinový porost. Jakmile proces dosáhl té míry, že se postupným narůstáním rašeliny povrch slatiny vyvýšil až nad úroveň podzemní vody, zpravidla pokryl toto rašeliniště les. Slatinná rašelina bývá bohatá na minerály a mírně kyselá nebo neutrální. Hlavními rostlinami, které se podílely na tvorbě slatiniště, byl rákos, ostřice a přesličky.¹⁴⁶

Mezi česká lidová pojmenování slatiniště patří na příklad *kyselá*, *mokrá*, *bahnitá luka* nebo *kyselky*. Čeští Němci vrchoviště lidově označovali *Möser*, *saure*, *faule Wiesen*. Poslední pojmenování vychází ze skutečnosti, že tato rašeliniště často na pohled vypadaly jako zbahnělé louky.¹⁴⁷

Vrchoviště, jakožto druhý základní typ rašelinišť, se vyznačuje svou vysokou půdní kyselostí a malým obsahem minerálů. Jeho vznik je spojen především s mechem rašeliníkem. Na rozdíl od slatiny bývá terén vrchoviště členitější. Profil rašelinného ložiska bývá vyklenutý. Tento „bočníkovitý“ tvar vrchoviště způsobuje, že části slatiny mohou být vysoko nad úrovní podzemní vody. Co do morfologie je tedy možné u vrchoviště rozeznávat úpatí, svah a vrchol. Vrchoviště vznikala buď tzv. *zbahněním*, nebo *zarůstáním* vodní plochy. Ke zbahnění docházelo v oblastech, kde při sníženém odtoku srážek došlo ke zvýšení vodní hladiny. Na takovém zamokřeném území se pak usadily rašeliníky. Tyto mechy nakonec vytvořily plošný pokryv, přičemž dřívější pokryv území je jimi zatlačen a udušen. Následně dochází k zmíněnému bočníkovitému vyklenutí vrchoviště. Co se týče vzniku vrchoviště zarůstáním, docházelo k němu u stojatých vod, které byly tak chudé, že neumožnily vznik slatinového porostu. Došlo tedy opět k zarůstání rašeliníky. Tímto způsobem vznikla rozsáhlá vrchoviště na příklad v oblasti dnešního severního Německa (Branibory, Pomořansko).

¹⁴⁵ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 19.

¹⁴⁶ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 17–19.

¹⁴⁷ Sitenský, František Ladislav: *O rašelinách českých. Se stanoviska přírodovědeckého i hospodářského, se zřetelem ku rašelinám zemí sousedních*. Praha 1886.

Zakladatel českého rašelinářského názvosloví František Ladislav Sitenský hovoří o vrchovištích jako o *horských rašeliníštích* nebo také *vydutých* či *mechových* rašeliníštích. Pro nás však důležitější informací od tohoto autora je, že zaznamenává také lidové názvy. V oblasti Šumavy existoval německý lidový název pro vrchoviště *Filz* (plurál: *Filze*) a v severních Čechách byly vrchoviště zvány *Brüche* nebo *Mooswiesen*. Dobové německé pojmenování užívané v literatuře však bylo *Hochmoor*, *Heidemoor* nebo *Moosmoor*.¹⁴⁸

Odborné české názvosloví v první fázi vzniklo jako překlad německého výraziva. Tak na příklad v Procháskově *Všeobecném nerostopisu* vydaném v roce 1862 nacházíme dělení rašeliny podle hospodářského využití do tří základních kategorií. Jde o rašelinu *smolnou* (Pechtorf), *drnovou* (Rasentorf) a *zemní* (Torferde). Je to však příklad značně nahodilého rozčlenění. Autor nás také krátce informuje o využití rašelin: „Rašelina se pěchuje v podobě cihel, neb je-li měkká, dá se jí ta samá podoba a usuší se.“¹⁴⁹

4.4 Sídlištní kolonizace rašeliníšť

Epocha 18. století přinesla v celoevropském měřítku zakládání nových osad na rašeliníštních půdách. Výrazná byla tato aktivita v oblasti dnešního severního Německa. Úspěšným případem nové osídlení bylo tamější vrchoviště Hellweger Moor od roku 1785. Po tomto úspěšném projektu následovalo hromadné osidlování dalších rašeliníšť severního Německa, především v okolí měst Bremen a Verden. Na těchto rašeliníštích o celkové rozloze přibližně 25 000 ha bylo koncem 18. století založeno na sto vesnic.¹⁵⁰

Pro oblast českých zemí nenalzáme příklady takových velkých kolonizačních projektů, jaké byly realizovány na příklad v severním Německu. Přesto zde také probíhal proces kultivování rašeliníšť zakládáním nových osad. V jižních Čechách na hranici svých panství kníže Schwarzenberg a hrabě Buquoy nechali rozměřit Červené blato (něm. Rote Moos) a Hranické blato (něm. Granitzmoos) a následně tyto plochy nechali odvodnit. Kníže Schwarzenberg si poté pronajal také přilehlou buquoyskou část rašeliníště za účelem těžby rašeliny ve velkém. V oblasti tohoto Hranického blata tak vzniklo nejstarší *rašelinítní osídlení* (*Moorsiedlung*) v jižních Čechách. Jednalo se konkrétně o osadu Julienhain (dnešní obec Hranice), která byla na Hranickém blatě založena v roce 1788. Podobným způsobem vznikla v pohraničních oblastech jižních Čech na příklad dřevařská osada Mayerbach, která také stála

¹⁴⁸ Sitenský, František Ladislav: *O rašelinách českých. Se stanoviska přírodovědeckého i hospodářského, se zřetelem ku rašelinám zemí sousedních*. Praha 1886, s. 20.

¹⁴⁹ Procháška, J.: *Všeobecný nerostopis*. Jindřichův Hradec 1862, s. 71.

¹⁵⁰ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliníště a slatiniště*. Praha 1965, s. 160.

na rašelinném podloží, a vedlejší osada Fleißheim (Horní Borková), stojící ovšem již na kamenitém podloží. Tyto dvě osady byly založeny v roce 1808, přičemž hlavním důvodem bylo opět odvodnění a zúrodnění místních rašelinišť. Mezi nejmladší osídlení rašelinišť v oblasti jižních Čech patřila ves Friedrichsau (Bedřichov), založená roku 1833. Bedřichovské domy stály z velké části přímo na rašeliništi a jejich obyvatelé měli zvláštní právo těžit rašelinu také pro svou potřebu. Celkově lze říci, že na česko-rakouském a česko-německém příhraničí v regionu jižních Čech se začala objevovat těžba rašeliny v malém ve druhé polovině 18. století. V oblasti blízkého bavorského města Rosenheim bylo započato s těžbou rašeliny v roce 1787 a podle význačného německého rašelinářského technologa první poloviny 20. století, Hanse Schreiber, se pokročilejší znalost technologie odvodňování rašelinišť a následné těžby mohla z této oblasti Bavorska přenést do pomezních českoněmeckých oblastí Šumavy.¹⁵¹

J. Dittrich, autor zabývající se rašeliništi především pohraničních oblastí Čech, uvádí jako příklad vysloveně rašeliništních osad v Čechách Bedřichov (něm. Fridrichsau) a Dolní a Horní Borkovou (něm. Mayerbach-Fleissheim). Obě lokality se nacházely na Českokrumlovsku. Zkušenost se založením těchto osad však ukázala, že rašeliništní plochy se na využití pro polní hospodářství příliš nehodí. Meliorace rašelinišť byly v tomto případě velmi nákladné a namáhavé, přičemž reálný užitek nesla pouze malá část nově založených polností. Ukázalo se proto, že přírodní rašeliniště se více hodí na přeměnu v luční plochy nežli pro zakládání orných polí. V případě horských rašelinišť v oblasti Šumavy, bylo častá jejich přeměna na tak zvanou stelivovou louku. Travní porost takových pozemků byl sice hrubý, avšak stále se dobře hodil alespoň k zastýlání. V případech nouze pak tyto stelivové louky představovaly dodatečnou zásobárnu méně kvalitního krmení pro dobytek.¹⁵²

Jiný zdroj udává, že první osadou založenou v českých zemích na rašeliništi byla Žofina Huť na jižním Třeboňsku. Tato dělnická osada byla založena roku 1788 při rašeliništi Žofinka pro dělníky, kteří zde těžili palivovou rašelinu pro provoz nově postavené buquoyské sklárny. Obdobným příkladem, tentokrát z oblasti schwarzenberského panství, je zmíněná osada Bedřichov (osada obce Světlík) na Českokrumlovsku, založená v roce 1833. Těžba rašeliny byla základní obživou obyvatel Bedřichova. Zdejší usedlosti byly volně rozmístěny v okolí rašeliniště o rozsahu přibližně 130 ha. Palivová rašelina z Bedřichova se prodávala do

¹⁵¹ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebungendes Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 90.

¹⁵² Dittrich, J: *Die Moore der Sudetenländer*. In: *Jahrbuch der Moorkunde* 28, 1940. Citováno podle: Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*. Praha 1951, s. 181.

blízkého města Český Krumlov a užívala se následně na vytápění domácností.¹⁵³

Krom těžby palivové rašeliny se od konce 18. století se rozmáhá vysušování lesních rašelinišť s přáním zkvalitnit lesní porosty. Motivací je zde nový „postosvícenský“ vztah majitele k lesu, který má být produktivním hospodářským prostorem. Jako příklad takového jednání je pro oblast Třeboňské pánve uváděno rašeliniště Červené blato u vesnice Šalmanovice, které bylo odvodněno v roce 1812, a výše zmíněné rašeliniště u nově založené vsi Hranice (něm. Tannenbruck).¹⁵⁴

4.5 Snahy o „racionalizaci“ využívání rašelin

Myšlenka využít pro zemědělské a lesnické účely rašeliništní plochy pochází již z antických dob. Zmínky najdeme na příklad v díle Plinia Staršího z prvního století našeho letopočtu. V šestnácté knize *Historia naturalis* píše Plinius, že vysušené bažiny jsou vhodné pro pěstování zemědělských plodin.¹⁵⁵

Rašelina začala být od 18. století využívána ve větším měřítku jako palivo také v českých zemích. Zajímavou skutečností je, že zde proběhla jakási regionalizace účelu těžby. V některých krajích rašelinnými borkami topilo pouze chudé obyvatelstvo; tak tomu bylo na příklad v oblasti Slavkovského lesa. Naopak v jiných regionech, především šlo o jižní Čechy, nabyla palivová těžba rašeliny veliké intenzity a s rašelinnými borkami se běžně počítalo v průmyslu. Důvodem tohoto ocenění rašeliny jakožto paliva nutně nemusel být místní nedostatek dříví. Vždyť v lesích Šumavy v jižních Čechách byl dřeva v té době stále ještě dostatek. Naopak v případě zmíněného regionu Slavkovského lesa dominikální správa neprojevovala výraznější zájem o těžbu rašeliny. Tento nezájem o hospodářské využití rašelinných ložisek nemusel nutně souviset s blízkostí uhelných dolů v Sokolovské pánvi. Kromě místních možností těžby totiž nejvýznamnější roli hrál management správy daného panství.¹⁵⁶

4.6 Způsoby kultivace rašeliništní krajiny

V otázce rozšíření rašelinišť na zeměkouli platí obecné, že nejvíce jsou tyto přírodní útvary zastoupeny v mírném klimatickém pásmu s poněkud chladnějším podnebím, kde jsou nižší teploty a následně vyšší atmosférická i půdní vlhkost. Nejvíce rašelinišť bychom našli

¹⁵³ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 160.

¹⁵⁴ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 160.

¹⁵⁵ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 153.

¹⁵⁶ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 161–162.

v severních částech kontinentů Evropa, Asie a Amerika. V těchto oblastech hospodářsky své zásoby rašeliny v minulosti nejvíce využívaly státy Rusko, Finsko, Německo, Velká Británie, Irsko, Švédsko, Polsko, Holandsko, Norsko, Dánsko, Francie, Spojené státy americké, Kanada atd. V níže položených zeměpisných šířkách se rašelina těžila zejména na Novém Zélandu, v Argentině či Polynésii.¹⁵⁷

Kolonizace rašeliništních oblastí vedla k snaze co nejlépe hospodářsky využít tento nově nabytý prostor. Nabízelo se vytvořit na místě rašeliniště zemědělskou či lesní kulturu. I když byla tato přeměna rašeliniště vykoupena obrovským lidským úsilím, motivací byl známý „hlad po půdě“. Kultivace evropských rašelinišť započala nejdříve v Holandsku, kde systematicky probíhala již od poloviny 17. století. Jinou takto přeměňovanou krajinnou oblastí byly severní části německých zemí. Ve východní Evropě a ve Skandinávii se prvotní kultivace rašelinišť začínala prostým vyžďářením, tedy vypalováním povrchu rašeliniště. Získaný popel půdu obohatil o živiny a dále bylo možné začít se zemědělským obhospodařováním plochy.¹⁵⁸

Typologicky nejstarším způsobem kultivace rašeliniště bylo tedy vypalování porostů. Základní předpoklad kultivace rašelinišť spočíval v odvodnění příslušné plochy nebo alespoň snížení hladiny podzemní vody. Napřed se v rašeliništi vykopaly stoky, díky kterým se vysušila alespoň vrchní vrstva rašeliny, následně se mechanicky rozrušil povrch rašeliniště a vysušená rašelina se zapálila. Vhodnou plodinou pro nasetí do takto vyžďářené plochy bývala pohanka. Následující kvalita sklizně na těchto nově vzniklých rašelinných polích závisela na správném osevním postupu. Na rašeliniště, které bylo čerstvě zorněno, se podle dlouholetých zkušeností vysévalo kromě pohanky také oves. Někdy se zkoušela zasévat směs ovsa s peluškou či bobem. Častým využitím nově vzniklých slatinných polí bylo také pěstování brambor. Pokud však bylo rašeliniště přeměněno v pole již před lety, bylo stálým opakováním sadby brambor výrazně ohrožena půda vyčerpáním. V zájmu střídání plodin se doporučovalo na příklad nasít alespoň jednu sezónu konopí.¹⁵⁹

Vypalování a následné setí kulturních plodin se opakovalo několik let po sobě, dokud se nevypálily vrchní (mladší) rašelinné vrstvy. Následně se pokračovalo v rekultivaci jinými způsoby. Ve středoevropských podmínkách bylo nejčastějším způsobem kultivace a využití rašelinišť jejich přeměna na (stelivové) louky či les. Zvláště pro Třeboňsko spočívá typické využití rašelinné krajiny v tom, že se rašeliniště zatopila při stavbě rybníků. Kromě tohoto

¹⁵⁷ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*. Praha 1951, s. 74.

¹⁵⁸ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*. Praha 1951, s. 161.

¹⁵⁹ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*. Praha 1951, s. 181.

známého případu, o kterém není třeba se hlouběji šířit, existovaly na Třeboňsku i jiné přístupy k využití rašelinišť. V literatuře citovaným příkladem kvalitně povedené kultivace na schwarzenberském panství se stalo rašeliniště v Zámeckém revíru (polesí Barbora) u Třeboně. Zde byl pro regulaci podzemní vody zaveden začátkem 19. století systém stavidel, který pomáhal udržovat hladinu podzemní vody na všech místech stále ve stejné výši. Mimo území českých zemí je známým způsobem využití rašelinišť tzv. holandská *veenkultura*, která se na území Holandska vyskytuje již od 17. století. V oblastech severního Německa se praktikovala tzv. *černá kultura*. Pod tímto názvem se skrýval typ kultivace, kdy se rašelina střídavě kypří a utužuje, přičemž se vždy přimísí určité množství vápna a dalších nedostatkových složek půdy. Další významnou historickou metodou je kultivace rašelinišť zvaná *náspová* (též hrázová, hřebenová metoda, Dammkultur či Rimpauova kultura). Výsledkem této kultivace byly zvýšené úseky polí na místě původního rašeliniště, oddělené od sebe navzájem hlubokými kanály. Ze dna těchto kanálů se těžil písek, pokud zde byl dostupný, a tímto pískem se povážely okolní polní plochy.¹⁶⁰

4.7 Hospodářské využití rašeliny v jižních Čechách

Rašeliniště v českých zemích nacházíme v nížinách při vodních tocích, ve starých ramenech řek a potoků, v zanesených rybnících či v údolích s nedostatečným odtokem vody. Rašeliniště jsou však přítomná také v horských oblastech, opět především v údolích se specifickým vodním režimem. Tato horská rašeliniště se nejčastěji nachází v oblastech bývalého německého osídlení českého pohraničí. Ve vnitrozemí se rašeliniště vyskytovaly často také v terénech pod úrovní hladiny podzemní vody; šlo různé typy zamokřených luky, tůň nebo okrajů rybníků. Tyto krajinné konfigurace bychom našli zejména v oblasti Třeboňska v jižních Čechách a v severních Čechách v oblasti Mimoňska a Doksanska. V těchto nížinných polohách převládají slatiny a přechodová rašeliniště nad vrchovištními typy rašelinišť.¹⁶¹

Snahu získat obraz rozšíření rašelinišť v Čechách měl již František L. Sitenský, když v roce 1886 prováděl dotazníkovou akci, jejíž závěry uveřejnil knižně v roce 1891. Jeho odhad celkové rozlohy rašelinišť v Čechách byl 15 000 ha významnějších ložisek (a v součtu spolu s méně významnými rašeliništními plochami pak 25 000 ha). Třeboňská pánev spolu s budějovickou vykazovala podle Sitenského asi 4 500 ha plochy rašelinišť. Do této plochy

¹⁶⁰ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 152–153.

¹⁶¹ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*. Praha 1951, s. 84.

ovšem není započítána oblast tzv. Českého Vitorazska.¹⁶²

V Schreiberově soupisu jihočeských rašelinišť *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen* vydaný roku 1924 nenajdeme všechna jihočeská rašeliniště. Máme zde co dočinění s pozoruhodným fenoménem, kdy se do vědecké činnosti promítá vzájemné národnostní vymezování Němců a Čechů. Mapovaný pás rašelinišť se totiž táhne od Šumavy k oblasti Novohradských hor, následně je ovšem významná oblast rašelinišť Třeboňské pánve z velké části Schreiberovým soupisem vynechána (včetně rašelinišť Chlumecka s obcí Kösslersdorf) a soupis pokračuje až popisem oblastí rašelinišť v německém osídlení kolem Jindřichova Hradce. Jinými slovy, průzkumy se vztahovaly pouze na pohraniční okresy Čech, ve kterých byla podle sčítání zjištěna německá většina obyvatelstva. Některé části pohraničí (jako na příklad zmíněné Třeboňsko) a celé vnitrozemí tak z agendy této významné akce vypadlo.¹⁶³

Zmíněný místopis jihočeských rašelinišť je součástí širší řady, kterou vydávala rašelinářská stanice v Hoře Svatého Šebestiána. Po odchodu Hanse Schreibera se vydávání rašelinářských místopisů ujal J. Dittrich. Toto významné vědeckohospodářské pracoviště v Krušných horách zaniklo v souvislosti s odsunem německého obyvatelstva v roce 1945.¹⁶⁴

Topografie rašelinišť oblasti jižních Čech, kterou vydal po první světové válce výzkumný rašelinářský ústav v Hoře Svatého Šebestiána, nás informuje o kulturním využití těchto rašelinných ploch v první čtvrtině 20. století. Bohužel se však tento zásadní soupis omezil pouze na rašeliniště německojazyčných příhraničních okresů jižních Čech. Autor této topografie, Hans Schreiber, počítal s celkovou sumou 249 rašelinišť v oblasti chápané jako široké Pošumaví. Z této celkové sumy bylo ve dvacátých letech 20. století již 217 rašeliništních lokalit kulturně modifikováno a následně využito buď na lesní pozemky, nebo byly rašeliniště zkulturnovány do podoby luk a pastvin.

S tímto dobovým hospodářským využitím, ať už na louky nebo pole, vždy nutně souviselo odvodnění. Nejčastějším způsobem odvodnění rašeliništní krajiny bylo vyhloubení otevřených příkopů. Ne vždy ovšem toto odvodnění mělo kvalitně zpracované plány, které by projektovaly síť odvodňovacích stok náležitého spádu. Dobová hospodářská literatura si často

¹⁶² Sitenský, František: *Über Torfmoore Böhmens in naturwissenschaftlicher und nationalekonomischer Beziehung*. In: Archiv der Naturwiss., Landesdurchforschung von Böhmen, VI/I. Praha 1891.

¹⁶³ Schreiber, Hans (ed.): *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebung des Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924.

¹⁶⁴ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 168.

stěžuje, že příkopy jsou na mnoha rašeliništích dolovány chaoticky a neplní tak řádně svou funkci, přičemž okolní rašelinu voda splachuje a surovina tak přichází nazmar. Jinou možností, jak změnit rašeliniště v kulturně využívané plochy, byla tak zvané drenážování pomocí uzavřených tratívodů. V první fázi jejich užívání se jednalo o kamenné drenáže, následně častěji o kameninové nebo keramické roury. Odvodňování rašelinišť těmito trubkovitými melioracemi se ovšem ještě v první polovině 20. století (nejen) v jižních Čechách téměř nepoužívalo, neboť bylo příliš nákladné. Jiným kultivačním úkonem na rašeliništi mohlo být naopak zavodňování dané plochy, jakkoli tato aktivita patřila k vzácnostem. V regionu jižních Čech bylo zavodnění rašeliniště poprvé provedeno v letech 1869–1873 v lokalitě Kaltenbach (Nové Hutě) v dnešním okrese Prachatice.¹⁶⁵

Třeboňská pánev je vedle Šumavy a Krušných hor v rámci České republiky územím nejbohatším na plochu rašelinišť. Z přírodovědeckého hlediska jsou zdejší rašeliny slatinného a smíšeného typu; vrchovištní typ rašeliny je zde zastoupen zcela minimálně. Nejstaršími rezervacemi v oblasti Třebońska je lokalita Červené blato (od roku 1953; 39, 41 ha) a část rašeliniště Ruda u Horusic (od roku 1950; 0, 49 ha). Některé rašeliništní plochy zahrnuje také rezervace v okolí rybníků Velký a Malý Tisý (od roku 1956; 608 ha).¹⁶⁶

V roce 1947 podal zprávu o svém výzkumu rašelinišť v oblasti Třeboně, Chlumu u Třeboně a Českých Velenic badatel Bedřich Válek. Mimo jiné se z příslušného článku dozvídáme, že téměř u všech rašelinišť v tomto regionu v době po druhé světové válce se setkal se snahou tyto rašeliniště odvodnit a následně je využít pro zemědělskou kultivaci nebo pro zalesnění. Snížením vodní hladiny se na většině lokalit zastavil přirozený vývoj rašeliny. Vytěžená rašeliniště následně zarůstala již druhý rok po skončení těžební činnosti náletem borovice blatky či borovice lesní, břízy a krušiny. Rašelina se na těchto ložiscích těžila zvláště v 19. století pro sklárny a hutě. Po zániku této poptávky průmyslových podniků se těžily pouze palivové borky pro místní spotřebitele. Pokud se kde rašelina expedovala mimo region oblast, šlo o rašelinu zahradnickou. Jako problém viděl Bedřich Válek především přetrvávající „neracionální těžbu“, při které doloviště rašelinného ložiska následně zaplaví voda a mnoho rašeliny tak zůstane nevyužito. Krom toho jsou taková místa nebezpečná pro pohyb lidí.¹⁶⁷

V oblasti bývalého chlumeckého panství byla dvě rozsáhlá ložiska rašeliny. Větší z nich bychom našli v severovýchodní části panství, které má své těžiště v polesí Mirochov,

¹⁶⁵ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebungendes Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 98.

¹⁶⁶ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 133, 248–245.

¹⁶⁷ Válek, Bohumil: *Předběžná zpráva k mapování jihočeských rašelinišť*. In: Lesnická práce 26, 1947.

ale táhne se od Staňkovského rybníka směrem na sever až k lesu zvanému Dubovice a Homolka u vsí Příbraz a Libořezy. Pokud je známo, velikost tohoto rašeliništního komplexu byla poprvé odhadnuta v roce 1863, a to na výměru 230 ha. Zajímavý je přepočítání této rozlohy rašeliniště na předpokládanou výtěžnost ložiska, která se v roce 1863 odhadovala na 1 382 000 000 kusů rašelinných borek. V archivu chlumského velkostatku se dále dochovala zpráva, že v roce 1864 se rašelina na palivo těžila v tomto dominiu na 57 hektarech. Jiný odhad velkostatku je zachovaný z roku 1887, kdy se počítá s plochou rašeliniště 271 ha a kdy mocnost rašelinného ložiska byla udávána mezi čtyřmi až šesti metry. V osmdesátých letech 19. století se v režii chlumeckého velkostatku těžilo průměrně šest až osm milionů rašelinných borek ročně. Toto velké množství palivové rašeliny se spotřebovalo v chlumeckých železárnách, pivovaru a cihelně, avšak největší část odebírala sklárna firmy Stölzle v Suchdole nad Lužnicí. Podle záznamů vrchnostenské agendy nabytá těžba největšího rozsahu na začátku 20. století; tak na příklad v roce 1908 podnikatel Stölzle nakoupil pro svou sklárnu v Suchdole na deset milionů rašelinných borek. Na těchto rašeliništích u Mirochova tehdy pracovali dělníci převážně ze Staňkova a z Mirochova. Pro potřeby těžařů u mirochovského rašeliniště v lokalitě „Na Skalkách“ vznikla malá osada Jiříkov. Jednalo se o pět domů, které měly jednu společnou chlebovou pec. Podle regionální publikace manželů Kodlových tato osada Jiříkov vznikla z tábořiště vojenských ženistů (lidově „sapérů“), kteří zde pomáhali odvodňovat místní rašeliniště. Alespoň tak vysvětlují pomístní název „Sapérů plácek“.¹⁶⁸

Zájem o dobývání rašeliny v jihočeském pohraničí stoupal na konci 19. století. V roce 1886 vydal hrabě František Thun-Hohenstein vlivnou knihu *Torfstreu und deren Vorteile für die Landwirtschaft* (Rašelinné stelivo a jeho výhody v zemědělství), přičemž v roce 1888 následovalo spuštění první fabriky na výrobu rašelinného steliva v oblasti jižních Čech – v Nových Hradech (něm. Gratzen).¹⁶⁹

4.8 Vzorové rašelinné hospodářství v Zálší

V regionu jižních Čech bylo v roce 1903 založeno pokusné rašelinné hospodářství u vesnice Zálší. Tato obec leží v oblasti tzv. Veselských blat (okr. Soběslav), jejichž rašeliniště zaujímal rozlohu přibližně 750 ha. Tato plocha zabírala části katastrálních území obcí

¹⁶⁸ Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Chlum u Třeboně. Kapitoly z dějin jihočeského pohraničí*. Chlum u Třeboně 1979, s. 152–153.

¹⁶⁹ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebung des Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 92.

Komárov, Klečaty, Zálší, Mažice a Borkovice. Těžba byla prováděna obyvateli z těchto jmenovaných vesnic, kteří zde získávali poměrně levný otop v podobě rašelinných cihel – *borek*. Technologie této těžby byla ovšem značně zaostalá; probíhala tak zvaným *kotlovitým* způsobem, při kterém v rašelinném ložisku zbývalo ještě mnoho nevyužitého materiálu. Doloviště rašeliny se totiž v určité fázi těžby zalila vodou a dále již možné v tomto prostoru pracovat. Právě tato nehospodárnost těžby rašeliny byla důvodem, proč se *Zemědělská rada česká* v roce 1903 rozhodla založit pokusné hospodářství v Zálší, které mělo poskytnout praktický příklad pro zemědělce nejen v oblasti Veselských blat. Vlastní pokusný statek měl výměru přibližně 12 ha a na těchto pozemcích prováděl ukázkovou péči o vytěžené rašelině. Především šlo o odvodnění vytěžených ložisek rašeliny a jejich následné převedení do režimu polního hospodářství. Součástí zálešského pokusného hospodářství byly také louky, pastvina, les, zahrada a vrbovna. Tyto hospodářské plochy měly jednak za cíl odborný zemědělský výzkum a jednak jako zdroj inspirace pro soukromě hospodařící rolníky. Na tento novátorský podnik však dolehla doba první světové války, po níž došlo k likvidaci celého zařízení. Problematice zálešské pokusné rašelinářské stanice se komplexně věnuje kniha Václava Červinky *Pokusné hospodářství rašelinné v Zálší*.¹⁷⁰

4.9 Pracovní postupy při těžbě palivové rašeliny

4.9.1 Příprava doloviště

Připomeňme, že samotný vznik rašelině souvisí vždy s nadbytkem vody, díky němu došlo k procesu zrašelinění zbytků rostlin. Pokud byla naplánována těžba rašelině, nejzákladnější starostí naopak bylo z rašelinětní plochy vodu odvést. Jakkoli je přítomnost vody z hlediska přírodovědeckého nutnou součástí rašelině, z pohledu hospodářského využití rašelině se jedná o balast, který ztěžuje práci. Problém odvodnění provázal téměř každé těžené rašelině a jedná se také o základní otázku, kterou přetřásala veškerá dobová hospodářská literatura o využití rašelině. Soukromá „lidová“ těžba v malém měla totiž tendenci tuto otázku zanedbávat, přičemž výsledkem bylo, že se přicházelo o část suroviny. Technici naopak doporučovali začít kvalitně navrženou sítí příkopů, které v ideálním případě rozdělily plochu rašelině na pravoúhlé tabule. Pojmenování těchto stok v rašelinářství bylo podobné jako v rybníkářství: Od hlavního odvodňovacího příkopu vycházely poboční stoky zvané *pera* do všech částí rašelině, které měly být využity. Konečně kolem rašelině – podobně jako v případě dobře založeného rybníku v rybníčním hospodářství – měl být

¹⁷⁰ Červinka, Vojtěch: *Pokusné hospodářství rašelinné v Zálší*. Praha 1922.

vyhlouben *obvodový příkop* k odvádění povrchové vody.¹⁷¹

Rašelinářská literatura se snažila vždy nabádat, aby nedocházelo k tak zvané *divoké těžbě*, poněvadž rašelina tak nebyla využita hospodárně. Díky tomu nacházíme také popisy oněch „zavržených“ pracovních postupů, užívaných venkovany a technology považovaných za neracionální. Ještě v padesátých letech 20. století nacházíme v literatuře kritiku, že je rašelina těžena nesoustavně a neplánovitě, což způsobuje jednak ztrátu suroviny, jednak devastaci území. Způsob, který byl do té doby na rašelinistích malovýrobci užívaný užívaný, spočíval v dolování rašeliny v jamách, které se při těžbě často samovolně zaplavily vodou. Alespoň na úrovni literatury bojovali rašelinářští technologové proti této „plenivé těžbě v jamách“ nebo „borkování v kotlích“. Mělo být zásadou, aby se vždy dodržovala maximální přípustná hloubka těžby. Totiž v případě tak zvaného *borkování v kotli* se při překročení přípustné hloubky těžené místo často náhle zalilo vodou. Taková situace byla jednak nebezpečná pro dělníka v dolovišti, ale také uzavírala možnost jakékoli následné rekultivace rašelinistě.¹⁷²

Hans Schreiber doporučoval provádět těžbu rašelinných borků z těžební stěny (něm. Stichkante) z jižní nebo východní strany, a to tak, aby byl každou sezónu odtěžený díl rašelinistě náležitě zarovnan. Tento postup byl však asi zřídka dodržován, a tak se z těžební plochy stávaly velké zaplavené kaluže, které Němci v jihočeském pohraničí nazývali nářečně *Saige* (spisovně pak Pfütze – louže). Tento nehospodárný způsob těžby nejčastěji vznikl jako následek toho, že rašelinistě bylo rozděleno mezi více samostatných vlastníků, kde každý těžil podle svého vlastního plánu, aniž by se ohlížel na celek. Zásadním problémem těžby mnoha soukromníků vedle sebe bylo to, že se společně nedohodli na smysluplném odvodnění. Přes veškerou snahu pak tito soukromí těžaři na některých rašelinistích mohli vytěžit pouze svrchní a střední vrstvu rašeliny; ostatní pohltila voda. Doporučovaným postupem naopak bylo vykopat hlavní odvodňovací příkopy a poté rašelinistě dále rozčlenit pobočními odvodňovacími stokami. Technologická rašelinářská literatura tento moment opakovaně zdůrazňovala, přesto se problém se zátopou rašelinných dolovišť udržel až do samého zániku hromadné soukromé těžby rašeliny na začátku druhé poloviny 20. století.¹⁷³

Pokud bylo alespoň elementárně provedeno odvodnění rašelinistě oblasti, bylo možné přistoupit k vlastní těžbě rašeliny. Ovšem před tím, než na daném rašelinistě začali s těžbou

¹⁷¹ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*. Praha 1951, s. 189–191.

¹⁷² Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 44.

¹⁷³ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebung des Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 103.

palivové rašeliny, bylo třeba z dané plochy odstranit všechny pozůstatky dřeva a roští a dále zarovnat případný hrboletý povrch. Nezarovnané rašeliniště nebyl problémem pro vlastní těžbu rašeliny, ale spíše pro transport a následné skládání rašelinných borek k sušení. Rašeliniště mělo být takto připraveno a odvodněno alespoň rok před samotným začátkem těžby. Získávání rašelinných cihel z nevysušeného pracoviště nejen zvyšovalo lidskou námahu, ale bylo také ne hospodárné. Hloubka vlastního doloviště (něm. Torfschacht) neměla podle H. Schreiberera přesáhnout přes 1, 5 m, neboť se opět značně ztěžuje práce.¹⁷⁴

Naděje byly vkládány do vydání nového vládního nařízení o rašelinách, připravovaného *Rašelinářskou komisí* Československé akademie zemědělských věd. Ta měla zajistit, aby na rozsáhlejší těžbu rašeliny byl vždy vypracován projekt těžby a na menších rašeliništích pak plán těžby. Po druhé světové válce byla vypracována československá státní norma (ČSN 2225-1947), podle které byla za rašelinu považována přírodní organická hmota s více než 50 % spalitelných látek na váhu absolutní sušiny, která vzniká rašeliněním, tedy nedokonalým rozkladem odumřelých rašeliništních rostlin. Tato norma dále rozlišovala rašelinu *čistou*, pokud obsahovala více než 85 % spalitelných látek, a rašelinu *zemitou*, s 50–85 % spalitelných látek.¹⁷⁵

4.9.2 Těžba rašeliny borkováním

V českých zemích bylo nejobvyklejším způsobem těžby palivové rašeliny tak zvané *borkování*. Borkování se provádělo téměř ve všech oblastech českých zemí, kde byla rašeliniště vůbec využívána. I když od 19. století existovaly různé borkovací stroje, nejobvyklejším způsobem těžby v českých zemích až do poloviny 20. století bylo stále *borkování* neboli *píchání borek*. Jedná se o ruční práci, při které dělník (*píchač*) z rašeliniště vyřezává (*odpichuje*) kusy rašeliny ve tvaru cihly. Specifickým způsobem se rašelina na otop dobývala v oblasti Krušných hor. Rašelina se v Krušných horách nakopala, následně se přímo na rašeliništi hnětla na obyčejných stolech a takto hnětená hmota se zformovala v dřevěných formách do podoby cihly.¹⁷⁶

Pracovním náčiním pro klasický typ borkování jsou speciální rýče, zvané nejčastěji

¹⁷⁴ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebung des Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 103.

¹⁷⁵ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 7.

¹⁷⁶ Sousloví „píchání borek“ nacházíme v technologické literatuře již od Sitenského. Viz Sitenský, František Ladislav: *O rašelinách českých. Se stanoviska přírodovědeckého i hospodářského, se zřetelem ku rašelinám zemí sousedních*. Praha 1886.

želízka. Postup při borkování začínal tím, že *píchač* nařezával v stěně rašeliny (ve *vantu*) podél přední hrany pruh široký na délku borky a svislými řezy na šířku borky. Z takto nadělených kusů rašeliny se pak odřezávaly jednotlivé rašelinné cihly. Ty se pak odvezly na volnou plochu dále od vlastního doloviště. Rozměry borek byly ustálené podle jednotlivých lokalit. Podle J. Spirhanzla se na Třeboňsku se borky pohybovaly v rozměrech 40–50 x 20–30 x 10–30 cm. Na Šumavě bylo zvykem dělat borky zhruba v rozměrech 10 x 10 x 40 cm. Československá státní rašelinářská norma z roku 1947 doporučovala typizované rozměry rašelinných cihel 10 x 10 x 15 cm. V praxi se však dělaly borky větší, na příklad 10 x 10 x 30 cm, ale i více.¹⁷⁷

Jeden z raných popisů těžby rašeliny v češtině nalézáme v knize *Technologie* z roku 1862 od Františka Aloise Hory (1838–1916). Před prací je nejprve zapotřebí odstranit hořejší vrstvu *bařin*. Teprve z tuhé rašeliny, která se pod bařinou objeví, lze vyrývat kusy rašeliny na způsob cihel, které se následně suší na vzduchu. Rašelina se na tyto hranoly rozřezává „ostrými noži“.¹⁷⁸

Pro českojazyčné prostředí bohužel literatura v dostatečné míře nezachytila regionální rozrůznění borkařské terminologie. Dialektolog František Jílek Oberpfalzer (1890–1973) se pokusil o krátké shrnutí rašelinářské mluvy ve své populárně laděné publikaci *Jihočeský člověk a jeho svět* z roku 1961. V textu F. Jílek vychází z vlastního výzkumu mluvy borkařů v terénu jihozápadně od Soběslavi, tedy v oblasti tzv. Veselských blat. Jílek zde také čerpá z beletrie, konkrétně z románu *Racek se vrací* od spisovatele Františka Heřmánka (1901–1946). Heřmánek pro svou knihu čerpal námět ze života borkařů na Třeboňsku. Zájemci si zde najali parcelu v rašeliníšti od lesního úřadu. Následně odřezávali kusy rašeliny (*borky*) zvláštním nástrojem zvaným *želízko*. Tato činnost se nazývala *píchání borků*. Ve spodních vrstvách rašeliníště bývala nejlepší rašelina (*mastná*).¹⁷⁹

Dělníci (*píchači*) odřezávali jednotlivé borky z rašelinné stěny (*vantu*). Cihly odpichované od *vantu* se potom podrýpávaly zvláštní lopatou a jiný pracovník je *chytal*, nakládal a odvážel. Rašelinné cihly se následně skládaly do *pyramid*, aby vyschly. K dalšímu pracovnímu úkonu přiházely dělníkům na pomoc jejich ženy a děti, aby borky *šraňkovaly*. Totiž borky se stavěly vždy tři proti sobě a čtvrtou postavili shora jako stříšku. Následně asi po měsíci přišly znovu, aby tyto šraňky přeskládaly do kuželovitých dutých *kup*. Když borky

¹⁷⁷ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 43.

¹⁷⁸ Hora, František Alois: *Technologie*. Wien 1862, s. 285–287.

¹⁷⁹ Jílek, František: *Jihočeský člověk a jeho řeč*. České Budějovice 1961, s. 121–123.

vyschly v těchto kupách, skládaly se pro uskladnění do širokých plných hromad.¹⁸⁰

V německé odborné literatuře se forma a velikost jednotlivých kusů rašeliny popisuje speciálními výrazy, které čeština nezná. Mezi tyto základní tvary patří *Prügelform* („klackovitá“ forma borky), *Ziegelform* (borka ve tvaru cihly) a *Plattenform* (borka plochého tvaru). Podle dobové literatury byl v německojazyčném Pošumaví (spolu s přilehlou částí Bavorska) běžný rozměr rašelinných borek s délkou 35–50 cm a s šířkou 10–15 cm, přičemž se míní rozměry *suché* borky. Borka s těmito „šumavskými“ mírami se nazývala *Holzprügelform*. Obecně řečeno, výsledná délka a šířka rašelinné borky byla dána konstrukcí příslušného náradí na těžbu rašeliny, tak zvaného *želízka* (něm. Torfmesser). Třetí rozměr rašelinné borky určuje její odříznutí (*vypíchnutí*) od rostlého terénu.¹⁸¹

Z hlediska regionálního zacílení naší práce je vhodné uvést také typ formy rašelinných borek v Dolním Rakousku, neboť v pohraničních oblastech jižních Čech byla forma borek s těmi dolnorakouskými prakticky totožná. Tento druh rašelinné cihly H. Schreiber opisoval souslovím „*Ziegelform nach niederösterreichischer Art*“ („borka cihlového tvaru po dolnorakouském způsobu“). Při tomto „dolnorakouském“ způsobu těžby dělník netvořil rašelinné cihly v dolovišti, nýbrž z vodorovné plochy rašeliniště. S pomocí pracovního nástroje, zvaného *želízko* (něm. Messer či Torfmesser), vytvářel asi třicet centimetrů široké řezy, z kterých se ve vymezené ploše rašeliniště (zvané *tabule*, něm. Tafel) postupně vytvořila čtvercová síť. Následně pak druhým základním pracovním nástrojem, zvaným v němčině *Abfaßschaufel* nebo *Hebeschaufel* (v češtině na příklad *vyhazovačka*, lopata na vyhazování borek) rašelinné cihly oddělil ve vodorovném směru. Borky tohoto čtvercového tvaru o rozměrech přibližně 30 x 30 cm však nebyly vhodné pro všechny typy rašeliny. V ideálním případě tedy příslušné borkářské pracovní nástroje (lopaty) měly upravené rozměry podle toho, na jaký druh rašeliny byly zkonstruovány. Zajímavé ovšem bylo, že v praxi dělníci obvykle zachovávali na všechny druhy rašeliny ten rozměr lopat, se kterým se naučili pracovat v začátcích své práce. Na jednotlivých rašeliništích se tak postupně vyvinuly jakési tradiční rozměry rašelinných borek. Tak na příklad v Byňově (něm. Böhmendorf) u Nových Hradů byly tyto ustálené rozměry přibližně 6 x 9 x 23 cm, v Dolním Dvořišti (něm. Unterhaid) 5 x 13 x 26 cm, v Blatu (něm. Sichelbach) u Nové Bystřice zase dělali borky o rozměrech 10 x 11 x 28 cm, atd.¹⁸²

¹⁸⁰ Heřmánek, František: *Racek se vrací*. Praha 1941, s. 19–21, 101.

¹⁸¹ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebungendes Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 104.

¹⁸² Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der*

Pokud *borkováním* vytěží část rašeliniště, vytváří se svislá stěna, nazývaná rašelinářské literatuře J. Spirhanzlem *pelest'*. Jde však o náhradu za obecně užívaný termín *vant* (z něm. die Wand, stěna). K této stěně bylo doporučováno, aby nebyla zcela svislá, nýbrž poněkud skloněná. Měla tak lépe odolat povětrnostním podmínkám. Pokud *pelest'* nebyla skloněná, nebo byla dokonce převislá do *doloviště*, mohly se na ní vytvářet trhliny, nebo mohlo dojít k zřícení stěny. Ze stejného důvodu se nedoporučovalo nechávat stěnu vysokou přes dva metry. Pokud byla stěna vyšší, měly se pro účely těžby na stěně vytvořit stupně. Tyto stupně, na nichž borkaři pak stáli, se nazývaly také *odstupky* či *bermy*. V případě, že v rašelinné stěně byly stupně, byl poněkud pozměněn způsob odtěžování rašeliny: Borky se pak odpichovaly ve dvou fázích. Ve spodní části dělník odkládá rašelinné cihly za sebe, zatímco v hořejší části, na odstupku, klade borky na hořejší terén rašeliniště.¹⁸³

Stěna doloviště měla být nejpozději po dokončení těžební sezóny, tedy na podzim, co nejvíce zarovnána do tvaru přímé linie. Pokud se ruční těžba rašeliny neprováděla organizovaně, zůstávaly v stěně doloviště různé různé výstupky, ve kterých pak byla rašelina přes zimu více vystavena povětrnosti a ohrožena roztrháním mrazem. Pokud se vytvářela takováto nepřímá, nepravidelná těžební stěna, nazývali rašelinářští autoři tento typ těžby jako *chobotovitý*. Pokud se bychom měli typologizovat nevhodné způsoby borkování, pak způsob těžby *kotlovitý* a způsob *chobotovitý* byly subsumovány pod těžbu *plenivou*, tedy nejprimitivnější a nejnehospodárnější.¹⁸⁴

4.9.3 Zpracování rašelinných borek

Narýpané borky bylo nutné následně usušit. Sušením ztrácejí rašelinné cihly na svém objemu, v případě některých druhů rašeliny šlo až o polovinu původního stavu. Kvalita borek z hlediska výhřevnosti se z velké části ovlivňovala tím, zda jsou dostatečně vyschlé. Proces vysychání probíhal u jednotlivých druhů rašeliny různě. Kypřejší druhy rašeliny (tedy geologicky mladší) vysychaly rychleji, ale zároveň při každém dešti zase vlhkost znovu přijímaly. Starší a hutnější druhy rašeliny vysychaly pomaleji, zato příliš vlhkosti již zpětně nenabíraly, což bylo z hlediska sušení borek jejich výhodou.¹⁸⁵

Vysychání rašelinných borek ovlivňuje pochopitelně sluneční svit, avšak mnohem

Moorehebungendes Deutschösterreichischen Moorvereines. Sebastiansberg 1924, S. 104.

¹⁸³ 43.

¹⁸⁴ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 162; Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 43.

¹⁸⁵ Horník, Josef: *Přehled lesnictví pro lesníky, hospodáře a obce*. Praha 1889, s. 245–246.

důležitější je proudění vzduchu, které rašelinu vysušuje. Nezáleželo tolik, zda při sušení svítilo slunce a bylo pěkné počasí; zásadním kritériem byla právě vlhkost vzduchu. Proto u vodních ploch, jako jsou potoky nebo rybníky, rašelina schla o poznání hůře, nežli na příklad v oblasti horských hřbetů. Na rychlost sušení měla také vliv sama technologie získávání rašelinných borek. Pokud producent pracoval s ruční výrobou, rašelina schla lépe, nežli při mechanické těžbě stroji, které rašelinu lisovaly. Výhodou strojově lisované rašeliny bylo však to, že zpětně už vlhkost nenabírala. Borky vytěžené ručním způsobem, tedy nelisované, měly větší tendenci vlhkost znovu nasát. Pochopitelně také platilo, že borky větších rozměrů vysychaly pomaleji. Důvodem, proč tedy byly větší rozměry borek vůbec produkovány, byla jejich levnější výroba.¹⁸⁶

Rašelinná borka schne lépe, když nepřichází do styku s vlhkým terénem rašeliníště. Palivová rašelina obvykle nevyžadovala pro své sušení žádné zvláštní zařízení. Naopak pro stelivovou rašelinu bylo častější použití různých sušáren ve formě krytého přístřešku. Pokud se na chvíli vrátíme k vlastní těžbě, měl obyčejně dělník (*píchač*) v dolovišti jednoho nebo dva pomocníky, kteří od píchače odebírali rašelinné cihly, skládali je na kolečko nebo trakař a vyváželi na prostor určený k sušení borek. Pro lepší manipulaci s tímto jednoduchým dopravním prostředkem vyváželi rašelinné borky po prknech. Na příslušný volný terén se v prvním fázi borky pouze jednoduše rozložily, protože jejich vlhkost byla příliš velká, než aby bylo možné borky skládat na sebe.¹⁸⁷

Užívané způsoby sušení se lišily podle podnebné situace v té které lokalitě. J. Spirhanzl doporučoval pro většinu českého území užití *sušek*, zvaných též *police*, ale v praxi bylo jejich použití pravděpodobně pouze omezené. Šušky byly jakési dřevěné rámy s policemi, které byly rozestavěné na ploše sušišť. Podobným marginálně užívaným způsobem bylo sušení na *ostrvách*, kdy se ještě vlhké borky napíchaly na bodce sušáků. V případě obou druhů sušek bylo předností, že borky nebyly v kontaktu s vlhkou zemí. Bylo doporučováno, aby sušení na zemi bylo jen jednou z fází procesu. Napíchané borky se totiž obyčejně napřed rozložily po zemi, poté se po částečném oschnutí mohly přeložit do větších útvarů, nazývaných v češtině lidově nejčastěji *komínky* nebo *kapličky*. Standardní *komínkování* podle znalce J. Spirhanzla vypadalo tak, že se borky nejprve skládaly do útvarů v počtu 25 až 30 kusů. Následně několik dní prosychaly a po týdnu až deseti dnech se borky

¹⁸⁶ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebungendes Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 104–105.

¹⁸⁷ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebungendes Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 105.

opět přeskládaly do větších *komínků*, tentokrát přibližně po 50 až 60 kusech rašelinných cihel. V tomto útvaru pak borky dále schly čtyři až šest týdnů; za nepříznivého počasí se doba prosoušení protahovala. Naproti tomu sušky vysychání urychlily. Borky, které se již na podzim nedosušily, bylo možné ponechat přes zimu na borkovišti. Pokud byla rašelina kvalitní, tyto borky promrznutím nebyly poškozeny; spíše ztratily svou vlhkost, takže se na jaře snadno dosušily.¹⁸⁸

Německojazyčná technologická literatura si více všímala konkrétních způsobů vysoušení borek v jednotlivých lokalitách. Tyto podrobnosti v českojazyčné literatuře bohužel nenacházíme. Hans Schreiber uvádí příklady, jak zcela konkrétně vypadaly způsoby sušení borek v jihočeském pohraničí. Tak na příklad v obci Zvonková (něm. Glöckerberg, okr. Český Krumlov) se jeden *komínek* (něm. *Kastel*) nejprve tvořil z deseti a po přeskládání z třiceti kusů rašelinných borek. V Horské Kvildě (něm. Innergefild, okr. Klatovy) byl počáteční počet borek deset a následně pětadvacet kusů. V okolí bavorského města Freyung při hranicích s Čechami se „kastlovalo“ (něm. *kasteln*) pouze po deseti kusech. Na rašeliništích v okolí města Volary, okr. Prachatice, se borky skládaly po osmi. Ve snášení těchto příkladů bychom mohli pokračovat. Stačí ovšem zmínit, že v některých rašeliništních lokalitách se první *komínky* (*šraňky*) netvořily aditivním přidáváním vždy dvojice borek, nýbrž základní počet borek mohl být také v trojici. V tomto případě dvě rašelinné cihly ležely vedle sebe a třetí se pokládala v diagonále přes ně. Tímto způsobem se skládaly borky na příklad ve Lstíně (Irresdorf; nyní zaniklá obec na území vojenského prostoru Boletice, okr. Český Krumlov), kde se do komínku vešlo patnáct kusů borek. Podobně ve vesnici Kvilda (Außergefild, okr. Prachatice) byl kastlík tvořen vždy po pětadvaceti kusech borek.¹⁸⁹

Pokud se užívaly kvalitnější způsoby sušení, bylo možné používat ostrvy, na které se borky nabodávaly, pochopitelně pouze v menším měřítku. Při větším provozu pak byly nezbytné policové sušky, navíc v deštivých oblastech doplněné přístřeškem. Konkrétní podoba těchto dřevěných konstrukcí vycházela z lokálních zkušeností.¹⁹⁰

Pokud borky na sušišti dostatečně vyschly (ať už v komínkách“ nebo sušárnách), nadešla fáze jejich konečného uskladnění před upotřebením. Borky se odvážely ze sušišť a dále se s nimi nakládalo podle jejich konečného účelu. Pokud byly určeny k rozdrobení na stelivovou rašelinu, dalo se tak – odhlédneme-li od speciálních zařízení – také obyčejně

¹⁸⁸ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 47.

¹⁸⁹ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebungendes Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924.

¹⁹⁰ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 45

bubnové obilní mlátičce. Jinou možností bylo skládat borky na místě do velkých úložných hromad, které se zakončovaly střechovitým složením rašelinných cihel. Rozměry takových hald byly v půdorysu přibližně 3–4 m x 8–10 m, s výškou 2, 5–3 m.¹⁹¹

V případě uskladňování borek se nám zachovalo několik konkrétních popisů pracovního postupu z vybraných lokalit. Hromady rašeliny byly v jihočeském pohraničí různých rozměrů, avšak tyto rozměry byly vždy místně ustálené do tradičního typu. Společně měly to, že jejich zakončení se stavebně podobalo střechám budov. Ovšem tuto „střechu“ tvořily opět jen umně složené rašelinné borky a nikoliv jiný materiál. Speciální kůlny na uskladnění hromad rašeliny se na rašeliništích vyskytovaly pouze velmi zřídka. Tyto stavby, konstrukčně podobné seníkům, bychom kdysi našli spíše v Bavorsku, na příklad v okolí města Freyung. Hromadu borek přibližně dvoumetrové šířky a dvoumetrové výšky se střechovitým zakončením bylo zvykem budovat na příklad ve Zvonkové (Glöckerberg, okr. Český Krumlov), ve Strážném (Kuschwarda, okr. Prachatice) či v Pestřicích (Stögenwald, okr. Český Krumlov). Na některých rašeliništích jižního Třebońska, na příklad v obci Hranice (Julienhain, okres České Budějovice), se borky skládaly do velkých střechovitých stohů. Jinde měla hromada borek pyramidovitý tvar, na příklad v obci Kačlehy (Gatterschlag, okr. Jindřichův Hradec). Málo rozšířenou formou uskladňovací hromady byl její polokulovitý tvar, připomínající tvar milře, který se vyskytoval na příklad v dnes již zaniklé osadě Skříněřov (Schreinetschlag, okr. Prachatice).¹⁹²

4.9.4 Pokusy o mechanizaci borkování

Ruční těžba rašeliny byla činností fyzicky dosti náročná a pro potřeby tehdejšího průmyslu málo efektivní. Proto se mnoho teoretiků již od konce 18. století zabývalo možnostmi, jak těžbu zdokonalit. Otázka zmechanizování těžby však narážela na mnohá úskalí. Technologové navrhovali a konstruovali pokusné *borkovací stroje*; byli to odborníci především z německé jazykové oblasti, ze Skandinávie (Švédska, Dánska), ale i z Ruska. Snahou těchto návrhů bylo, aby stroj vyřezával z rašeliny jednotlivé monolity, která dále by dále dělil na díly o velikosti rašelinné borky. Takto vyrobené borky se následně sušily způsobem stejným jako u ruční těžby. Jako zásadní problém konstrukce těchto strojů vždy vyvstávala otázka obsahu dřeva v rašelině – kořenů.¹⁹³

¹⁹¹ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 46

¹⁹² Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebungendes Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 105.

¹⁹³ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 164–165.

Mechanizace těžby s sebou přinesla také kvalitativně nový typ rašelinné borky. Jednalo se o lisovanou rašelinu, v němčině zvanou slangově též *Wursttorf* (něm. Wurst – salám, uzenina). Předností lisované rašeliny bylo především to, že díky své větší hustotě zabíral tento druh otopu menší skladovací prostory. Stroje na lisování rašeliny promíchaly rašelinu z různých vrstev rašelinného ložiska dohromady; výsledkem byla stejnorodá kvalita materiálu. Také sušení lisované rašeliny probíhalo poněkud odlišně. Lisovaná rašelina vysychala sice pomaleji, zato však následně do sebe již nevtahovala vlhkost po dešti, jak se stávalo u rašeliny ručně těžené. Poněvadž deštivé počasí tyto borky nepoškozovalo, nebylo ani nutné stavět na sušišti přístřešky. Přes tyto jmenované výhody převládala až do poloviny 20. století těžba ruční. Strojní vybavení rašelinišť souviselo s rozvojem strojnického průmyslu. Pořizovací náklady těchto strojů byly vysoké a nadto se stroje nedaly využít v prostředí malého rašeliniště. Mezi výhodami ruční těžby rašeliny oproti té mechanizované se uváděly menší vstupní náklady. Musíme si uvědomit, že v dobovém měřítku ceny práce vlastní provoz těžby ruční technologií byl zdaleka levnější, nežli provoz mechanizovaný. Udává se, že první stroj na výrobu lisované rašeliny v německojazyčné části jižních Čech pracoval až od roku 1905, a to na rašeliništi v Pestřicích (něm. Stögenwald) v dnešním okrese Český Krumlov.¹⁹⁴

Pokud hovoříme o *těžbě rypadly*, závažným technickým problémem tohoto druhu dobývání vždy představovaly dřevité elementy v rašeliništi. V praxi se také ukázalo, že těžba bagrováním také není příliš vhodná pro výrobu rašelinných cihel. Promísený materiál se totiž musel formovat do příslušného tvaru a u takto lisovaných rašelinných kusů probíhalo následné sušení o poznání obtížněji. V námi sledované etapě vývoje těžby (do poloviny 20. století) proto byla těžba rypadly využívána spíše pro jiné druhy produktů z rašeliny, zejména na kompostování, neboť zde promísení materiálu je naopak výhodou.¹⁹⁵

Ve druhé polovině 20. století se nejvíce rozšířil jiný typ mechanizované těžby rašeliny, totiž těžba *vrstevná*. Používala se na menších plochách a svou technologií se podobala polnímu hospodářství. Základním principem vrstevné těžby bylo frézování. Postup byl takový, že odvodněná a porostu zbavená rašelina se zkypruje pluhem, kultivátorem či jiným náradím. Výsledným produktem byla rašelinná drť, která našla využití především v kompostování, ale také jako chlévní stelivo. Avšak zde už máme co dočinění s jinou

¹⁹⁴ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebung des Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 106.

¹⁹⁵ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 20.

4.10 Užití rašeliny jako topiva

Pokud porovnáváme rašelinu jako prostředek k otopu s jinými druhy paliva, nestály si rašelinné borky nikterak špatně. Alespoň z hlediska vytápění obytných místností byla výhřevná hodnota dřeva a rašelinných borek poměrně vyrovnaná. Obyčejně platilo, že kamna a sporáky určené pro vytápění dřevem bylo možné bez jakékoli adaptace používat na otopem v podobě rašeliny. Podle zkušeností se však kamna konstruovaná pro topení kamenným uhlím na vytápění rašelinou příliš nehodila. V příručce Josef Kramáře z roku 1885, která má pomáhat ve vedení domácnosti a která podle autora byla sestavena *pomocí na slovo vzatých zdrojů*, čteme o rašelinných borkách: „Rašelina těžce se rozžhavlí, a tudíž nejlépe, když se na jiné hořící palivo, anebo na rozžhavené uhlí položí. Jakmile se ale rozžhavlí, žhár dlouho a vydává znamenitý žár, protože k vyhřívání obydlí velmi dobře se hodí; jen že třeba, aby kamna, v nichž se rašelinou topí, velmi dobrý tah měla, jinak cítíme v obydlí zápach bahnatý.“¹⁹⁷

Co se týče průmyslových provozů, byly v jižních Čechách rašelinné borky užívány nejvíce ve sklárnách; především v oblasti Pošumaví šlo veskrze o hromadný trend. Sklářny bývaly největšími odběrateli rašelinných borek z okolních těžebních středisek. Jako příklad práce na borkovišti pro sklárny můžeme jmenovat rašeliniště v katastrech vesnic Byňov (Böhmdorf, okr. České Budějovice), Černá v Pošumaví (Sarau, okr. Český Krumlov), Pestřice (Stögenwald, okr. Český Krumlov), Zvonková (Glöckelberg, okr. Český Krumlov), Strážný (Kuschwarda, okr. Prachatice) nebo Knížecí Pláně (Fürstenhut, okr. Prachatice).¹⁹⁸

4.11 Pálení rašelinného uhlí v milířích a pecích

Rašelina se také *pálila na uhlí*. Podobně jako v případě pálení dřevěného uhlí se tak dělo v milířích nebo ve zvláštních pecích. Pro vypálení musí být rašelina suchá, neboť při přílišné vlhkosti by se vysrážela vodní pára a mohlo dojít k uhasnutí. Rašelinné milíře byly tvaru kulatého nebo čtyřhranného. Celý rašelinný milíř byl pokryt hlínou či drny, aby byl dostatečně utěsněn. Ve spodní části milíře se mezi rašelinnými borkami ponechal otvor. Tento

¹⁹⁶ Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*. Praha 1951, s. 206.

¹⁹⁷ Kramář, Josef: *Poučný slovník domácí pro všeliké potřeby rodinného i společenského života sepsal a sestavil pomocí na slovo vzatých zdrojů*. Olomouc 1885, s. 377.

¹⁹⁸ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebung des Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 106.

otvor byl spojen se středem milíře, který se nazýval *král* (něm. Quandelpfahl, Quandelstange či Quandel). Po rozhoření se totiž na vrchu milíře zacpe průduch, kterým odcházel kouř. Dým tedy následně musí odcházet zmíněným otvorem ve spodní části. Když se z rašeliny vypálilo kýžené uhlí, musel se milíř ponechat poměrně dlouhou dobu vychladnout. Výsledná kvalita rašelinného uhlí však nejvíce závisela na vstupní surovině. Pokud se pro výpal použila příliš mladá pórovitá rašelina, charakter takto získaného uhlí byl taktéž pórovitý a drobivý. Proto se v praxi na pálení uhlí vybírala pouze rašelina dostatečně hutná.¹⁹⁹

Pokud výpal rašelinného uhlí probíhal v peci, pak tato stavba byla válcovitého tvaru, zakončená na způsob komolého kužele. Nahoře v klenutí pece se nacházelo několik otvorů a dole u základů stavby byl otvor na vybírání uhlí. Hořejší otvory byly opatřeny železnými „pokličkami“, které umožňovaly regulaci tahu. Spodní otvor se při pálení zazdíval cihlami. Rašelinná pec se uvnitř v určitých částech naplnila drobným dřevem, které se obestavělo rašelinnými borkami. Následně se pec nechala rozhořet jasným plamenem a poté se utěsnily hořejší otvory. Ostatní postup byl shodný s výpalem rašelinného uhlí v milířích.²⁰⁰

4.12 Užití rašeliny v zemědělství

Rašelina je v podstatě dodnes ceněna jako surovina k zastýlání v chlévních prostorách. K tomuto využití má totiž výborné fyzikální a fyziologické vlastnosti.

Mimo typicky rašelinářské oblasti však v českých zemích nebylo příliš rozšířeno podestýlání rašelinnou drtí. Spíše se zde chápalo jako náhražka v době nedostatku slámy. Rašelinná drť však byla hospodářskými teoretiky doporučována z několika důvodů. Důležitý byl dezinfekční efekt rašeliny. Nejlépe se k účelu zastýlání hodí rašelina mechovitě konzistence, tedy taková, která se nacházela ve vrchní vrstvě rašelinných ložisek. Aby dobře plnila svou funkci, nesmělo být v této rašelině přimísen jiný druh zeminy.²⁰¹

Ačkoli nejběžnějším stelivem v tradičním zemědělství v českých zemích byla sláma, vyskytovaly se také jiné možnosti, mezi nimi použití rašelinného steliva. Regionem, kde se rašelina používala k podestýlání v chlévech zcela obecně, byla na příklad Skandinávie.

Smyslem *stání* zřizovaných pro domácí zvířectvo bylo to, aby bylo udržováno v suchu a poskytovalo zvířeti pohodlné místo na odpočinek, tak zvané *lože*. Rašelina se ukázala jako výhodný prostředek, jak tomuto požadavku dostát. Jako výhodu dále zemědělci pocíťovali, že rašelinu zvíře neodkope, a tak zůstane rozprostřená v souvislé a pružné vrstvě. Stelivovou

¹⁹⁹ Hora, František Alois: *Technologie*. Vídeň 1862, s. 285–287.

²⁰⁰ Hora, František Alois: *Technologie*. Vídeň 1862, s. 285–287.

²⁰¹ Mohl, Antonín: *O hnoji chlévském*. Chrudim 1895, s. 25.

slámu dobytek naopak s oblibou požíral. Někteří autoři hospodářské literatury se tak snažili favorizovat rašelinnou podestýlku před slamnatou. Připomínali však, že ze spektra typů rašelin přichází pro podestýlání v úvahu především tak zvaná *mechová rašeliníková rašelina*. Nejvhodnější je *mladá* rašelina z rašeliníku. Za méně vhodnou byla považována rašelina *rákosová, ostrícová*. Kritériem tohoto výběru je nízký stupeň rozložení rašeliny a s tím související vysoká nasákavost. Ve stájích rašelina poutá čpavek z fekálií. Když se tato rašelina dostala z chléva jakožto hnůj do pole, výrazně zkvalitňovala ornici. To se dělo především tím, že ornici udržovala v kyprém stavu a také ji zvlhčovala.²⁰²

Od osmdesátých let 19. století v různých oblastech Evropy vznikaly různé továrny na zpracování rašeliny. Tyto podniky měly také velké množství rašelinného odpadu, které druhotně využívali zemědělci. Tento trend byl zahájen nejprve v Anglii a Belgii a posléze se přenesl také k nám. O využití rašeliny na podestýlání ve chlévech nás v této souvislosti koncem 19. století informuje zemědělský odborník Antonín Mohl (1859–1924): „Obyčejně ku stlaní používá se rašelinné drti, mechovitá to součást, která od vláknité se odděluje tím způsobem, že se rašelina buď rýčem neb strojem do cihel ze země vyryje, na slunci osuší a zimou nechá promrznout aneb přidavkem vápna se odkyselí, načež na strojích se drtí a síty pak podobnými mlýnkům, kde prach a hrubá část se odděluje, se prosívá.“²⁰³

Nejstarší podnik v jižních Čechách na výrobu rašelinného steliva byl založen roku 1888 hrabětem Buquoyem v Nových Hradech (něm. Gratzen). V roce 1894 následoval vznik podobného podniku na panství knížete Schwarzenberga v Černé v Pošumaví (něm. Schwarzbach). Menších podniků na výrobu rašelinného steliva bylo v regionu více. Často bývala pro tyto zemědělské účely využívána rašelina, která zbývala jako odpad při výrobě rašelinných borek na otop. Byla to na příklad rašelina, která špatně přezimovala, tedy při své příliš velké vlhkosti promrzla a ztratila tak svou strukturu. Pokud měl ovšem producent snahu vyrobit skutečně kvalitní stelivo, pak nešlo o pouhý vedlejší produkt z rašelinného otopu, nýbrž o speciálně vybranou surovinu. Jak bylo řečeno, na výrobu podestýlky se totiž nejlépe hodily geologicky mladší typy rašeliníšť. V regionech, kde měli rolníci snadný přístup k rašeliníšti, výroba rašelinného steliva většinou probíhala samostatně a pro vlastní potřebu.

204

Doporučovaný postup úpravy rašeliníště v případě získávání stelivové rašeliny byl ten,

²⁰² Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956, s. 58.

²⁰³ Mohl, Antonín: *O hnoji chlévském*. Chrudim 1895, s. 24–29.

²⁰⁴ Schreiber, Hans: *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen IV. Band der Moorehebung des Deutschösterreichischen Moorvereines*. Sebastiansberg 1924, S. 107.

že na zimu se rašeliniště mělo zorat. Následně se přes zimu nechal mráz a vlhkost působit na hrubé brázdy rašeliny. Na jaře, když se opět snížila vlhkost, se rašelina naházela na hromady a před deštěm se svezla pod střechu. Někdy se ke stlaní používala rašelina také čerstvě vydobytá z rašeliniště. V tom případě se doporučovalo přimísit vápno, aby došlo k odkyselení. Doporučený poměr byl na 1 q rašeliny 5 litrů vápenného mléka.²⁰⁵

Provedení tohoto postupu bylo v možnostech běžného menšího rolníka. Ve speciálních podnicích na výrobu stelivové rašeliny se však hmota steliva ještě speciálním způsobem čistila od nežádoucích vláknitých příměsů a od prachu. Výsledný tržní produkt se lisoval do balíků o hmotnosti přibližně 100 kg, který byl orámován latěmi či drátem. Na obchodní stelivovou rašelinu byly kladeny větší nároky co do kvality. Stelivo mělo být složeno pouze z kvalitní *mechovité* rašeliny bez pozůstatků jiných druhů zemin. Balík měl být kvalitně vysušený a zlisovaný. Konzistence tohoto výrobku měla být sypká, ovšem vyloučen byl obsah prachu. Takto popisovaný ideál se však často lišil od reálného stavu, kdy nejednou rašelinná podestýlka způsobovala v chlévě zvýšenou prašnost. Kvůli této prašnosti proto u mnohých hospodářů nebyla rašelinná podestýlka v oblibě.²⁰⁶

Použití stelivové rašeliny mělo také svůj řád. Nejprve musely být stáje vyčištěny, aby se následně nastlala vrstva rašeliny, která se urovnávala hráběmi. Rašelina se buď do jednotlivých stání dávala samotná, nebo v kombinaci se stelivovou slámou navrchu. Rašelinný podklad se mohl ponechat ve stáji tak dlouho, dokud jeho vlhkost již nevyžadovala výměnu za novou vrstvu rašeliny. Denně se ze stáji odstraňovala promočená místa, přičemž za ideální dobu se považovalo krmení dobytka. Než se přistlala nová vrstva, hospodář vidlemi nakypřil zbytky starší rašeliny. Teprve tehdy, když rašelina byla zcela nasycena močí, se kompletně vyvážela na hnojiště a celá stáj se vystlala novou rašelinou. Nejoblíbenější bylo zastýlání rašelinou u koní, ale často se vyskytovala také u hovězího dobytka a u drůbeže.²⁰⁷

4.13 Specifické způsoby zužitkování rašeliny

Kromě těžby rašeliny pro průmysl (palivo) a zemědělství (stelivo) existovala pochopitelně řada dalších využití této suroviny. Jakkoli bylo ještě po celou první polovinu 20. století dominantní získávání paliva a steliva, rašelina byla v obdobích nedostatku (na příklad za první světové války) chápána také jako (náhražková) surovina chemického průmyslu, na příklad pro výrobu papíru či stavebních materiálů.

²⁰⁵ Mohl, Antonín: *O hnoji chlévském*. Chrudim 1895, s. 25.

²⁰⁶ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 154–155.

²⁰⁷ Mohl, Antonín: *O hnoji chlévském*. Chrudim 1895, s. 25.

Jiným, z dnešního pohledu poněkud kuriózním užitím rašeliny v běžném životě, bylo využití konzervační funkce rašeliny. Rašelina byla v minulosti reálně užívána jako balicí materiál pro přepravu a uskladnění ovoce, zeleniny, vajec atd. Smyslem tohoto opatření bylo, aby rašelina zmírnila výkyvy teplot a také ochraňovala zemědělské produkty od hniloby a jiné infekce. Navíc mohlo ovoce a zelenina v prostředí rašeliny lépe samovolně dozrát.²⁰⁸

Specifické užití rašeliny bychom našli v lázeňství. Již ve starém Řecku a Římě bylo známo *lечение bahnem*, čili peloterapie. Bahenní zábaly sloužily k léčení revmatismu, ischiasu, dny a dalších chorob. Literatura udává, že využití rašeliny k léčebným koupelím bylo poprvé zdokumentováno na území Čech. Koncem 18. století se již praktikovaly ve Františkových Lázních „po domácku“ slatinné zábaly. Tuto terapii pak rozpracoval dr. Adler (zemř. 1810). První budova lázní s léčebnými koupelemi v rašelině byla uvedena do provozu v roce 1809 v Konstantinových Lázních (tehdy Novoveské Lázně). Dále byly zavedeny koupele ve slatině ve Františkových Lázních v roce 1815. Ze západních Čech se rašelinné lázně rozšířily také do jiných oblastí. V jižních Čechách to byla Bechyně druhé poloviny 19. století. V Třeboni rašelinné lázně vznikly v roce 1883. Je zajímavé, že právě v oblasti největšího výskytu rašelin u nás, tedy v jižních Čechách, se léčba rašelinou začala provádět poměrně pozdě a pouze ve dvou lokalitách, tedy Třeboni a Bečyni. V německých zemích byly první slatinné lázně uvedeny do provozu v Meinbergu v roce 1819 (tato provozovna bývá také někdy označována za nejstarší slatinné lázně na světě). Specifikem těžby rašeliny pro lázeňství bylo to, že se rašelina nesměla předem odvodnit, jak bylo pravidlem při všech ostatních typech těžby. Rašelina se tak těžila takříkajíc přímo „z vody“. Ruční těžba byla tímto způsobem velmi obtížná. Pod vodou nebylo možné vytěžit vše, a tak docházelo k devastaci ložiska a jeho neúplnému využití. Za nekvalitnější rašelinu pro lázeňství se považovala ta s obsahem síry a železa. Zásoby sirnoželezité slatiny se nacházely v lázeňských oblastech u Františkových Lázní, Toušně, Třeboně, Bělohradu a Bečyně. Když se rašelina vyzdvihla z ložiska, bylo třeba ji „haldovat“, aby uvnitř materiálu došlo k požadovaným chemickým procesům, jejichž výsledkem bylo zvýšené množství síranů v rašelině. Haldovaná rašelina se následně dopravila do provozu lázní, kde se připravovaly koupele, zábaly či obklady. Bylo nutné odstranit z hmoty rašeliny zbytky kořenů, větví, rákosu apod. Následně se rašelina drtila, mísila s vodou a nahřívala na požadovanou teplotu. V detailech měly každé lázně svůj vlastní postup přípravy léčebné rašeliny.²⁰⁹

²⁰⁸ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 156.

²⁰⁹ Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965, s. 146–148.

5. Lidová výroba v regionu: košíkářství

V národopisné literatuře se ustálil pojem *lidová výroba*. Obecně řečeno je výroba proces, ve kterém lidé spojením výrobními vztahy vytvářejí materiální statky. Z toho plyne, že výroba má společenský charakter a je historicky podmíněna. Je zřejmé, že výroba náleží do oblasti výzkumu ekonomických, technických i společenských věd. Podle M. Války je vlastním předmětem etnografického studia *zbožní malovýroba*, která se označuje termínem lidová výroba. Teoretické členění lidové výroby se vyvíjelo od vydání Rieglovy práce *Volkskunst, Hausfleiss, Hausindustrie* (Berlin 1894), kde je tematizován vztah mezi „domácí pílí“, „domácím průmyslem“ a lidovým uměním. Termín „domácí průmysl“ byl hojně využíván také v češtině ještě v době poválečné (např. Pistoriova práce *Lidová a umělecká výroba* z roku 1946).²¹⁰

Třetí díl *Československé vlastivědy*, svazek *Lidová kultura*, nabízí z pera Vladimíra Scheuflera následující vymezení lidové výroby: „Lidovou výrobou rozumíme souhrn rukodělných výrob, proměnlivých časově, místně, etnicky a ekonomicky, jež lidové kultuře vtiskují osobité rysy z hlediska výrobního, výtvarného a společenského a jsou pro ní v daném období a oblasti typické. V českých zemích spadá do oblasti lidové výroby zhruba na 80 výrobních odvětví, provozovaných podomácku, řemeslně i manufakturně a zpracovávajících téměř všechny u nás dostupné suroviny domácí i dovážené. (...)“²¹¹

Ve zmíněné zásadní národopisné publikaci *Lidová kultura* z roku 1968 V. Scheufler dále kodifikoval teoretické rozčlenění lidové výroby, které je v národopisné literatuře nadále všeobecně užíváno. Jde o triádu pojmů *domácí výroba*, *domácká výroba* a *výroba řemeslná*.

Domácí výroba je prováděná výhradně pro vlastní potřebu a je provozovaná příležitostně. Šlo o zajištění materiálních potřeb (jako je strava, oblečení a obydlí) vedle zemědělských prací. Nejčastějším materiálem zde bylo dřevo, rostlinná pletiva, textilní vlákna, kůže a kámen. Dělní práce v domácí výrobě existovala mezi mužem a ženou.

Domácká výroba je rukodělná zbožní malovýroba, při které zaučení výrobci neměli právní zajištění. V. Scheufler uvádí tři kvalitativní stupně domácké výroby. V prvním případě jde o domácí výrobu, jejíž přebytky se směňují. Dále (2.) se může jednat o variantu, kdy výroba zboží je sezónní či příležitostná. A konečně (3.) může jít o pravidelnou výrobu zboží pro zprostředkovatele či objednavatele z dodaných surovin za pomoci půjčených či vlastních nástrojů. Domácká výroba umožňovala úzkou specializaci a dělbu práce. Výroba byla

²¹⁰ Válka, Miroslav: *Lidová výroba jako kulturní fenomén*. In: Tykal, Roman (ed.): *Domácká výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Sborník referátů ze semináře. Měčín 2000, s. 6.

²¹¹ *Československá vlastivěda III. Lidová kultura*. Praha 196, s. 57.

provozována přímo v obydlí výrobce, nejčastěji za pomoci rodinných příslušníků, ovšem jejím organizátorem byl většinou podnikatel (gestor). Mezi podnikatelem a výrobcem stál ještě další subjekt (mistr, faktor, majitel výrobních prostředků, dopravce či přepravce), který dodával suroviny a odebíral dílo. Mezi typické domácké výroby v českých zemích patřilo přadláctví, tkalcovství, krajkářství a také zpracování dřeva a přírodních pletiv.

Řemeslnou výrobu provádí kvalifikovaní výrobci, tedy profesionálové, nejčastěji ve městě. Někdy se dodává k této triádě čtvrtý prvek, *lidová umělecká výroba*.²¹²

Teprve postupně se prosadil názor, že lidová výroba zahrnuje nejen výrobu domácí a domáckou, ale také řemeslnou. Někteří autoři v raných obdobích národopisu proti sobě stavěli lidovou výrobu a řemeslnou výrobu. V. Scheufler v kritice této umělé dichotomie uvádí, že jde o pojmy z odlišných společenských věd. Zatímco pojem „lidová výroba“ vychází z národopisu, pojem „řemeslo“ má svůj původ v oblasti právní či ekonomické.²¹³

Obecně lze říci, že vrcholem vývoje domácké výroby byla léta 1850–1880. Po této etapě začal počet domáckých výrobců klesat, což souviselo s rozvojem mechanizace a automatizace. Přesto koncem 19. století bylo podle dobových statistik v českých zemích přibližně 16 až 18 % obyvatelstva více nebo méně závislých na domácké výrobě. Právní zajištění domáckých výrobců bylo předmětem společenských diskuzí od konce 19. století, avšak reálné projevy v legislativě nastaly až se vznikem Československé republiky. V roce 1920 byl totiž vydán *Zákon o úpravě pracovních a mzdových poměrů domácké práce*. Většina domáckých výrobců však nebyla plně závislá na tomto druhu své činnosti. Domácká výroba byla totiž nejčastěji kombinována s jinými zdroji obživy. Dobové státní statistiky, soupisové akce a publikace obchodních a živnostenských komor tak zahrnují mezi domácké výrobce také jedince, kteří byli ekonomicky činní ještě v zemědělství, v dělnických profesích či v živnostech.²¹⁴

Koškářství v jižních Čechách patřilo mezi domáckou výrobu, kterou podporovaly vlastenecké/nacionalistické spolky české (např. Národní jednota pošumavská) i německé (např. Der Deutsche Böhmerwaldbund). Jmenovaný spolek Deutscher Böhmerwaldbund se pokusil v devadesátých letech 19. století zavést výrobu košíků v Horní Plané. Avšak výroba zde nedosahovala velký rozměrů. Výrobci zde kromě košů vyráběli také doplňkové části vozů (*košíny*) a sami se svými výrobky obchodovali. Na konci 19. století šlo přibližně o patnáct

²¹² Tamtéž.

²¹³ Československá vlastivěda III. Lidová kultura. Praha 1968, s. 58

²¹⁴ Scheufler, Vladimír: *Domácká výroba*. In: Robek, Antonín – Vařeka, Josef a kol.: Národopis. Jihočeská vlastivěda. České Budějovice 1987, s. 76–83.

rodin, které se navíc věnovaly košíkářství pouze sezónně. Existenčně závislí byli tito lidé na jiném zdroji příjmu. Košíkářství v Horní Plané a podobných jihočeských střediscích souviselo s odbornou košíkářskou školou, která vznikla ve Volyni v roce 1887. Výrobky z této školy byly kvalitnější a levnější, takže pro košíkáře v Horní Plané představovala významnou konkurenci. Přesto se v Horní Plané tato výroba udržela až do druhé světové války.²¹⁵

V meziválečném období se jihočeští regionalisté snažili skrze různé aktivity pozdvihnout hospodářskou situaci jihočeského regionu. Tyto snahy měly kořeny již ve druhé polovině 19. století, kdy se výrazněji začalo projevovat hospodářské zaostávání jižní části Čech za zprůmyslněným severem. Tento hospodářský problém jižních Čech vešel ve známost pod pojmenováním „otázka jihočeská“.²¹⁶

V široce pojímané oblasti jihu Čech regionální hospodářští teoretici v meziválečném období registrovali následující druhy průmyslových výrob menšího rozsahu, které by mohly pomoci s hospodářským povznesením kraje. Na Benešovsku se zpracovávalo peří; Příbramsko mělo svůj potenciál ve výrobě zboží z plechu; Sedlčany rovněž ve zpracování peří; v oblasti Horšovského Týna se zpracovávala husí kůže; na Domažlicku bylo podle teoretiků záhodno podporovat hračky a tzv. chodskou keramiku. V Milevku se nacházela výroba bižuterie a také psacích a kuřáckých potřeb; v Táboře kartáčů, štětců, brašnářského zboží; v Kamenicích nad Lipou perleťové knoflíky; v Týně nad Vltavou, Sušici a Prachaticích dřevěné zboží a hračky; ve Strakonících a Vimperku slaměné zboží a pletařské výrobky; v Českých Budějovicích nábytkářství a smaltované zboží; v Třeboni *těžba rašeliny, výroba hliněného nádobí a slaměného zboží*; v Českém Krumlově soustružnické zboží.

Tento seznam byl sestaven ve třicátých letech pro Stockého Program regionální práce za pomoci příslušných okresních a městských úřadů a některých živnostenských společenstev. Jako zásadní problém těchto drobných živností se uváděla špatná organizace práce. Těmito druhy obživy se podle autora zaměstnávali lidé především sociálně slabí, kteří nedovedli obchodně využít svou zručnost a měli tedy potíže s prodejem výrobků za odpovídající cenu.²¹⁷ Jiní hospodářští teoretici byli vůči nadějím vkládaným do domácího průmyslu skeptičtí. Na příklad na konferenci jihočeských regionalistů v roce 1920 se uvádělo: „Dnes je domácí výroba placena lépe než průmyslová. (...) Od košíkářství nelze si slibovat žádného posílení,

²¹⁵ Robek, Antonín – Vařeka, Josef a kol.: *Národopis. Jihočeská vlastivěda*. České Budějovice 1987, s. 76–83.

²¹⁶ Např.: Muk, Jan: *K historii jihočešství*. České Budějovice 1940.

²¹⁷ Šimek, R. G.: *Jihočeský domácí průmysl*. In: Stocký, Jan: *Jižní Čechy. Kulturní, hospodářský, sociální vývoj a stav. Program regionální práce*. Praha 1937, s. 148–152.

vždyť kdo dnes potřebuje nůši nebo koš mimo bramboráře a řepáře?“²¹⁸

Někteří jihočeští regionalisté ve svých plánech na hospodářské povznesení regionu počítali také s domácí výrobou, včetně košíkářství. Když hospodářský teoretik Jan Stocký ve dvacátých letech 20. století rekapituluje ekonomický obraz oblasti Třebońska, vidí zde pouze dvě sklárny, velký mlýn a schwazenerský pivovar v Třeboni – který navíc trpí nedostatkem odbytu. Poválečná parcelace půdy velkostatků ztlumila vystěhovalectví z Třebońska, avšak problémy s nezaměstnaností zůstaly. Úřady se snažily nezaměstnanost tlumit zadáváním zakázek tzv. nouzových staveb. Hospodářská situace na Třeboňsku se také změnila úpravou průběhu státních hranic s Rakouskem, tedy připojením tzv. Českého Vitorazska v roce 1920 k Československé republice. Bylo zřejmé, že toto území doposud hospodářsky „tíhlo k Vídni“. Navíc z hlediska silniční vybavenosti nebylo Vitorazsko příliš kvalitně napojené na zbytek třeboňského okresu, potažmo na ekonomiku Československého státu. V této nelehké hospodářské situaci se také hledalo řešení v podpoře domácí výroby („zimního průmyslu z rákosí a knoflíkářství“).²¹⁹

Své představy o posílení domácího průmyslu v regionu vyjadřoval také jeden představitelů třeboňského okresního úřadu A. Korb takto: „Na Vitorazsku v obcích Rapšach, Kunšach i jiných, pak i obci Nová Ves u Klikova, zabývá se mnoho občanů i s dětmi již po léta výrobou ošatek, opálek, různých rohožek, košíků, košťat atd. A výrobky tyto skupují od nich místní obchodníci, kteří sprostředkují jejich odbyt. Tento domácí průmysl jest tu dosti hojně zakořeněn a jest na místě, aby se udržel mezi obyvatelstvem jako doplňující a náhradní zaměstnání hlavně pro dobu zimní, kdy není jiné práce. Myslím, že je to možné buď sdružením výrobců, anebo lepší organizací odbytovou, než-li tomu jest dosud.“²²⁰

Výroba loubkových košů byla tedy rozšířena zejména v oblasti tzv. Českého Vitorazska a jeho bezprostředního okolí. V největším měřítku bychom podomácké výrobce našli v Rapšachu a okolních obcích. Literatura často uvádí za oblast rozšíření výroby předmětů z loubku „Suchdolsko“. Je třeba si však uvědomit, že z historického hlediska toto vymezení není zcela přesné. V samotném Suchdole se nebyli košíkáři-domáctí výrobci nijak výrazněji zastoupeni²²¹ Jižně od Suchdola vedla až do roku 1920 zemská hranice. Domáctí výrobci byli nejvíce zastoupeni v tehdejších pohraničních obcích třeboňského okresu

²¹⁸ *K jihočeskému regionalismu. Zápis o jednání jubilejního a pracovního sjezdu krajinského spolku jihočeské mladé pokrokové inteligence z bývalého kraje Prácheňského*. Moučka, A. – Štětka, I. (eds.). Strakonice 1921.

²¹⁹ Stocký, Jan: *Hospodářský obraz jižních Čech*. Praha 1925, s. 35–36.

²²⁰ Semrád, O. (ed.): *Třeboňsko*. Třeboň 1926.

²²¹ Teprve po nuceném vystěhování obyvatel Rapšachu, Kunšachu a Nové Vsi u Klikova v padesátých letech 20. století se do Suchdola přestěhovali někteří z těchto domácích výrobců jmenovaných obcí.

(především Nová Ves u Klikova) a za zemskou hranicí v Dolním Rakousku (především obec Rapšach s jeho osadami a menší obec Kunšach).²²²

Ze školní kroniky školy se dozvídáme, že v únoru roku 1897 byla v Nové Vsi otevřena *košíkářská škola*. Financovala Národní jednotka pošumavská, resp. její třeboňský odbor. Vyučovalo se v domě čp. 31 u Marků. Přihlásilo se čtyřicet pět žáků, ale malá místnost umožňovala přijmout pouze deset z nich. Bylo tedy přijato pět dívek a pět chlapců, kterým bylo více než čtrnáct let. Učitelem zde byl košíkářský mistr J. Šibřina z Třeboně.²²³

V Nové Vsi v roce 1921 vypadaly ceny místních výrobků následovně. Koš na prádlo se prodával za 18 Kč (v roce 1919 cena však byla až 24 Kč), koš na brambory stál 8 Kč, jedna ošatka 2, 40 Kč (v roce 1914 5 Kč).²²⁴

Kronika obce Rapšach uvádí ceny zboží ve dvacátých letech. Za opálky o průměru osmdesát centimetrů (*měrovky*) dostával výrobce 10 korun, za menší opálky o průměru sedmdesát centimetrů (*tříčtvrteční*) to bylo 10 korun, za opálky průměru šedesát centimetrů (*půlky*) se tržilo 6 korun, za menší padesáticetcentimetrové opálky (*čtvrteční*) pak 4, 50 Kč. U košů na prádlo uvedl rapšašský kronikář cenu 10 korun a u košů bramborových 5, 50 korun. Cena ošatek se také poněkud lišila podle velikosti. Okrouhlé ošatky o průměru 36 cm až 42 cm se platily 1, 60 korun za kus a ošatky pro večky 2 Kč. Cena klekátek na mytí podlahy tehdy byla rovněž 2 Kč.²²⁵

Košíkáři se vyskytovali také v jiné „vitorazské obci“, v Krabonoši, kde bylo dokonce roku 1928 založeno košíkářské družstvo. Impuls pocházel od Národní jednoty pošumavské a družstvo bylo umístěno v domku Veleobce Baráčníků. Smyslem družstva mělo být „hospodářské posílení české zdejší menšiny“. Místní učitel k jeho vzniku poznamenal: „Je si jenom přát, aby družstvo toto splnilo plně svůj úkol.“²²⁶

²²² Bouček, Vladimír: *Co a jak můžeme začlenit z tradiční lidové výroby do současného života*. In: *Věci a lidé 1–2*, 1954, s. 6–85. s. 28; Šenfeldová, Helena: *Pletení z loubků. Technologie lidové výroby*. Uherské Hradiště 1975.

²²³ SOkA Jindřichův Hradec, fond Národní škola Nová Ves u Klikova, *Kronika české školy v Nové Vsi*, 1889–1938, s. 32.

²²⁴ *Kronika české školy v Nové Vsi*, 1889–1938, s. 167–168.

²²⁵ Obecní úřad Rapšach, *Pamětní kniha obce Rapšach I.*, s. 105.

²²⁶ SOkA Jindřichův Hradec, fond Národní škola Krabonoš, *Kronika školy Krabonoš 1920–1949* (školní rok 1927–1928).

Závěr

Tato práce se snažila poskytnout základní vhled do souboru subsistenčních praktik zvolené modelové lokality. Nešlo zde historický popis každodennosti jedné obce na českorakouském pomezí či o vlastivědný místopis. Lokalita Nová Ves/Kösslersdorf byla vybrána pro účely této práce jako typický příklad sídelní lokality, kde bychom v minulosti našli specifickou kombinaci lesní výroby, těžby rašeliny a dopňkových zdrojů obživy – zejména domácí košíkářské výroby.

Podomácká výroba slaměných ošatek a košů z borovicových loubků v daném regionu je v národopisné literatuře poměrně kvalitně zpracována. Zejména jde o technologické postupy; méně se dosavadní literatura věnovala sociálnímu a hospodářskému kontextu této výroby. Tato práce se proto snažila zasadit dosavadní poznatky do kontextu hospodářského vývoje příslušné části jihočeského regionu od konce 18. století do zániku hromadné domácí košíkářské výroby v polovině 20. století.

Autorovi jevílo jako nejpřínosnější položit hlavní důraz na problematiku těžby a zpracování rašeliny v kontextu nástupu sklářského a železářského podnikání v 18. století. Tradiční národopisné studium se touto problematikou doposud hlouběji nezabývalo, a tak „kulturní dějiny rašeliny“ stále čekají na svůj vstup do české odborné literatury. Svou skromnou měrou k tomu chtěla přispět také tato monografie. Etnologická konceptualizace rašelinářství má tu výhodu, že je schopna počítat se sociálním kontextem této výroby. Samotné dějiny technologie se totiž příliš často stávají dějinami vědeckých poznatků.

Dobová rašelinářská literatura v čele s klasiky žánru, které jsme citovali v této práci (např. František L. Sitenský, Hans Schreiber, Jaroslav Spirhanzl), si vedle technologických popisů všimná četných regionálních specifíků těžby rašeliny a seznamuje nás tak mimoděk s neracionálními („lidovými“) způsoby těžby. Etnologický výzkum exploatace rašeliníšť od 18. do poloviny 20. století zde má svůj základní informační zdroj, který se přímo nabízí k dalšímu badatelskému využití.

Seznam použité literatury

- Adámek, *Přehled vývoje politické správy na odtrženém území jižních Čech v letech 1938–1945*, In: Jihočeský sborník historický 51, 1982, s. 5–19.
- Adler, Jiří: *Zaniklá sklárna v Suchdole nad Lužnicí*. In: Jihočeský sborník historický 53, 1984, 10–17.
- Baran, Ludvík: *Jihočeské nůše*. In: Český lid, 46, 1959, s. 120–124.
- Bartoněk, Antonín (ed.): *Průvodce krajem a jeho kulturou. Waldviertel, Weinviertel, jižní Morava*. Břeclav 1999.
- Blau, Josef: *Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunst I. Wald- und Holzarbeit*. Praha 1917.
- Bušta, J. a kol.: *Františkov. Informační soubor pro návštěvníky osady Františkov*. Františkov 2011.
- Cabada, Ladislav a kol.: *Evropa regionů*. Plzeň 2009.
- Cílek, Václav: *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha 2002.
- Červinka, Vojtěch: *Pokusné hospodářství rašelinné v Zálší*. Praha 1922.
- Cuřín, František a kol.: *Jazyk. Nářečí, místní jména, slangy*. České Budějovice 1986.
- Dohnal, Zdeněk a kol.: *Československá rašeliniště a slatiniště*. Praha 1965.
- Domečka, Ludvík: *Osídlení krajiny jindřichohradecké a novo-bystřické*. Jindřichův Hradec 1893.
- Dostál, Jaroslav: *Novohradské hory. Novohradské hory, podhůří Novohradských hor, Třeboňská pánev, Vltavotýnská pahorkatina, Českobudějovická pánev, Prachaticko-Českokrumlovské podhůří, nejvýchodnější cíp Šumavy*. Praha 1937.
- Drobil, Emil: *Jihočeské dítě. Črty povahopisné, kulturní a národopisné*. České Budějovice 1927.
- Drobil, Emil: *Národní školství v pohraničních okresech jihočeských*. České Budějovice 1928.
- Dykyjová, Dagmar: *Třeboňsko. Příroda a člověk v krajině pětileté růže*. Třeboň 2000.
- Eberhardová, Arnoštka – Šenfildová, Helena: *Sláma a orobinec. Technologie lidové výroby I*. Uherské Hradiště 1970.
- Franta, Josef: *Okres Třeboňský. Nástin statisticko-historický*. Praha 1881.
- Hadač, A. V.: *Třeboňsko ve válečných dobách před sto lety*. Třeboň 1915.
- Hauer, Rupert: *Heimatkunde des Bezirkes Gmünd*. Gmünd 1986.
- Hlubuček, Karel: *Doudlebský rok I. Od Nového roku do Hromic*. Doudlebský archiv národopisný 1952.

- Hlubuček, Karel: *Doudlebský rok II. Zvyky masopustní*. Doudlebský archiv národopisný 1953.
- Hofmann Gustav: *Jihočeské železářny v 19. století*. In: Jihočeský sborník historický 39, 1970, s. 243–251.
- Hokr, Vladimír a kol.: *Paměti Vitorazska. Novohradsko, Třeboňsko, Waldviertel. Průvodce naučnou cyklotrasou*. Nové Hradky 2003.
- Holub, Zbyněk: *Lexikon nejjižnějšího úseku českých nářečí*. Dobrá Voda 2003.
- Hubka, Antonín: *Čechové v Dolních Rakousích. Studie z cest*. Praha 1901.
- Hubka, Antonín: *Naše menšiny a smíšené kraje na českém jihu*. Praha 1899. DIG
- Chadt, Karel: *Kronika rodu Chadtů*. Brno 1987. [rukopis]
- Chadt-Ševětínský, Jan: *Dějiny lesů v Čechách*. Písek 1895.
- Janotka, Miroslav – Linhart, Karel: *Řemesla našich předků*. Praha 1987.
- Janotka, Miroslav – Linhart, Karel: *Zapomenutá řemesla*. Praha 1984.
- Janoušek, Emanuel: *Chlum u Třeboně před stopadesáti lety*. Chlum u Třeboně 1937.
- Janoušek, Emanuel: *Rybníkářské dílo Krajířů v jižních Čechách*. In: Časopis spolku přátel starožitností 58, 1950, s. 8–24
- Janoušek, Emanuel: *Historie porostů v lesích bývalého panství Chlum u Třeboně*. In: Sborník Československé akademie zemědělských věd. Historie a musejnictví 3, 1958, č. 4, s. 265–282.
- Janoušek, Emanuel: *Počátky úpravy lesního hospodářství na panství Chlumu u Třeboně. Příspěvek k analýze lesních odhadů katastru josefínského a prvních systemisačních elaborátů*. In: Lesnická práce 15, 1936, s. 425–449.
- Janoušek, Emanuel: *Železářny v Chlumu u Třeboně*. In: Jihočeský sborník historický 28, 1959, s. 65–75, 124–134.
- Haškovec, Prokop Miroslav (ed.): *Jihočeská čítanka. Sborník poučných statí o povaze a rázu krajův i životě v jižních Čechách*. Praha 1921.
- Jeník, Jan – Přibil, Stanislav (eds.): *Ekologie a ekonomika Třeboňska. Sborník přednášek I, II*. Třeboň 1978.
- Jeřábek, Milan – Jaroslav Dokoupil – Tomáš Havlíček a kol.: *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha 2004.
- Jílek, František: *Jihočeský člověk a jeho řeč*. České Budějovice 1961.
- Jindrová, Eliška – Jindra, Jaromír: *Město, odkud pocházím. České Velenice*. České Budějovice 2002.
- Jirásko, Luděk: *Vývoj česko-rakouské hranice na Novobystřicku do 15. století*, In: Jihočeský sborník historický 46, 1977, 8–24.
- Jiroušek, Bohumil: *Alkoholismus a Třeboňsko roku 1900*. In: Výběr 34, č. 3, 1997, s. 215–

216.

Kalbáč, Antonín: *Vitorazsko*. Praha 1921.

Katalog krajinské výstavy na Vitorazsku v Českých Velenicích. Třeboň 1927.

Katzenschlager, Wolfgang: *Vitorazsko – Weitraer Gebiet?* In: *Das Waldviertel* 46, 1997, s. 124–166.

Koblasa, Pavel: *Německo-český slovníček místních jmen na Jindřichohradecku*. České Budějovice 1998.

Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Chlum u Třeboně. Kapitoly z dějin jihočeského pohraničí*. Chlum u Třeboně 1979.

Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Staňkov. Kronika čtyř století*. Chlum u Třeboně 1983.

Kodl, František – Kodlová, Jiřina: *Stříbřec nad hladinami rybníků*. Třeboň 2002.

Komlosy, Andrea (Hg.): *Industrie Kultur Mühluviertel, Waldviertel, Südböhmen. Reisen im Grenzland*. Wien 1995.

Komlosy, Andrea (Hrsg.): *Spinnen, Spulen, Weben. Leben und Arbeiten im Waldviertel und anderen ländlichen Textilregionen*. Krems an der Donau – Horn 1991.

Kořan, Jan: *K počátkům jihočeského průmyslu železářského*. In: *Jihočeský sborník historický* 11, 1938, s. 46–53, 76–82.

Kořan, Jan: *Staré české železářství*. Praha 1946.

Kovařík, David: *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Brno 2006.

Kovařík, David: *Zánik obcí a osad na Novobystřicku po roce 1945*. In: *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska* 16, 2004, s. 91–100.

Kovařík, David: *Vysídlení Němců z okresu Jindřichův Hradec 1945–1948*, In: *Jihočeský sborník historický*, 2005, s. 219–234.

Krejča, František: *Sto let jihočeského národopisu. Výstava z národopisných sbírek Jihočeského muzea v Českých Budějovicích k výročí Národopisné výstavy Československé*. České Budějovice 1995.

Kropíková, Lucie: *Život na hranici na příkladu obce Rapšach v první polovině 20. století*. Diplomová práce. České Budějovice 2003.

Kroupa, Stanislav: *Zázraky před jižní hranicí. Pohled z Novohradských hor do měst a vesnic v jižní části roviny třeboňské*. České Budějovice 2005.

Kuchyňka, Vladimír: *K historii česko-rakouské státní hranice v oblasti Chlumu u Třeboně a Nové Bystřice*. In: *Jindřichohradecký vlastivědný sborník* 14, 2002, s. 8–13.

Langhammerová, Jiřina: *Jižní Čechy. Kraj, lidé, tradice*. Praha 2011.

- Láznička, Jan a kol: *Encyklopedie strojů a nářadí. Zemědělství*. Praha 2011.
- Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.), Praha 2007.
- Mácha, Václav: *Pastevnictví v Československé republice*. Praha 1926.
- Mareš, František: *České sklo. Příspěvky k dějinám jeho až do konce XVIII. století*. Praha 1893.
- Mlynářík, Ján: *Tragédie Vitorazska 1945–1953. Poprava v Tušti*. Třeboň 2005.
- Matouš, František: *Třeboň*. Praha 1972.
- Maxa, Václav: *Vzpomínky*. Třeboň 1965. Rukopis v knihovně SOA Třeboň.
- Muk, Jan: *Národopisné obrázky z Jindřichohradecka*. Jindřichův Hradec 1941.
- Muk, Jan: *Počátky průmyslu na Jindřichohradecku*. Jindřichův Hradec 1937.
- Nedvěd, Pavel – Voděrová, Hana: *Šumavské vzpomínky. Na časy, kdy práce voněla lesem*. Plzeň 2009.
- Nikrmajer, Leoš: *Události v Rapšachu na podzim 1938*. In: Výběr 47, 2010, 3, s. 179–182.
- Nikrmajer, Leoš: *Velká hospodářská krize na Třeboňsku*. In: Výběr 45, 2008, č. 2, s. 128–131.
- Nováková, Stanislava: *Krajířové z Krajku. Z Korutan do zemí České koruny*. České Budějovice 2010.
- Oesterreicher, Jiří: *K názvu vsi Rapšachu/Rapischachu/Rottenschachen na Suchdolsku. Příspěvek k dějinám Suchdolska a tzv. Českého Vitorazska*. In: Jihočeský sborník historický 76, 2006, s. 192–203.
- Oesterreicher, Jiří: *Problematisches „Vitorazsko“*. In: Das Waldviertel 54, 2005, s. 21–36.
- Oesterreicher, Jiří: *Vitorazský mýtus. Historie římsko-katolické církevní správy v oblasti tzv. Českého Vitorazska*. České Budějovice 2003 (diplomová práce Historického ústavu Jihočeské univerzity).
- Pačísková, Dana: *Vysídlení pohraničních obcí na Novobystřicku na přelomu 40. a 50. let 20. století*. In: Výběr 36, 1999, 4, s. 257–264.
- Pavlišťík, Karel: *Dřevo, proutí, sláma v tradiční rukodělné výrobě na Podřevnicku*. Zlín 2011.
- Pecelt, Antonín: *Mizející řemesla*. Praha 1958.
- Petráň, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha 2011.
- Petráň, Josef – Petráňová, Lydia: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha 2000.
- Pinc, Karel: *Kytička pověstí jihočeských*. České Budějovice 1945.
- Procházka, Zdeněk: *Putování po zaniklých místech Českého lesa I. Domažlicko. Osudy 50 zaniklých obcí, vsí a samot*. Domažlice 2007.
- Procházka, Zdeněk: *Putování po zaniklých místech Českého lesa II. Tachovsko. Osudy 45*

- zaniklých obcí, vsí a samot. Domažlice 2011.
- Proměny sudetské krajiny. Matěj Spurný (ed.). Praha 2006.
- Pospíšil, Josef: *Klikov na panství chlumeckém*. Třeboň, b. d.
- Profous, Antonín: *Místní jména v Čechách*, I–IV. Praha 1954–1957.
- Robek, Antonín – Vařeka, Josef a kol.: *Národopis. Jihočeská vlastivěda*. České Budějovice 1987.
- Robek, Antonín: *K problematice etnografického studia českého dělnictva*. Praha 1966.
- Rošický, Václav, *Košikářství*. Praha 1897.
- Růžička, Miloš O.: *Několik poznámek k průběhu lidového roku v národnostně smíšeném česko-německém území jihovýchodních Čech na Jindřichohradecku a Novobystřicku na konci XIX. a ve XX. století*. Jindřichův Hradec 1970.
- Schreiber, Hans (ed.): *Moore des Böhmerwaldes und des deutschen Südböhmen*. Sebastiansberg 1924.
- Sedláček, August: *Jak se měnily a ustálily meze Čech a Rakous Dolních*. Tábor 1877.
- Sedláček, August: *Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy*. Praha 1920.
- Sedláček, August: *Z dějin Vitorazska. Jak se tvořily a měnily meze Čech a Rakous Dolních*. Tábor 1920.
- Sedlák, Jan: *Klikovská keramika 1880–1950*. Praha 1998. Diplomová práce Ústavu etnologie FF UK.
- Semrád, O (ed.): *Třeboňsko*. Třeboň 1926.
- Scheufler, Vladimír (ed.): *Domácká výroba v českých zemích*. Etnografický atlas 2. Praha 1991.
- Schmidt, Leopold: *Volkskunde von Niederösterreich* I, II. Horn 1966, 1972.
- Simanov, Vladimír: *Přidružená lesní výroba*. Brno 1995.
- Sitenský, František Ladislav: *O rašelinách českých. Se stanoviska přírodovědeckého i hospodářského, se zřetelem ku rašelinám zemí sousedních*. Praha 1886.
- Smolková, Anna: *Nové poznatky o sklárně v Suchdole nad Lužnicí v letech 1793–1850*. In: Jihočeský sborník historický 60–61, 1991–1992, s. 50–59.
- Smolková, Anna: *Sklárny na panství Chlum u Třeboně v letech 1753–1835*. In: Archivum Trebonense, 6, 1986, s. 198–234.
- Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina. Její vznik, těžba a využití*. Praha 1951.
- Spirhanzl, Jaroslav: *Rašelina a její využití v zemědělství*. Praha 1956.
- Stocký, Jan: *Jižní Čechy. Kulturní, hospodářský, sociální vývoj a stav. Program regionální*

práce. Praha 1937.

Stocký, Jan: *Hospodářský obraz jižních Čech*. Praha 1925.

Svoboda, Jan František: *Jihočeské menšiny. Vývoj kulturní, národnostní a školský*. České Budějovice 1925.

Šafek, Rudolf (ed.): *Třeboňský kraj. Domovědný sborník o rázu, povaze a životě rybníčné roviny třeboňské I. Dějiny Třeboňského kraje i jednotlivých obcí na Třeboňsku*. Třeboň 1928.

Šenfildová, Helena: *Pletení z loubků. Technologie lidové výroby*. Uherské Hradiště 1975.

Šenfildová, Helena: *Pletení ze slámy*. Praha 2004.

Šimša, Martin: *Nositelé tradice lidových řemesel I. Výrobci ocenění ministrem kultury Českém republiky v letech 2001–2007*. Strážnice 2007.

Tak blízcí, a přece tak vzdálení. Lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945–1989. Dvořák, Jiří a kol. Jindřichův Hradec 2012.

Štěpánová, Marie: *Studie o vývoji jihočeských rašelin*. Praha 1930.

Šusta, Josef: *Léta dětství a jinošství. Vzpomínky*. Praha 1947.

Teplý, František: *Při hranici vitorazské*. Tábor 1922.

Teplý, František: *Příspěvky k dějinám českého rybníkářství*. Praha 1937.

Tykal, Roman (ed.): *Domácká výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Sborník referátů ze semináře*. Měčín 2000.

Vermouzek, Rostislav, *Opálkáři. [Technologie a materiály.]* In: Český lid, 62, 1975, s. 37–39.

Vondráček, Karel: *50 let Národní Jednoty Pošumavské. 1884–1934*. Praha 1934.

Vondruška, Vlastimil: *Slovník starého zemědělského nářadí, nástrojů a strojů (1750–1914) I, II. Roztoky u Prahy* 1989.

Vondruška, Vlastimil – Kopřivová, Violeta – Grulich, Tomáš: *Slovník etnografických muzejních reálií I. Domácí kuchyňské nářadí, nádobí a náčiní*. Praha 1987.

Vondruška, Vlastimil: *Život staré Šumavy*. Plzeň 1989.

Vondrušková, Alena – Vondruška, Vlastimil: *Tradice lidové tvorby. Lidová hmotná kultura v Čechách a na Moravě*. Praha 1988.

Voráč, Jaroslav: *Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykově zeměpisná*. Praha 1955.

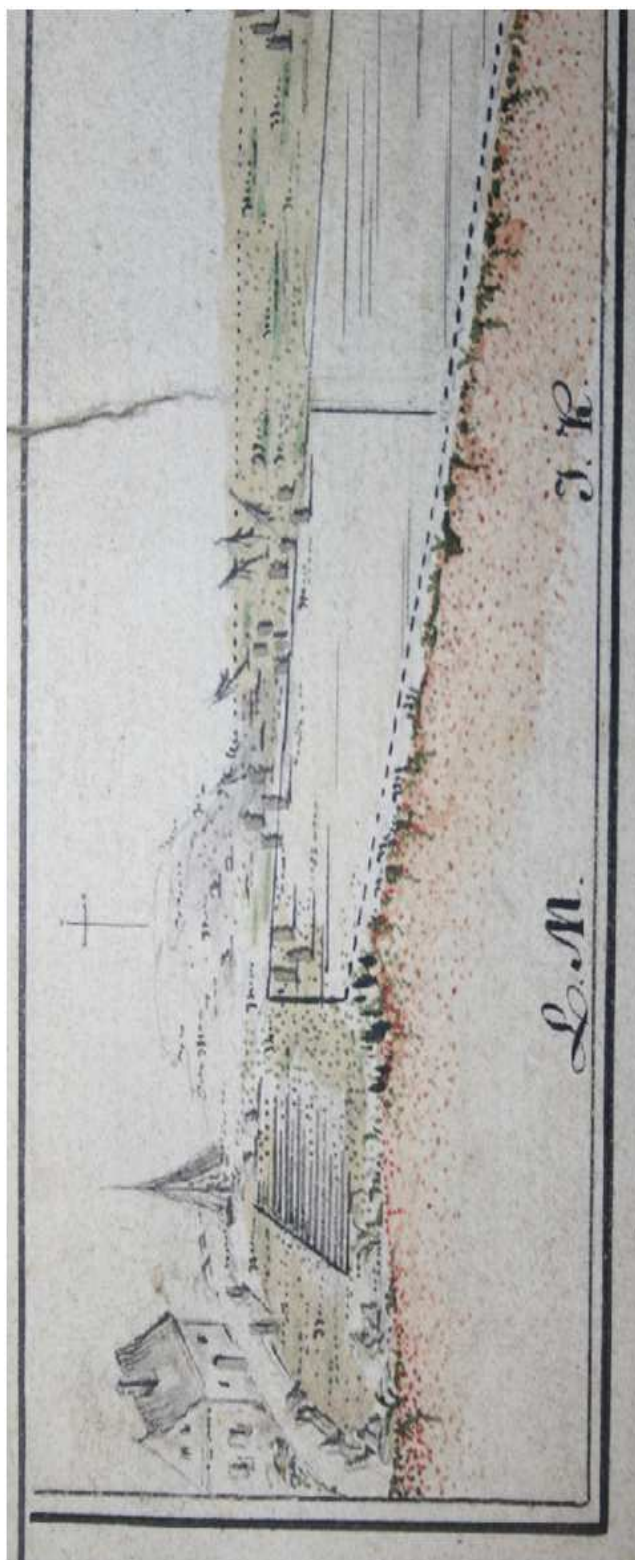
Woitsch, Jiří: *Lesní řemesla v raném novověku. Koncept*. In: Český lid. Etnologický časopis 97, 2010, 4, s. 337–362.

Tříška, Karel: *Velkostatek Chlum u Třeboně 1607–1921. Inventář*. Třeboň, Státní archiv v Třeboni, 1970.

Výrobní družstvo JIPRO. 1946–1986. Jindřichův Hradec 1986.

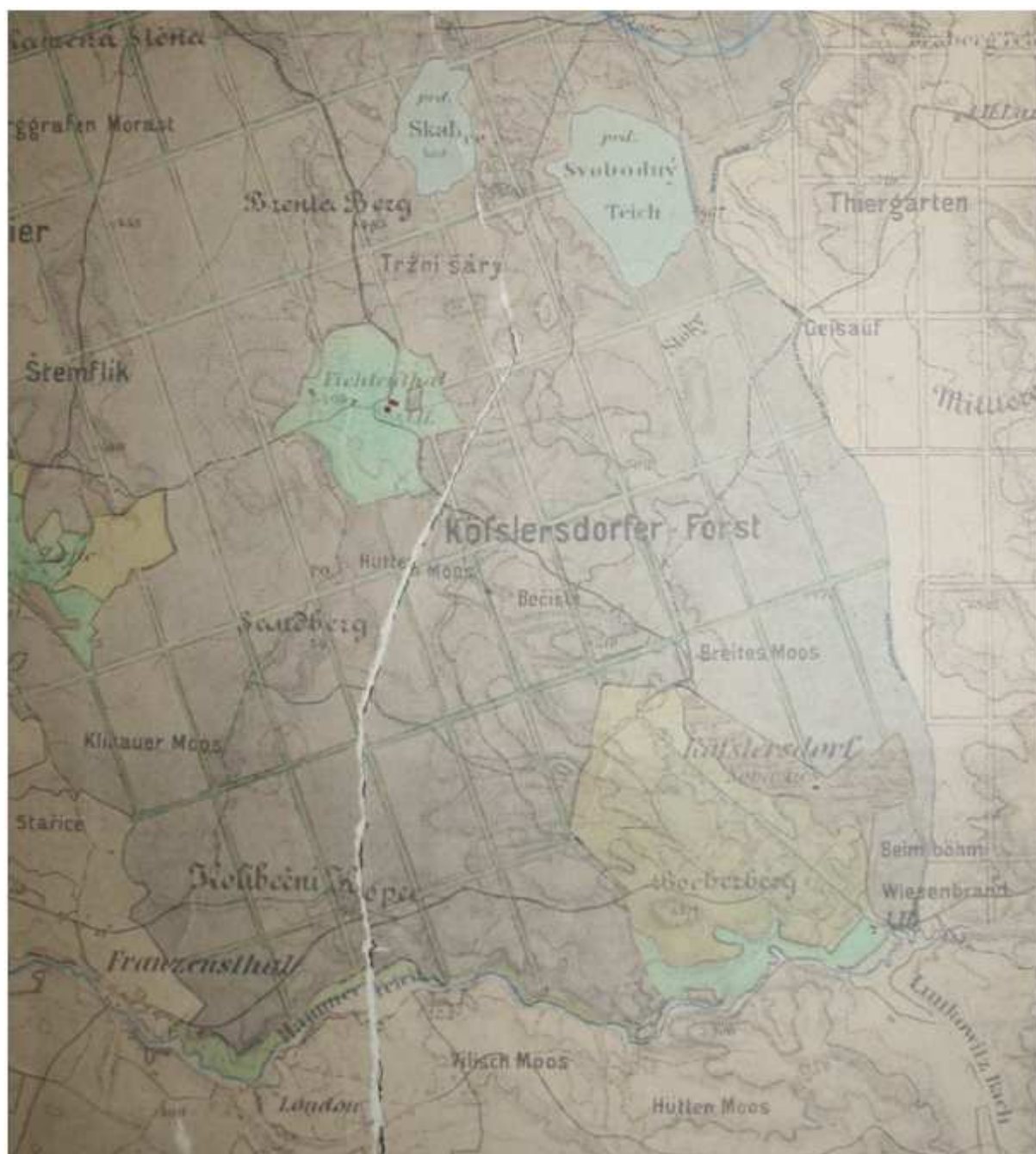
Seznam obrazových příloh

- Obr. 1: Nejstarší vyobrazení Nové Vsi. Detail z mapy rašeliniště Breites Moos u Nové Vsi, kterou vyhotovil šichtmistr Franz Posselt ve čtyřicátých letech 19. století.
- Obr. 2: Mapa lesů panství Chlum z poloviny 19. století.
- Obr. 3: Pohled na typickou ulicovou zástavbu Nové Vsi od Širokého blata. Detail pohlednice z dvacátých let 20. století.
- Obr. 4: Zástavba Nové Vsi. V popředí snímku vidíme polnosti zvané *K blatům*, vzniklé na vysušené půdě původního rašeliniště. Detail pohlednice z dvacátých let 20. století.
- Obr. 5: Příprava materiálu na pletení z borovicového dřeva: vyřezávání *šlajsky*. Košíkář Adolf Veith, nar. 1880, Nová Ves u Klikova.
- Obr. 6: Vyplétání stěn koše borovicovými loubky („proutky“). Košíkář Adolf Veith, narozený v roce 1880 v Nové Vsi u Klikova.
- Obr. 7: Pletařka s ukázkou svých výrobků, zhotovených spirálovou technikou ze slámy a borovicových loubků. Božena Katziánová, nar. 1913 v Nové Vsi u Klikova.
- Obr. 8: Domácí výroba košíků z loubků pro výrobní družstvo Jipro v Lomnici nad Lužnicí. Rodina Veitova v Tušti, původem z Nové Vsi u Klikova. Šedesátá léta 20. století.
- Obr. 9: *Špička*. Základní pomůcka při pletení slaměných výrobků oplétaných borovicovým loubkem. Rapšach, 2013.
- Obr. 10: Názorné užití nástroje zvaného *špička* při oplétání slámy borovicovým loubkem. Suchdol nad Lužnicí, 2012.
- Obr. 11: Ukázka tradičního sortimentu někdejšího novoveského výrobního střediska pletení ze slámy – *slaměnky* (ošatky na chleba) a *táclíky* (podložky na stůl) s ozdobnými okraji. Suchdol nad Lužnicí, 2009.
- Obr. 12: Dílna rodiny Veitů (dnes jejich potomka Milana Macha) v Tušti čp. 67. Stav z roku 2013.
- Obr. 13: Ukázka typu sezónního obydlí osadníků z Nové Vsi, kteří v celých rodinách odcházeli v létě za prací. První třetina 20. století.
- Obr. 14: Nakládání a následný odvoz vysušených rašelinných borek z *blata* (rašeliniště). Suchdolsko, čtyřicátá léta 20. století.
- Obr. 15: Užití loubkového košíku (*bramboráku*) z Nové Vsi při práci v polním hospodářství. Suchdolsko, padesátá léta 20. století.
- Obr. 16: Do *trávného koše* bylo možné v případě potřeby uložit a přenést dokonce i malé dítě, jak vidíme na snímku. Suchdolsko, padesátá léta 20. století.
- Obr. 17: Názorný příklad užití velké loubkové opálky *dvoukoňky* v hospodářském provozu. Suchdolsko, čtyřicátá léta 20. století.
- Obr. 18: Kuriózní užití loubkové opálky – ve fotbalovém klání k chytání míče. Suchdolsko, padesátá léta 20. století.

Obr. 1: Nejstarší vyobrazení Nové Vsi. Zcela vlevo vidíme schematické znázornění ulicové zástavby. Přes cestu začíná rašeliště, kde se „*píchaly borky*“, tedy kde se těžila palivová rašelina. V pozadí vidíme uhlířský milíř a na vyčnívající skále stojí kříž. Tento kříž bychom na místě našli doposud.

Detail z mapy rašeliniště Breites Moos u Nové Vsi, kterou vyhotovil šichtmistr Franz Posselt ve čtyřicátých letech 19. století. Zdroj: SOA Třeboň, fond Velkostatek Chlum u Třeboně.

Obr. 2: Detail mapy lesů panství Chlum z poloviny 19. století. V její jižní části dominia (zde tmavě vyznačená plocha), přímo na zemské hranici vidíme Novou Ves (Kößlersdorf), obklopenou lesy stejnojmenného revíru. Zdroj: SOA Třeboň, fond Velkostatek Chlum u Třeboně.

Obr. 3: Pohled na typickou ulicovou zástavbu Nové Vsi od Širokého blata (1). Detail pohlednice z dvacátých let 20. století.

Obr. 4: Zástavba Nové Vsi. V popředí snímku vidíme polnosti zvané *K blatům*, vzniklé na vysušené půdě původního rašeliniště. Detail pohlednice z dvacátých let 20. století.

Obr. 5: Příprava materiálu na pletení z borovicového dřeva: vyřezávání *šlajsky*. Košíkář Adolf Veith, nar. 1880, Nová Ves u Klikova. Zdroj: Archiv autora (platí pro veškerou následující fotodokumentaci).

Obr. 6: Vyplétání stěn koše borovicovými loubky („proutky“). Košíkář Adolf Veith, narozený v roce 1880 v Nové Vsi u Klikova.

Obr. 7: Pletařka s ukázkou svých výrobků, zhotovených spirálovou technikou ze slámy a borovicových loubků. Božena Katziánová, nar. 1913 v Nové Vsi u Klikova.

Obr. 8: Domácí výroba košíků z loubků pro výrobní družstvo Jipro v Lomnici nad Lužnicí. Rodina Veitova v Tušti, původem z Nové Vsi u Klikova. Šedesátá léta 20. století.

Obr. 9: *Špička*. Základní pomůcka při pletení slaměných výrobků oplétaných borovicovým loubkem. Někteří potomci vystěhovalců z Nové Vsi si uchovávají tento nástroj jako upomínku někdejšího způsobu obživy. Každá špička byla poněkud jiných tvarů a reflektovala osobité pracovní návyky jejího uživatele. Každý z těchto předmětů byl spojen s prací jednotlivých košíkářů po dlouhá léta, jak napovídá také špička s monogramem KM na smínku. Rapšach, 2013.

Obr. 10: Názorné užití nástroje zvaného *špička* při oplétání slámy borovicovým loubkem. Dokončování *slaměnky* (ošatky). Suchdol nad Lužnicí, 2012.

Obr. 11: Ukázka tradičního sortimentu někdejšího novoveského výrobního střediska pletení ze slámy – *slaměnky* (ošatky na chleba) a *táčlíky* (podložky na stůl) s ozdobnými okraji. Suchdol nad Lužnicí, 2009.

Obr. 12: Pohled do jedné z mála současných košíkářských dílen, které svou užitou technologii odvozují od původní výroby předmětů z loubků v Nové Vsi u Klikova. Dílna rodiny Veitů (dnes jejich potomka Milana Macha) v Tušti čp. 67. Stav z roku 2013.

Obr. 13: Ukázka typu sezónního obydlí osadníků z Nové Vsi, kteří v celých rodinách odcházeli v létě za prací do jiných lokalit. Fotografie zachycuje dělníky s rodinami v rašeliništi u dolnorakouské obce Schrems, kde – stejně jako ve své domácí obci – těžili palivovou rašelinu. První třetina 20. století.

Obr. 14: Nakládání a následný odvoz vysušených rašelinných borek z *blata* (rašeliniště). Suchdolsko, čtyřicátá léta 20. století.

Obr. 15: Užití loubkového košíku (*bramboráku*) z Nové Vsi při práci v polním hospodářství. Suchdolsko, padesátá léta 20. století.

Obr.16: Do *trávného koše* bylo možné v případě potřeby uložit a přenést dokonce i malé dítě, jak vidíme na snímku. Suchdolsko, padesátá léta 20. století.

Obr. 17: Názorný příklad užití velké loubkové opálky *dvoukoňky* v hospodářském provozu. Suchdolsko, čtyřicátá léta 20. století.

Obr. 18: Poněkud kuriózní, ale nikoli ojedinělý případ užití loubkové opálky – ve fotbalovém klání k chytání míče. Tento svérázný nápad dovedl umocnit zábavu na hřišti. Suchdolsko, padesátá léta 20. století.

Textové přílohy

Hamerský, Jaroslav: *V okovech vášní. Vesnický román*. Praha, L. Mazáč, 1927, s. 47–57.

Pod vesničkou Bohdanovem rozkládalo se rozsáhlé rašeliniště, v němž od nepaměti nacházeli Bohdanovští po celé léto obživu. Píchaly se zde borky pro továrnu Bukovských, která měla *blato* po celá léta v nájmu. Vedle toho odvážely se denně na několika povozech do nedalekých skelných hutí.

Vždy na jaře, jakmile se voda jen trochu vtáhla do rašeliny a blato vyschlo aspoň tak, že bylo možno v něm choditi, nastal tu rušný život. Správce rašeliniště Hrudík počal zadávati „štychy“ na jednotlivých tabulích, vydal každé partě zásobu silných prken, sloužících k pohodlnějšímu přechodu a každého dne, bylo-li jen trochu snesitelné počasí, hemžilo se v blatě, od nejčasnějšího rána až do pozdního večera s krátkou polední přestávkou a ještě kratším dopoledním a odpoledním odpočinkem při svačině, celé hejno bílých košil dělníků, kteří z povzdálí činili dojem, že na tuto nevlídnou, zádumčivou, černou plochu sneslo se velké hejno bělostných racků.

Tu a tam vzplanul již za časného rána oheň, z něhož stoupal k obloze nepřetržitě celý den mohutný sloup dýmu, který odháněl miliony dotěrných komárů a much, neúnavně pištících, bzučících a dorážejících na spocené dělníky.

Právě druhého dne po divadle oznámil Hrudík do každého *čísla*, že je možno během dne přihlásiti se u něho ve blatě o štych. Za necelou hodinu pak sešli se téměř všichni muži z Bohdanova v rašeliništi. Ti, kteří již minulého roku píchali, vyhledali si opět [48:] svůj bývalý *díl*, prázdné oddíly, dosud neobsazené, obdržely nové party.

Ačkoliv přidělování štychů dalo se dosti rychle, nepřešel rok, aby bylo nedošlo k nějakým hádkám, rozepřím nebo různicím. Hrudík byl sice dobrák, svoji službu správce rašeliniště vykonával nad míru svědomitě, nikdy nesahal rád po svém právu, ale tohoto dne byl pokaždé nucen ukázati svoji pevnou povahu, protože nebylo-li možno rozvaděné party smířiti, musel prostě sáhnouti k rozkazu a tím způsobem sporné štychy přiděliti.

Rašeliniště sestávalo z vrstvy, místy až pět metrů hluboké. V některé části nacházely se ztrouchnivělé pařezy, jež bylo nutno při objevení mnohdy dost namáhavě odstraňovati, aby se mohlo pokračovati v práci. Místy, kde byla již větší vrstva *vypíchána*, usadila se na jaře voda a rašelinu tak rozmočila, že vypadala jako bláto a bylo velmi obtížno v ní pracovati. Našli se lišáci, kteří ona místa již znali, a proto chtěli každoročně měniti, poněvadž na místech příhodnějších se dalo vydělati mnohem více peněz.

Také dnes, kdy už se zdálo, že vše bude hladce odbyto, vybuchla hádka.

Každoročně píchávali na svém dílu vedle sebe Mudra a Rychtera. Pokud byli synové mladší, píchali otcové a synové nahoře borky chytali, nakládali na trakaře a po prknech odváželi na vyměřenou prostoru k usušení. Když pak synové dorostli, úlohy se vyměnily. Staré paže nemají již tolik síly vyhazovati mokré bláto do výše dvou, tří, někdy i více metrů, a proto chopili se *želízek* mladší synkové a staří borky odváželi. [49:]

V posledním roce objevilo se ve štychu Rychterově celé množství pařezů, které mnoho zdrželo v práci, ale starý Rychtera byl dobrák a už k vůli tomu, že celá léta s Mudrovými byli vedle sebe, chtěl štych dále držeti. K přidělování štychů poslal do blata pouze syna, maje za to, že ho tam nebude zapotřebí. To byla voda na mlýn mladého, který měl jiný rozum.

Již od včerejška vřel v něm palčivý vztek proti Jarkovi, i proti Hildě Kubalové. A tu, zvláštní shodou okolností se stalo, že právě vedle něho z druhé strany přijal uprázdněný štych chalupník Kubal, jemuž měla pomáhati žena s Hildou.

Mladého Rychteru dopalovalo sousedství Hildino, tušil, že časem padne nějaká narážka, a proto, spoléhaje na vzdálené příbuzenství s Hrudíkem, počal se domáhati velmi pěkného štychu Mudrova, který byl jedním z nejlepších z celého blata.

Nastalo domlouvání, přemlouvání, ale mladý Rychtera jakoby rozumu pozbyl. Stál na svém nemožném požadavku. Mladý Mudra, nemaje ani potuchy o nepřátelství, které vůči němu Rychtera v srdci skrýval, již by byl povolil, jen aby dobrou vůli s Rychterou zachoval a když už, už chtěl ustoupit, zachechtl se škodolibě Rychtera a bez ohledu na to, že také starý Mudra poslouchá, řekl:

„Jen si jdi na tenhle štych, budeš tu mít vedle sebe Hildu. Aspoň najdeš více příležitosti s ní mluvit a nebudeš muset na to nastavovat noci, jako včera onehdy.“

Teprve nyní se rozbřesklo v hlavě mladého Mudry. Pochopil, že z Rychtery mluví žárlivost a proto, aby ukázal, že nechtěl svůj lepší štych mu postoupiti za [50:] horší k vůli Hildě, nýbrž pouze z přátelských citů vůči němu, trpce se usmál a řekl:

„Ani jsem nevěděl, že jsi o mne tak starostlivý. A abys tedy viděl, že jsem přející člověk, tak zůstanu na našem starém štychu a ty si zůstaň na vašem. Já bych ve dne neměl kdy na zábavu, od toho jsou večery, ale tobě je to jedno, snad budeš mít aspoň více příležitosti si Hildy všimnout, jak je hezká a jak jí to sluší, když ji tu budeš mít vedle sebe. Já ti to nebudu docela nic závidět a žárlit na tebe také nebudu, jako ty na mne.“

Dva mladí přátelé stanuli proti sobě rozvadění jako kohouti a byli odhodláni přijímat a současně vracet ty nejbolestnější rány.

Přišel Hrudík a ptal se po příčině sváru. Rychtera ochotně počal vysvětlovati:

„To je tak, kmotříčku, dřeli jsme na tomhle štychu už hezkých pár let. Být na jiném, mohli jsme mít každoročně daleko větší výdělek v kapse a jen ze známosti k vám jsme mlčeli. Ale teď už je toho dost. Za horší se dává vždycky lepší a snad i my si něco lepšího zasloužíme. Tenhle Mudrův štych je nejlepší z celého blata, ten si vezmeme letos my. Ať si jde Mudra na náš.“

„Proč právě my tam máme chodit?“ namítl mladý Mudra. „Vždyť je lepších štychů ve blatě dost.“

Hrudík, poznáv smysl rozepře, počal Rychterovi domlouvati, aby si štych ponechal.

„To víš,“ pravil. „Co je lepšího, to si každý nechá, a ten, kdo přijde později nebo po novu, musí sebrat, co je, a to obyčejně za mnoho nestojí.“

„To by bylo pěkné,“ znovu křičel Rychtera. „Tak někdo se může drápat pořád v pařezech a zdržovat [51:] se, zatím co jiný si s prací jen hraje? Snad je také na světě nějaká spravedlnost, ne?“

„Proč pak jsi si nesjednal s někým výměnu hned dříve, třeba na jiné tabuli, když jsi o tom věděl? Nebo, proč jsi mi neřekl něco dříve, pokud nebyly přiděleny nové štychy? Teď, když už je vše zadáno, je pozdě, Já přece nemohu nikomu brát štych, ve kterém pracuje celá léta. A konečně, vždyť nevíš ještě, jaký kus budeš letos mít, možná, že na pařezy ani nepřijdeš.“

„To je k smíchu: nepřijdeš. Kdybyste mne nechlácholil! Tady se podívejte na ten „vant“. Je celý rozbitý od dobývání pařezů, jak jsme se tu ještě loňského roku dřeli. Jaké pak *cihly* z toho mám píchat? Nevím, jestli nebudete pak na mne bruchet, že to nemá ani pořádné míry.“

„No, nedurdi se, chlapče, vždyť ti to zase nějak půjde. Podívej se, ještě včera jste byli všichni tak náramně dobře, proč tak teď nějaké hněvy proti mladému Mudrovi? To vypadá, jako bys na něho měl nějakou pífku, že tak útočíš,“ udobřoval Hrudík Rychteru.

„A já říkám, že na tomhle štychu letos nedělám,“ křičel Rychtera. „Když nemůžete pro mne nic udělat ani jako kmotříček, tak se vám na práci vykašlu. Ať si píchá mladý pán Mudrů na obou štychách.“

„Inu, to si tedy rozmysli,“ pronesl na to Hrudík ve vší vážnosti. „Já tě z práce nevyháním, ale říkám ti, že už jiného nic není. Když bys nechtěl píchat, dal bych tvůj štych někomu jinému. Ale jen se neukvapuj: proč sem nepřišel vůbec místo tebe tatík? S tím by byla jiná řeč. Já nevím, jak by mu to bylo vhod, kdybys pro nějakou nerozumnou pletichu odřekl

výdělek [52:] pro celé léto. Abys pak neměl doma nějakou mrzutost pro to.“

„Píchat chci,“ Rychtera opět, „ale tady na Mudrovým štychu. Ať si on jde na můj.

„Když ti to bude chtít Mudra udělat, píchej si tedy pro mne za mne třeba na jeho, ale já se víc do toho míchat nebudu,“ končil Hrudík hádku.

„Tak mu nech náš štych, Jarko, ať je tedy pokoj,“ vmísil se do hádky konečně také starý Mudra, obrátiv se na syna.

„Ne, tatínku,“ ohradil se tento. „Viděl jste, že jsem měl dobrou vůli vyhovět, ale abych za to měl ještě posměch snášet, to neudělám.“

Jarka se obrátil k Rychterovi zády, vzal svého otce pod paždí a řekl:

„Pojďte, tatínku, takhle bychom nikdy nepřišli ku konci. Zapřáhneme a odvezeme si sem prkna. Rád bych odpoledne už začal, aby to přibývalo, pokud je hezky. Svůj štych držíme,“ zvolal, obrátil se ještě jednou na Hrudíka.

Rychtera stál zamračen, hleděl do země a Hrudík, snaže se hoča přemluviti, opět promluvil:

„Prosím tě, řekni mi jen, co ti to vlezlo do hlavy? Co máš proti němu?“

„Proč se ptáte?“ odsekl mladík. „Raději mi řekněte, proč mu nadřujete?“

„Jak jsi mohl na takovou myšlenku přijít? Vždyť přece mne znáš, že jdu vždycky správně, nikomu neubližím.“

„Teď jste jednal správně? Takhle jedná můj kmotříček? Styďte se, ani toho nejmenšího nemůžete pro mne získat.“ Rychtera byl hněvem celý rozpálen. [53:]

„Jsi ještě příliš mladý a hloupý, rozumíš?“ řekl přísně Hrudík, „běž jen pěkně domů, připrav si *želízka* a píchej, kde jsi píchal dřív. Není-li ti to vhod, sprav si to s tátou, já se mezi vás míchat nebudu. Kdybych tu měl každému známému nebo příteli dělat nějaké výhody, musela by se celá polovička blata jim rozdělit. To by mne zase ti druzí uštvali, a možná i psí hlavu na ramena dali. Tady máme každý svůj chleba a já bych nerad přišel ženě s holýma rukama na krk. Tak to je, mládenečku. Není-li ti to vhod, je tu ještě továrník, snad ti to povolí, když si tam dojdeš, ode mne nedostaneš nic.“

„Také že dojdu. Uvidíme, na čí straně je právo.“

To již Hrudík rázným krokem vykročil a dal se opačným směrem, takže nad oddělením vyrýpané rašeliny zůstal stát pouze Rychtera, vztekle pohlížeje tu za svým kmotříčkem Hrádkem, tu za starým i mladým Mudrou, mizícími za drátěným plotem, ohražujícím blato. V hlavě jeho zrály černé myšlenky; byl svým hněvem tak zaslepen a tak nerozvážný, že nepřemýšlel, kde je spravedlnost, jsa jist, že jeho umíněnost musí zvítěziti. Po delší době se ještě jednou rozhlédl kolem sebe, zadíval se na rozbitý *vant*, kde minulého roku píchal, závistivě pohlédl na štych Mudrův, zapálil si cigaretu a vydechnuv z hluboka dým, zlostně si odplivl. Pak strčil ruce do kapes a maje hlavu plnou černých úmyslů, dal se směrem k rodné chalupě.

Doma na dvoře potkal otce, který spatřiv svého hoča, volal na něho:

„Nu co, Františku, dostali jsme zase starý štych?“

Ale syn, jako by otce neviděl, cosi zabručel a prudce vkročil do světnice. Rychle se vysvlékl ze svých starých šatů a jakoby měl nejvýš na kvap, shledával sváteční [54:] oblek. V malé čtvrthodince vycházel již opět ze dvorka. Starý Rychtera přerovnával v kůlně hranici dříví a spatřiv svého syna svátečně oděného, volal:

„Tak co je, kam jdeš? Což nepovezeme prkna do blata?“

Mladý Rychtera se zastavil a nevrhale houkl:

„Kamž povezete prkna, vždyť v našem bývalém štychu není možná dělat. Jestli si myslí Hrudík, že se mu tam budu celé léto párat s pařezy, tak se velice mylí. Když má tolik rozumu, ať si tam píchá sám.“

„A kam ty jdeš? Proč jsi s kmotříčkem nedojednal pořádně štych?“

„Což je s ním nějaká řeč? Chtěl jsem vyměnit štych s Mudrovými, ale kdež pak!

Nechtěl ani slyšet. Pro Mudru by udělal všechno možné, ale my, jako bychom mu byli cizími. Ale však já jim pomohu. Uvidíme, půjde-li to, nebo ne. Od toho je tady ještě továrník, ten mi jistě dá za pravdu.“

Nečekaje již odpovědi, ani otcovy rady, vyrazil ze vrat a hnál se po humnech k Josefsku. [...] [55:] Tak se vrátil Rychtera s nepořízenou a navléknuv znovu na sebe staré šaty, zabručel na otce, že půjdou *připravít štych*. Starý mlčky uposlechl a zapřáhnuv kravky, jel k Hrudíkovi, kde si vyzvedl zásobu prken a zavezl je ku svému bývalému štychu. Na obou stranách – u Mudrů, i u Kubalů – se již pracovalo. Starý Rychtera, nemaje potuchy o hádce, která se ráno mezi mladými odehrála, přijel, bodře obě party pozdravil, ale přivítali ho pouze staří. [...] [56:]

Když složili prkna, starý Rychtera dojel domů s potahem a mladým připravoval si práci k píchání. Porovnal si plochu, na níž chtěl začít, odházal kusy rašeliny sem napadané, vyrýpal si odpadní stružku, aby mu voda zbytečně nepodmáčela a neškodila v píchání a konečně v jednom místě udělal si jamku, kam se měla stahovati voda z plochy, na níž chtěl píchat. Vyhledal si na haldě nepotřebného „*torfu*“ starý hrnec, který tu ležel od loňska, aby jím mohl vodu z jamky vybírat.

S přípravnou prací byl již dávno hotov, když se teprve objevil otec s trakařem, pobitým nově nadělanými dřevěnými příčkami. Jakmile mladý Rychtera spatřil otce, dal se do píchání.

Nejprve rozřezal plochu od levé strany k pravé, pak z předu do zadu, takže nadělal z celé plochy obdélníčky, které tvořily předepsanou délku a šířku borky. Pak úzkým, podlouhlým *želízkem* v podobě lopaty počal narypovati vodorovným řezem vždy dvě a dvě borky, jež házel otcí, který je chytal a skládal na [57:] trakař a pak po rozložených prknech odvážel na suché místo, kde je ukládal vždy dvě vedle sebe a třetí přes ně. Tak kladl vrstvu vedle vrstvy, řadu za řadou po celé délce vykázané plochy.

Hamerský, Jaroslav: *V okovech vášní. Vesnický román*. Praha, L. Mazáč, 1927, s. 78–82.

[...] Po celé řadě velmi pěkných a slunečních dnů, kdy zakoušeli dělníci při píchání nesmírně mnoho útrap jednak od horka, jednak od dotěrných komárů a much, přišla jednoho [79:] odpoledne počátkem června prudká bouře. Hrozivé černé mračno přihnalo se od jihozápadní strany a ve čtvrt hodině udělalo z usměvavé přírody slzavé údolí, do něhož proudem lily se spousty vod, a co chvíli šlehl rozpařeným vzduchem klikatý blesk a v zápětí za ním ohlušující rachot. V krátké chvíli proměnilo se suché rašeliniště v blátivý *lokáč*, po němž nedalo se již ani choditi. Většina part, hned jakmile liják spustil, dala se na útěk a hleděla se dostat pod střechu. Někteří znaleckým okem rozhlédli se po obloze a kojíce se nadějí, že takové náhlé deště nemají dlouhého trvání, doběhli do blízkého *sosnového* podrostu a hledali zde záštitu před rozbouřeným živlem. Ale tentokrát se přepočítali velice. Celý obzor pomalu sešedivěl, dostal olověný nádech a déšť nemilosrdně pral do všeho, co mu stálo v cestě. Nebylo již více nadějí na vyjasnění, a tak nezbývalo poslední hrstce dělníků, než uprostřed lijavce prchnouti do svých domovů.

Brzy snesl se toho dne večer na pohorskou vesničku Bohdanov a když noc minula a ještě druhý den, déšť neustával. Trochu se sice zmírnil, ale byl hustší a pravidelnější.

Rašeliniště činilo dojem rozlehlého močálu, louky i pole byly již tak přesyceny, že vody více nemohly přijmouti a tak v dolinách stály celé rybníky. Na stráních, kde voda prudce se hnala dolů do údolí, byla vyrvána i zem, takže celé kusy *šňorků*, na nichž ještě před několika hodinami bujně se zelenaly bramborové natě, byly místy vyrvány a zem naplavena vysoko na lukách po celém údolí.

Hrozivější pohled skýtala drobná říčka, Čertův potok zvaná, která v nesčetných

klikatých záhybech razila si cestu hlubokým, rozkošným údolím kolem [80:] vesnice. Právě v místech, kde končily poslední bohdanovské chaloupky, rozevírala se úžlabina v údolí, na němž zelenaly se koberce luk, plných pestrého kvítí.

Čertův potok ještě před bouří byl takřka bez vody. Jen prostředkem písčitého řečiště převalovaly se vlnky, jež místy téměř úplně stály. Kdykoliv však přišel větší příval nebo na jaře, když sněhy tály a s kopců do údolí stékaly, přihnal se obyčejně s nesmírným hukotem tak dravý proud, že mělké řečiště nestačilo, voda rozběhla se po lukách a přibývala každou hodinou, takže dosahovala až k obydlím chudých baráčníků.

Tak tomu bylo i tentokráte, kdy voda již ráno objevila se na lukách, a nežli přišel večer, rozlila se po cestě, po všech dvorech a dalo se vážně čekat, že tento nevíтанý host, neustane-li déšť, učiní návštěvu tak v lidských příbytcích. A déšť opravdu neustával. Byl sice už podobný jen husté mlze, ale trval ještě celou noc a celý třetí den.

Teprve k večeru vybledly olověné mraky a slabý větrík, který je zvedl, roztrhal je v šedé cáry, jež velmi divoce hnaly se po obloze k severu. Téměř až na druhý konec dědiny doléhal hrozivý hukot vod, které za Bohdanovem musely si raziti cestu řečištěm, plným velikých balvanů.

Nezkrotný živel velmi nemile nesl tuto překážku, a proto nemilosrdně bil do těchto stěn, tříštil se, vysoko vystřikoval a dopadaje, ztrácel se znovu v prudkém toku, pěníl se a hnál před sebou tento špinavě bílý lem dále do hlubokého lesa.

Ačkoliv již nepršelo, voda neopadávala. Ba, zdálo se, že stále více přibývá, že jí není konce. Smutný pohled skýtaly lučiny pod Bohdanovem. Nebylo po [81:] nich ani stopy. Bylo to veliké jezero bez hranic a nerovné a neúhledné vrbové a olšiny, jež udávaly tu a tam břehy, kymácely se a poddávaly se proudu, takže jen velmi malé vršíčky bylo možno zahlédnouti. Na nich, jakož i na vrcholcích vysokých kamenů, bylo viděti zbytky kup sena, jež byly před povodní ladně rozestaveny po lučinách, nyní však zbyla z celé senoseče jen tato památka.

Několik posledních chaloupek bylo prázdných. Jejich obyvatelé byli nuceni následkem neustálého stoupání vody opustiti své příbytky a odstěhovati se ku svým známým a přátelům na druhý konec vsi. Teprve po třech dnech ztratila se voda z příbytků i dvorků, takže se mohli vrátiti zase domů.

Jen velmi zvolna klesala vodní hladina. Po týdnu konečně opadla na obou zatopených cestách tak, že byl opět možný přístup k Bohdanovu. Na práci ve blatě nebylo však ani pomyšlení. Bylo všechno rozmočené, všude stála voda. Jediné, co bylo možno a také nutno vykonati, bylo prokopání stružek k hlavnímu odpadnímu kanálu, aby se do jednotlivých štychů mohlo dříve jíti pracovati. S touto prací byli muži hotovi za půl dne a pak nezbyvalo nic jiného, než zase trpělivě čekat, až nastane pohoda a bahno aspoň trochu vyschne.

Napíchané borky skýtaly žalostný pohled. Byly bez formy, místy i zaplaveny, takže zbyla jen hromádka bláta. Šťestí pro dělníky bylo, že právě několik dní před touto katastrofou přijal továrník Bukovský vypíchané množství. Nepocítili tudíž vůbec žádné škody, protože to odnesla kapsa továrníkova.

Práce nebyla, jíst se chtělo a tak nezbyvalo, než sáhnouti zase k zimnímu výdělku, pletení slaměných [82:] ošatek. Zase bylo viděti každého rána řadu lidí s *otýpčičkou* slámy pod pažďí a svazečkem nařezaných *proutků* ze *sosnového* dřeva. Scházeli se tu v té neb oné chalupě, rozsadili se po sednici, každý vedle sebe složil svoji slámu, aby se nepomíchala, a pletli, jen se jim ruce kmitaly. Takovéto schůzky byly nejkrásnější příležitostí k vyzvědění všech možných i nemožných novinek bohdanovských i okolních a pro nepřátele učitele Ostrovce vítaná příležitost k získávání spojenců pro nekalé plány. [...]

Hamerský, Jaroslav: *V okovech vášní. Vesnický román*. Praha, L. Mazáč, 1927, s. 108–111.

Ve blatě se ještě několik dní píchalo a pak, když veškeré zásoby byly *přijaty*, nastalo

komínkování, při němž si pracující vydechli. Ráno nebylo už třeba tak časně vstávat, protože plat se řídil podle množství vypíchaných borek.

Komínkování, čili *kastlování* a konečně skládání vyschlých borek do *pyramid* nebylo již zvlášť placeno, a proto *party* časněji odcházely z práce a také ráno do blata tolik nespěchaly. Skládání rozložených borek v *kulovaté komínky* bylo považováno již více méně za hračku a tu se ozval často spokojený zpěv nebo hvízdání.

Také dopoledne dělali si dělníci nyní odpočinky a přetáhly-li se o něco déle, nic nevadilo. Počasí bylo stálé, dny byly přímo parné, nebylo tedy naprosto obav, že borky neuschnou.

Byl jeden z nejparnějších srpnových dnů. Od časného rána opíralo se nemilosrdně slunce do vyprahlého rašeliniště, takže kde kdo nestačil stírat pot s čela. Odpoledne objevil se na východním nebi šedý mráček, ale dusno bylo stále k nevydržení. Každý tušil bouři, a poněvadž se dal očekávat prudký lijavec, pílil každý s prací, aby raději už byl hotov pro případ, že by zase nastal čas nepohody.

Také starý Mudra byl toho dne neklidný a co chvíli pobízel ku práci svého syna, holedbajícího se svými radostmi a nedbajícího pobídek otcových.

„Pospěš si, hochu, pospěš, lépe je, když si odpočineme, až bude práce hotová,“ napomínal již po několikáté otec Jarku. „Kdyby se strhly zase nějaké deště jako na jaře, ani bychom nedostali borky do komínků.“

A starý se znovu sehnul k řadám rozložených borek, zběžně setřev pot s čela. I on si v duchu [109:] zalamentoval na pekelné vedro. Je už přece jen starší člověk, má na sobě jen ten nejnutnější oblek, tenké kalhoty a slaboučkou košili, a přece stále tolik potu. Srdce jako by se čehosi obávalo, co chvíli mu tak divně bušilo, že ho pojímala tíseň.

Bylo již před odpočinkem. Jarka, který komínkoval od druhého konce, volal na otce, aby šel také posvačit, ale ten, jako by byl neslyšel. Neustále vykonával svoji jednoduchou práci, stavěl do *homole* jednu borku na druhou, komínek vedle komínu.

Pojednou se mu zdálo, že ho pálí noha. Cítil jakési štípnutí, ale domnívaje se, že to bylo od mouchy nebo ováda, nevšiml si toho. Teprve po chvíli, když cítil stále palčivější ránu na lýtku, zašel si ke svým odpočívajícím druhům a vzav po způsobu vesnických lidí hrst rozdrobené, vlhké rašeliny, bez velkého prohlížení rány přiložil bláto na nohu a kapesníkem je převázal.

Chladivé účinky rašeliny na okamžik zmírnily bolest, ale když po odpočinku chtěl jít znovu po své práci, bolela ho již noha tak, že silně kulhal. Drahnou dobu ještě pracoval, až konečně v bezvědomí klesl k zemi. Omývali ho čistou vodou ze džbánů a konví, již měli s sebou k ukájení žízně.

Po dlouhé době podařilo se synovi přivést otce k vědomí, ale vstáti již nemohl. Naříkal si stále na palčivou bolest v noze. Bylo to každému divno, že by starý Mudra byl tak choulostivý a podlehl štípnutí mouchy. Stalo se velmi často, že po podobném štípnutí „jedovatou“ *mouchou* dotyčná část těla i otekla, a proto ani nyní nebylo přikládáno mnoho významu velmi rychlému otoku lýtky. Jarka s pomocí Kubalových naložil otce na trakař a odvezl ho domů. [111:]

Tam jej podle přání uložil na lůžko, našel kus hlíny, polil ji octem a znovu přiložil otcí na ránu.

Za několik hodin počal otec strašlivě naříkati. Jarka, jenž již dva roky neměl matky a byl tudíž uvyklý domácím pracem, trpělivě otce obsluhoval a ochotně snášel, čeho si otec přál.

V noci počala noha modrati a tu se Jarka proti otcově vůli rozhodl povolati hned ráno lékaře. Ten však přijel až po poledni, protože z Jiroušova bylo daleko a okruh jeho působnosti byl značný. Sotva přišel a odložil své věci, pozorněji prohlédl ránu, již musel napřed očistiti, neboť byla hlinou přímo zalepená, hned zvolal:

„Lidé zpozdlí, vždyť je to prudké uštknutí zmijí!“

Přivolal si Jarku, ukázal mu čtyři sotva znatelné body, jež označovaly stopy jedovatých zubů. Nařídil ihned pít rum, jež nemocný nemohl ani přijímati, protože co chvíli upadal v bezvědomí. V klidnějších okamžicích naříkal neustále na prudké bolení hlavy. Lékař ránu rozřízl, ošetřil a při tom se neustále zlobil, proč nebyl ihned zavolán, nyní že již za výsledek léčení neručí. Uštknutí musilo býti od staré zmije, jejíž jed byl příliš prudký, takže se rychle šířil po těle.

Když druhého dne přijel znovu dohlédnout na nemocného, shledal ho v úplném bezvědomí; nařídil liti mu do úst rum a nedůvěřivě zakroutiv hlavou, vzal Jarka za ruku, vyvedl ho na dvorek a otevřeně mu řekl:

„Hochu, vím, že jste ještě mladý, ale připravte se na všechno. Myslím zcela určitě, že do rána budete sirotkem.“ [...]

Chadt, Karel: *Kronika rodu Chadtů*. Brno 1987, s. 1–3.

Současně po vymýcení lesa se objevila rašeliniště, takže v obci byla zahájena výroba borků pro sklárnu Chlum u Třeboně. Borků bylo využíváno k topení v domácnostech – laciné palivo. Tyto borky se těžily v letních měsících na blatech, kdy byla odstraněna horní část suché rašeliny. Pak se objevila mokrá rašelina, která se pak ručním způsobem vypichovala na obdélníky o rozměru asi 25 cm x 12–15 cm. Mokrá rašelina v obdélnících se vyvážela na suchá místa v rašeliništi, kde se stavěly do malých pyramid (asi 70 cm vysoké) k řádnému vyschnutí. Je třeba nutno podotknout, že těžení borků bylo [2:] bylo velmi náročné, kdy kluzké a mokré obdélníčky byly těženy ve sloji až 2 m hluboko. Pomocí lopat byly pak mokré borky vyhazovány na povrch, kde je ženy chytaly a ukládaly na trakaře a odvážely k vyschnutí. Blata byla velmi zrádná, kdy při odvozu suchých borků zapadaly vozy až po nápravy. O tom, že rašeliny se dá využít jako hnojiva, se v těchto dobách nevědělo. Ke hnojení polí se používalo chlévské mrvy.

Vzhledem k velké těžbě dřeva a borků se postupně obec rozrůstala, jelikož lidé měli pracovní možnosti. Ženy mohly pracovat na vysazování stromků, kdy tak mýtiny se postupně zalesňovaly. Převážně šlo o smrk a borovici. Na blatech výhradně rostly borovice, které zasahovaly až do Rakouska. Také tzv. dlouhé dřevo se vozilo na řeku Lužnici k plavení. Jednak se vozilo na řeku do Suchdola, případně do Chlumu u Třeboně, tj. podle lokality vytěžení. Vozy s dlouhým dřívím převážně tahali voli, v menším měřítku koně a krávy. V naší obci bylo zhruba kolem 20 povozníků a dalších 40 bylo z vedlejších obcí (Klikov, Františkov, Rapšach, Staňkov, Žíč, Majdalena apod.), kteří se podíleli na odvážení dřeva. Takže denně přejelo přes naši obec na 60 povozů s naloženým dřevem. Plavení dřeva bylo prováděno až do r. 1918. Také z důvodů této velké frekvence v naší obci dochází k osidlování, kdy i řemeslníci zde nacházejí práci. V obci jsou postupně až 2 kováři, 1 kolář, 1 bednář, 1 švec, 3 krejčí, zedník apod. Dále se zřizují [3:] obchody se smíšeným zbožím a hostince. V naší obci tak vzniká 5 obchodů a 4 hostince, z toho jeden je Chadtů. Hostinec se nachází uprostřed obce při křižovatce cest z Chlumu u Třeboně, z Františkova a z Rakouska. Je tak na frekventovaném místě, což se promítá v návštěvnosti hostů.

Pro dobré výdělkové možnosti začínají lidé postupně přestavovat domky z původně dřevěných na zděné i s použitím kamene. Šindelová a došková krytina střech se mění za cementové tašky. Za první republiky si založil v obci malou cementárničku Rohrbach, který tak vyráběl cementové tašky apod.

Po vzniku obce slouží místním lidem a povozníkům neudržované lesní cesty. V roce 1907 byla ukončena výstavba nové okresní silnice z Chlumu u Třeboně do Nové Vsi u Klikova a současně do Františkova.

Obec Nová Ves u Klikova leží v mírném kopcovitém terénu, kdy tak převládá kamenitá půda. Na některých polích a v lukách je vidět větší nebo menší skalky, což činí potíže při orbě půdy. Rovněž docházelo ke splavování půdy, takže zemědělci splavenou půdu v nížinách vyváželi na kopce, odkud byla odplavena. V obci se pěstovalo žito, oves, brambory. (...)

Štěpánová, Marie: *Studie o vývoji jihočeských rašelin*. Praha 1930, s. 19–21.

Nová Ves.

Západním směrem po dolnorakouské hranici rozprostírá se rašeliniště u Nové Vsi „Breites Moos“ asi 124 ha veliké, ležící v nadmoř. v. = 495 m v širokém korytě granitového plateau. ohraničené žulovým pohořím mírného sklonu. Více než polovina rašeliniště jest již vydobyto, pouze na severovýchodě nachází se původní rašelina dobýváním dosud nedotčená, neboť dobývání rašeliny se zde provádí ve velkém měřítku.

Původní tato rašelina, porostlá *Pinus uncinata rotundata* Willk. ve formě přímých jednokmenných stromů, místy je vtroušena *Pinus silvestris*, *Betula verrucosa*, *B. pubescens* a *Spiraea salicifolia*. V podrostu tohoto rašelinného lesa můžeme pozorovati různou proměnu vegetace, postupujeme-li z okraje rašeliniště k jejímu středu. Nejprve zastihneme v okrajovém pásu dominující asociaci označenou „*Vaccinietum*“, ojedinele převládá pak *Vaccinium vitis idaea*, *V. myrtillus*, méně *Calluna vulgaris*. Půda lesní je pokryta jen jehličím, pouze některé mechy zde živoří, jako *Hylocomium splendens*, *Hypnum Schreberi*, *Leucobryum glaucum* a lišejníky, z nichž nejvíce je rozšířena *Cladonia rangiferina*. Vnikáme-li dále ke středu rašeliniště, mizí nejprve *Vaccinium vitis idaea* a *V. myrtillus* a tyto vystřídávají celé kolonie *V. uliginosum*, ve větších ještě porostech objevuje se *Ledum palustre*. Přicházíme tedy k druhému hlavnímu pásu „*Ledetum*“. Tento rašelinný keř, lidově zvaný „vodní rozmarina“, pokrývá zde celé prostranství lesní, která v měsíci červnu svými bělostnými květy zazářívá životem, jinak tak smutný a chudý bor rašelinný.

Další změna ke středu rašeliniště se vyznačuje s ubývajícím výškou stromů, s bídějším rozvinutím větví a řidším porostem borovým. Spousty různých druhů rašelínků, které vytváří bochníkovité trsy, jako *Sphagnum acutifolium*, *S. medium*, *S. cuspidatum*. Některé z nich zakrslé keře, někdy až k nejhořejším vrškům zahalují. Místy celé husté zelené koberce tvoří *Sphagnum fimbriatum*. Pak následuje centrální mokřý komplex *Eriophoretum-Sphagnetum*. Rašelinné borovice jsou zde již pouze 3–4 m vysoké, sporé, pouze na nejvyšších špicích větví jehličnaté a hustě ověšené lišejníky. V podrostu tohoto lesa nachází se *Eriophorum vaginatum*, *Andromeda polifolia*, *Rhynchospora*, *Sphagnum medium*, roztroušená *Drosera rotundifolia*. *Vaccinium uliginosum* poněkud [20:] mizí a převládá *V. oxycoccus*. I četné druhy *Carex* se zde vyskytují, jako *Carex limosa*, *C. chordorrhiza*, *C. pauciflora* a j.

Povrch rašeliniště zdá se skoro býti rovný, ale podíváme-li se ostřeji, vidíme, že se rozpadá na menší údolíčka, vyplněná různými druhy rašelínků vpředu uvedenými, místy pak tvoří kopečkové, bochníkovité vyvýšeniny okolo base borovic.

Je však nutno podotknouti, že tyto pásy nejsou v celém rozšíření stejně pravidelně vyvinuty.

Celý charakter tohoto jihočeského vrchoviště, jeho nepatrné vyklenutí, lesní porost i hromadný vývin *Ledum palustre*, staví se ve svém nynějším stavu k typu vrchovišť kontinentálních, k východošvédskému lesním vrchovištím OSWALDOVÝM, jak je již přirovnává i RUDOLPH.

Rašelina tato je ještě ve své centrální části dosud ve vzrůstu. Sondovala jsem na několika místech této rašeliny, ale hloubka pohybovala se mezi 3.40 – 4.20 m. Největší

hloubka nachází se asi ve středu tohoto vrchoviště, a to 4.50 m, kde jsem vzala profil, jehož analýzu uvádím. Teprve až přímo na hranicích rakouských obnášela hloubka 2.70 m.

Složení jednotlivých vrstev této rašeliny je toto:

Nejspodnější vrstva, ležící přímo na dosti jemném písku, složena je z vrstvy Equiseto-caricetové, místy chová množství smáčklých, lesklých stébel a listů rákosu. V nejhořejší části této vrstvy nachází se na některém místě dosti značné množství *Scheuchzeria palustris*. Na této vrstvě spočívá vrstva dřevová, na ní starší mechová rašelina, složená z četných dlouhých vláken suchopýru a z lístků a lodyžek rašeliníků. V některých místech s hojnými kořínky ostřic. Ojediněle v této vrstvě rašeliny nachází se plody *Scheuchzeria palustris*. Pak následuje mladší vrstva dřevová, po ní mladí mechová rašelina Eriophoreto-sphagnetová s hojnými kořínky a listy ostřic.

Pylový rozbor této rašeliny je tento:

V nejspodnější vrstvě nachází se borovice, která zde dominuje ve svém největším maximu, daleko v menším procentu bříza a vrba – doba borová. V této době počíná se objevovati smrk, líska a smíšený dubový les. Po této následuje doba boro-lísková s velkým množstvím lísky, která zde dostupuje svého maxima, rovněž i smíšený dubový les je nejvíce zde rozšířen. V hloubce 2.50 m borovice náhle klesá a smrk dominuje nad ní – doba smrková, ve které počíná se šířiti buk a jedle. O něco výše smrk klesá před šířící se jedlí – doba jedlová, kde vedle dominantní jedle dostupuje maxima buk, který však ve střední vrstvě převažuje borovice. Smrk stále klesá i v nejhořejší vrstvě profilu: borovice opět nabývá nadvládu nad jedlí a tvoří tak – dobu borovou s jedlí a bukem. [20:]

Tento profil rašeliny u Nové Vsi je velice podobný (jak patrně z jeho pylového diagramu) profilu rašeliny „Červené blato“ u Šalmanovic, ačkoliv tyto rašeliny jsou od sebe poměrně dosti vzdálené. Srovnáme-li sukcese lesních stromů z těchto dvou lokalit, můžeme pozorovati nápadnou podobnost ve střídání těchto dob.